

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

II ТОМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

II ТОМ

KUL TECIN

АСТАНА

2009

УДК 323 /324(574)

ББК 66.3

Н

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
"Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару бағдарламасы"*

Жобаның авторы: **М. ЖОЛДАСБЕКОВ**,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: **М. ҚАСЫМБЕКОВ**,
саясат ғылымдарының докторы

Н 86 Нұрсұлтан Назарбаев: ЕЛМЕН СЫРЛАСУ. – Астана: «Күлтегін»
баспасы, 2009. Т. 2 – 256 б.
ISBN 9965-642-27-3

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың қоғамдағы, саясат пен экономикадағы, жаһандық ахуалды талдаудағы алатын орнын, халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, әлемдік деңгейге көтерген көрегендігін, өзгелерден ерекшелейтін тосын идеялар мен ұсыныстарға, орнықты ойларға кемел қасиеттерін, қажырлы қайраткерлігін ашып көрсететін көп томдық шығарма.

Басылымның екінші томына Н. Назарбаевтың 1991 жылдың тамызы мен желтоқсан айлары аралығындағы өнегелілікпен өрілген баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдары өкілдеріне берген сұхбаттары, оқыған дәрістері енгізілген. Бұларда Одақтың ыдырауына байланысты туындаған күрделі саяси жағдай, бүлікшілер қастандығы, елдегі ауыр экономикалық ахуал, КОКП-нің өз қызметін тоқтатуының мән-жайы, себеп-салдары жан-жақты талданады.

Сондай-ақ Президент Н. Назарбаевтың өтпелі кезеңнің механизмдерін жасау, бірыңғай экономикалық қоғамдастық Шартын орнықтыру, ядролық қаруды біртұтас бақылауға алуды қамтамасыз ету, тең құқықтық негіздегі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру жолындағы жанқиярлық еңбегі, қажыр-қайраты кеңінен қамтылған.

Елбасы Н. Назарбаевтың елмен сырласуындағы сөздерінде нарық экономикасына негізделген демократиялық қоғам орнату, Қазақстанды отаным деп танытын түрлі ұлт өкілдерінің ынтымақтастығын нығайту, экономикалық қиындықтарды еңсеру, Шығыс және Батыс елдерімен сыртқы экономикалық байланыстарды қамтамасыз ететін нарықтық экономиканың құқықтық базасын жасау жөніндегі бастамашылдығы бұлтартпас фактілермен дәлелденген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

Н 0803010400 - 017 - 09
00(05) 09

УДК 323 /324(574)
ББК 66.3 (5Қаз)

ISBN 9965-642-27-3

© "Күлтегін" баспасы, 2009

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЛЯ РАБОТНИКОВ РЕСПУБЛИКАНСКИХ ГАЗЕТ, ЖУРНАЛОВ,
ТЕЛЕВИДЕНИЯ И РАДИО, ЖИВЫХ ИЗДАТЕЛЬСТВ,
ЖУРНАЛИСТОВ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ИСАНИИ ИНОСТРАННЫХ
КОРРЕСПОНДЕНТОВ*

Алма-Ата, 9 декабря 1989 года

работа.

Вопрос

— Хотел бы задать вопрос относительно развития газетно-журнальной информации Казахстана с другими странами.

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев

— Я думаю, что это в какой-то мере будет зависеть от уровня сотрудничества между СССР и США на внешнеэкономическом уровне. В настоящее время, к сожалению, было отмечено сокращение контактов с американскими странами.

* Газета "Казахстанская правда", 10 декабря 1989 года.

**ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЛЯ РАБОТНИКОВ РЕСПУБЛИКАНСКИХ ГАЗЕТ, ЖУРНАЛОВ,
ТЕЛЕВИДЕНИЯ И РАДИО, КНИЖНЫХ ИЗДАТЕЛЬСТВ,
ЖУРНАЛИСТОВ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ИЗДАНИЙ, ИНОСТРАННЫХ
КОРРЕСПОНДЕНТОВ***

Алма-Ата, 9 августа 1991 года

Вопрос:

– Как обстоят дела с подписанием Союзного договора?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– В результате длительной работы над проектом полномочных делегаций республик, его обсуждений в парламентах, ново-огаревских встреч, общих усилий удалось прийти к консенсусу. Теперь очень важно обеспечить подписание договора в намеченные сроки, без дополнительных затяжек. Это в интересах всего многонационального народа Казахстана, который совершенно оправданно связывает свои надежды на лучшее будущее с обновленным федеративным Союзом. Он обеспечивает четкое разделение функций центра и республик, реальный суверенитет субъектов Федерации.

Уже 20 августа делегация Казахстана, РСФСР, Узбекистана вместе с пожелавшими присоединиться к ним Белоруссией и Таджикистаном первыми поставят свои подписи под новым договором. Последующие туры, с участием других республик, пройдут в сентябре и октябре. Но и после подписания этого поистине исторического документа останется немало работы по реализации его положений, без чего они просто не будут действовать. Казахстан со своей стороны готов принять самое активное участие в такой работе.

Вопрос:

– Каковы перспективы развития многосторонних отношений Казахстана с другими странами?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Я принял участие в московских переговорах между СССР и США на высшем уровне в составе советской делегации, что, кстати, было вызвано просьбой с американской стороны.

* Газета "Казахстанская правда", 10 августа 1991 года.

стать вместе с Вами гарантами выполнения принятых решений. Разумеется, состав посредников может быть расширен.

3. Содержанием переговоров должен стать весь комплекс спорных вопросов, включая условия прекращения огня, разъединения противоборствующих сторон и обеспечение безопасности мирного населения. Незамедлительного решения требуют проблемы беженцев из Армении и Азербайджана и определение статуса тех районов, которые они покинули. Конструктивные предложения по начальным этапам урегулирования были недавно направлены руководителям обеих республик.

4. Мы рассчитываем, что Вы, как Президент СССР, пойдете на принятие правовых актов, которые будут согласованы в ходе переговоров, а также на отмену указа, приостанавливающего деятельность конституционных органов власти НКАО. Особым решением следует незамедлительно прекратить выполнение Советской Армией каких-либо иных функций, кроме временного разделения сторон в зоне конфликта. Недопустимо использовать Вооруженные Силы СССР для проверки паспортного режима, изъятия оружия, установления контроля той или иной стороны над населенными пунктами. Передача армейского оружия (особенно тяжелого вооружения) силам МВД обеих республик должна быть категорически запрещена.

Таковы наши предложения. Могут быть выдвинуты, конечно, и другие идеи. Главное – как можно скорее прекратить необъявленную войну, в которую вовлечены не только республики, но и союзная армия. Иначе совершенно обесценится значение Договора о Союзе суверенных государств, который мы готовы подписать.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ҮНДЕУІ*

Алматы, 19 тамыз 1991 жыл

Қымбатты қазақстандықтар!

Республика Жоғарғы Советі Президиумының және Министрлер кабинетінің мүшелерімен кеңесе келіп, мен сіздерге мынадай мәлімдеме жасаймақпын.

Еліміз үшін осынау жауапты сәтте сіздерді байсалдылық пен ұстамдылық сақтауға шақырамын. Қазір бұл ерекше қажет, өйткені біздің әрқайсымыз тарапынан жасалған қандай да болсын қызбалық, ойластырылмаған іс-әрекет аса ауыр әлеуметтік сілкіністердің бастамасына айналуы мүмкін.

Мен сөзімді барлық азаматтарға, біздің көп ұлтты республиканы мекендейтін барлық ұлттар мен ұлыстардың өкілдеріне арнаймын. Бұл күндері біз өзіміз үшін әрқашанда бірлік пен өзара түсіністіктің негізі болып келген халықтар арасындағы достықтың ғасырлар бойына жинақталған тәжірибесіне арқа сүйеуге тиіспіз.

Мен сөзімді Қазақстанның еңбек коллективтеріне арнаймын. Қазір жоғары саналылық пен ұйымшылдықты сақтау аса маңызды. Халық шаруашылығында аласапыранға жол беруге болмайды. Егіннің, азық-түлік ресурстарының тағдыры қолында тұрған село еңбеккерлеріне ерекше жауапкершілік жүктеледі.

Мен сөзімді республиканың барлық саяси күштері мен қозғалыстарының өкілдеріне арнаймын. Өткінші алауыздықтан бойды аулақ салу, ақыл-парасатты, халық алдындағы жауапкершілік сезімін басшылыққа алу, егеске жол бермеу өте маңызды.

Мен Қазақстан территориясында орналасқан ССРО Қарулы Күштері, Мемлекет қауіпсіздігі комитеті және Ішкі істер министрлігі бөлімдері мен бөлімшелерінің әскер құрамын конституциялық нормаларға адалдыққа, жеке адамның праволары мен жергілікті өкімет органдарын құрметтеуге шақырамын. Қазақстан территориясында төтенше жағдай енгізілмейтінін, бүкіл

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 20 тамыз 1991 жыл.

өкімет билігі Қазақ КСР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы қабылданған Декларациясына және Конституциясына сәйкес толығымен совет органдарына тиесілі екенін ерекше атап көрсеткім келеді.

Мен республиканың егемендігін нығайту саясатына және демократия, Одағымыздың бірлігі принциптеріне адалдықты қуаттаймын, басталған реформаны жүзеге асыруға бекемдік білдіремін. Қазақстан халқы жоғары саналылық, қырағылық пен топтасқандық танытады деп кәміл сенемін.

ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА К НАРОДУ КАЗАХСТАНА*

Алма-Ата, 19 августа 1991 года

Дорогие казахстанцы!

Посоветовавшись с членами Президиума Верховного Совета и Кабинета Министров республики, обращаюсь к вам со следующим заявлением.

В этот крайне ответственный для страны час призываю вас к сохранению спокойствия и выдержки. Сейчас это особенно необходимо, поскольку любое эмоциональное, непродуманное действие со стороны каждого из нас может стать началом тяжелейших социальных потрясений.

Я обращаюсь ко всем гражданам, к представителям всех наций и народностей, населяющих нашу многонациональную республику. В эти дни мы должны в полной мере опереться на накопленный веками опыт дружбы между народами, который всегда был для нас основой единства и взаимопонимания.

Я обращаюсь к трудовым коллективам Казахстана. Сейчас очень важно поддерживать высокую сознательность и организованность. Нельзя допустить хаоса в народном хозяйстве. Особая ответственность лежит на сельских тружениках, в чьих руках судьба урожая, продовольственных ресурсов.

Я обращаюсь к представителям всех политических сил и движений республики. Очень важно отрешиться от сиюминутных разногласий, основываясь на здравом смысле, на чувстве ответственности перед народом, не допустить конфронтации.

Я призываю личный состав частей и подразделений Вооруженных Сил, КГБ и МВД СССР, дислоцированных на территории Казахстана, к верности конституционным нормам, уважению к правам личности и местным органам власти. Хочу особо подчеркнуть, что чрезвычайное положение на тер-

* Газета "Казахстанская правда", 20 августа 1991 года.

ритории Казахстана не вводится, вся полнота власти в соответствии с принятой Декларацией о государственном суверенитете и Конституцией Казахской ССР принадлежит советским органам.

Я подтверждаю приверженность политике укрепления суверенитета республики и принципам демократии, единства нашего Союза, выражаю решимость проводить в жизнь начатые реформы. Глубоко уверен в том, что народ Казахстана проявит высокую сознательность, бдительность и сплоченность.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 20 тамыз 1991 жыл

Кеше, мен Қазақстан халқына арнап сөз сөйлеп, онда байсалдылық пен ұстамдылық сақтауға шақырдым. Республикадағы жағдайға қарағанда, еңбекшілер менің айқындамама ортақтасып отыр, бұл үшін оларға шын ниетпен ризалық білдіремін.

Сонымен бірге бізге қазақстандықтардан, одақтас республикалардан, советтік және шетелдік бұқаралық хабарлама құралдарынан елде қалыптастып отырған жағдай жөнінде пікір білдіруді сұраған көптеген өтініштер келіп түсуде.

Мен екі түйінді мәселені бөліп көрсеткен болар едім. Біріншіден, мемлекеттің экономикалық, шаруашылық, сондай-ақ саяси өмірінің одан әрі қоғамның толық және түпкілікті күйреуі басталатын қатерлі шепке тақап келгеніне ешқандай күмән жоқ. ССРО Халық депутаттарының төртінші съезінде М. С. Горбачевті саяси енжарлығы үшін, өзі инициаторы болған қайта құру бағытын бекем жүргізуге қабілетсіздігі үшін сынаған кезімде мен нақ осы жайында айтқан болатынмын.

Алайда, Президент пен оның үкіметі тиісті тұжырымдар жасай алмады. Ашығын айтқанда, елдегі жағдай дереу араласуды талап етуде еді. Бірақ, осы фактіні атап көрсете отырып, мынаны анық айта аламын: төтенше жағдайды тек конституциялық, праволық негізге сүйене отырып қана жариялауға болар еді. Оның үстіне біз праволық мемлекет орнатуға ұмтылып отырғанымызды бүкіл дүние жүзіне мәлімдедік. Ерекше бөліп көрсеткім келген екінші мәселе міне осы.

Үш адам құрған, ССРО Жоғарғы Советі мен республикалар қатыспаған комитет әуел бастан-ақ заңсыз құжаттарды дүниеге әкелуде, олар, басқаларына қоса, егемендік туралы республикалық декларацияларды аяқ асты етуде, нарық экономикасын кешудің таңдап алынған бағытын елестермеуде.

Біз халыққа жағдайдан шығудың қандай жолын ұсына аламыз? Оның тек конституциялық негізде ғана мүмкін болатынына сенемін. Егер біз заң-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 21 тамыз 1991 жыл.

сыздықтың қиралаң жолымен одан әрі жүре беретін болсақ, халық оны бізге кешірмейді. Ең алдымен ел үшін осынау қиын-қыстау күндерде М. С. Горбачевтің өзінің пікірін естігіміз келеді, ол өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыра алмайтын күйде екенін тікелей қуаттауға тиіс.

Сондай-ақ ССРО Жоғарғы Советінің мәжілісінде саяси жағдайды дереу қарауды ұсынамын. Он күн мерзім ішінде ССРО Халық депутаттарының төтенше съезін шақырып, онда ССРО Президентінің бүкілхалықтық сайлауын, және де барынша қысқа мерзім ішінде, өткізудің нақты уақытын белгілеу керек.

Кейінге қалдыруға төзбейтін тағы бір аса маңызды проблема – сегіз республиканың парламенттері мақұлдаған Одақтық шартқа қол қою. Осы құжаттың бекітілген текстіне қандай да болсын өзгерістерді тек сол республикалардың ең жоғары өкімет билігі органдарының келісімімен ғана енгізуге болады.

Қазақстан Жоғарғы Советінің Президиумы, үкіметі және халқы ортақтасып отырған менің айқындамам, жалпылама алғанда, міне осындай. Мен елдің барлық республикаларының парламенттері мен халықтарынан айтқан ұсыныстарыма қолдау жасауды өтінемін.

ЗАЯВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 20 августа 1991 года

Вчера я выступил с обращением к народу Казахстана, в котором призывал к сохранению спокойствия и выдержки.

Судя по обстановке в республике, трудящиеся разделяют мою позицию, за что я им искренне благодарен.

Вместе с тем к нам поступают многочисленные просьбы от казахстанцев, из союзных республик, от советских и иностранных средств массовой информации высказать мнение относительно ситуации, сложившейся в стране.

Я бы выделил два ключевых момента.

Во-первых, нет никакого сомнения в том, что экономическая, хозяйственная, да и политическая жизнь государства подошла к той роковой черте, за которой наступал полный и окончательный развал общества. Кстати, именно об этом я говорил на четвертом Съезде народных депутатов СССР, когда критиковал М. С. Горбачева за политическую пассивность, за его неспособность твердо проводить перестроечный курс, инициатором которого он был.

Однако Президент и его Правительство должных выводов сделать не смогли. Говоря откровенно, ситуация в стране требовала незамедлительного вмешательства. Но, констатируя этот факт, однозначно могу сказать: объявлять чрезвычайное положение можно было, только опираясь на конституционный, правовой фундамент. Тем более что мы на весь мир заявили о своем стремлении строить правовое государство. Это и есть второй момент, который я хотел бы особо выделить.

Созданный тремя лицами комитет, без участия Верховного Совета СССР и республик, порождает заведомо незаконные документы, которые, кроме всего прочего, попирают республиканские декларации о суверенитете, игнорируют избранный курс на рыночную экономику.

Какой же выход мы можем предложить народу? Уверен, он может быть только на строго конституционной основе. Если мы и дальше пойдем по кривой дорожке беззакония, народ нам этого не простит. Прежде всего в эти

* Газета "Казахстанская правда", 21 августа 1991 года.

трудные для страны дни мы хотим услышать мнение самого М. С. Горбачева, который должен лично подтвердить свою неспособность осуществлять возложенные на него обязанности.

Предлагаю также немедленно рассмотреть политическую ситуацию на заседании Верховного Совета СССР. В десятидневный срок созвать чрезвычайный Съезд народных депутатов СССР, на котором определить конкретную дату всенародных выборов Президента СССР, причем в минимально короткие сроки.

Еще одна важнейшая проблема, не терпящая отлагательства – подписание Союзного договора, одобренного парламентами восьми республик. Любые изменения утвержденного текста этого документа могут быть внесены только с согласия высших органов власти этих республик.

Такова в общих чертах моя позиция, которую разделяют Президиум Верховного Совета, Правительство и народ Казахстана.

Я обращаюсь к парламентам и народам всех республик страны с просьбой поддержать высказанные мной предложения.

**ЗАЯВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
В АДРЕС ПОЛИТБЮРО ЦК КПСС***

Алма-Ата, 20 августа 1991 года

**"СЕКРЕТАРИАТ ЦК КПСС ПОЛНОСТЬЮ
ДИСКРЕДИТИРОВАЛ СЕБЯ"**

В течение 19–20 августа в адрес ЦК Компартии Казахстана из ЦК КПСС поступил ряд документов, неопровержимо свидетельствующих о поддержке Секретариатом ЦК КПСС действий и постановлений так называемого Государственного комитета по чрезвычайному положению.

Так, была получена секретная записка, в которой, в частности, говорилось: "...В связи с введением чрезвычайного положения примите меры по участию коммунистов в содействии Государственному комитету по чрезвычайному положению в СССР".

Этим Секретариат ЦК КПСС полностью дискредитировал себя и противопоставил рядовым коммунистам, продемонстрировал оторванность от истинных нужд и интересов народа, приверженность тоталитарному мышлению.

Кроме того, на мое имя, как члена Политбюро ЦК КПСС, поступил проект заявления ЦК КПСС, в котором, по сути, выражалась поддержка ГКЧП и оправдывались его позорные действия. На предложение подписать этот документ я ответил категорическим отказом.

Была предпринята попытка созвать 20 августа внеочередной Пленум ЦК КПСС, в проведении которого просматривалась явная заинтересованность членов антиконституционного комитета, что опять-таки свидетельствует о стремлении Секретариата ЦК КПСС оказать поддержку ГКЧП.

Я решительно высказался против этого Пленума.

В связи с вышеизложенным считаю невозможным дальнейшее пребывание в составе нынешнего Политбюро и Центрального Комитета КПСС и заявляю о своем выходе из этих органов.

Как руководитель Казахской партийной организации намерен поставить перед коммунистами республики вопрос о выходе Компартии Казахстана из состава КПСС и создании самостоятельной партии.

* Газета "Казахстанская правда", 23 августа 1991 года.

жасауға мүмкіндік бермейді, кейін, былайша айтқанда, біраз күн өткен соң ССРО Жоғарғы Советі мұның бәрін заңдастырады деген мағынада пікірін арсыздықпен ашық айтты. Мұндай жауаптан кейін бүлікшілердің шын ниеттері жөнінде менің жеке басымда ешқандай күдік қалған жоқ. Біз оқиғаларға өзіміздің принципті бағамызды бейнелейтін Мәлімдеме әзірлеуге шұғыл түрде кірістік. Өздеріңіз білесіздер, ол тамыздың 20-сында жарияланды.

Төтенше жағдай жөніндегі мемлекеттік комитет мүшелері дереу іс-қимылға басты. Республикаға телефон соғу тоқтатылды. Орталық телевизия мен газеттерге менің Мәлімдемемді ешбір жағдайда жарияламау жөнінде әмір түсті. Алайда біздің аузымызға қақпақ қоюдың сәті түспеді. Біздің баспасөз қызметіміз тексті әртүрлі бұқаралық хабарлама құралдарына, оның ішінде шетелдік хабарлама құралдарына жедел түрде бере білді. Қазақстанның кесімді сөзін бүкіл дүние жүзі естіді.

Бірақ қауіп-қатер үдей берді. Тамыздың 20-сында кешке маған РСФСР Жоғарғы Советінің ғимаратына әзірленіп жатқан шабуыл туралы дерек келіп түсті. Мен бірден Крючковпен байланыстым, Мемлекет қауіпсіздігі комитетінің бұрынғы төрағасы ешқандай шабуыл болмайды деп ант берді. Оған сенуге болмайтынын түсініп, мен РСФСР Жоғарғы Советінің ғимаратында жұмыс істеп тұрған жалғыз аппарат арқылы бірнеше рет Б. Н. Ельцинмен байланыстым. Ол үрейлі хабарды растады. Борис Николаевичке өзімнің қолдау көрсететіндігімді айтып, бірден Янаевтың нөмірін тердім де, оған үзілді-кесілді наразылық білдіріп, РСФСР Жоғарғы Советіне қарсы кезкелген күш қолдану әрекетінің ең ауыр зардабы болатындығын қатаң түрде ескерттім. Содан кейін Язовқа телефон соғып, өз Президентін қорғаушы жас адамдардың қанымен қолын былғау қылмыс екенін мәлімдедім. Сірә, осылар әсер еткен болу керек, өйткені бірнеше минуттан кейін Б. Н. Ельциннің көмекшісі маған танкілердің үйге қарсы қозғалысы тоқтағанын хабарлады.

Басқа республикалардың басшыларымен де тұрақты байланысып отырдым, Ақаевты, Кравчукты тауып алып, олардан "комитет" деп аталатынмен байланысып, олардың іс-қимылына қарсы наразылық білдіруді өтіндім.

Басқа да жайсыз минуттар болды, төтенше жағдай жөніндегі комитет деп аталатынның жанталасты іс-қимылының алдын алу, немесе, ең болмаса бірдеңе жасап амалын табу үшін өзімнің барлық беделімді, және тек оны ғана емес, салуыма тура келді. Жоғарыда айтқандай комитеттің жанталасты іс-қимылына біздің жақын көршіміз – Қырғызстан Республикасына қысым көрсету әрекетін жатқызамын. Тамыздың 21-інде түнгі 1 сағат 30 минутта Президент Ақаев маған оның деректері бойынша Бішкекке әскер кіргізуге әзірленіп жатқанын хабарлады. Осындай жазалау акциясының ықтималдығы туралы ойдың өзін жоюға әрекет жасау үшін шұғыл араласуға тура келді.

Сол күндері Президенттің жанынан оқиғаға талдау жасайтын және ұсыныстар әзірлейтін жедел топ құрылды. Қысқасы, бүлікшілер жасаған авантюраның лағнетті ақырына дейін, Қырымнан М. С. Горбачев телефон соққанға дейін жұмыс қауырт, тәулік бойы жүріп жатты. Еліміз бен республиканың

тағдыры үшін қауіпті осынау сағаттарда мен Президент ретінде өзімді жалғыз сезінбегенімді терең қанағатпен атап өтемін. Достар мен серіктер басына күн туғанда белгілі болады деп дұрыс айтылған. Мен біздің демократиялық жеңістерімізге қол сұққандарға, біздің қоғамның қиыншылықтарын пайдаланып, халыққа қамқорлық дегенді бүркеніп, елімізді тоталитарлық режимнің шырмауына қайтып оралтуға әрекет жасағандар жөнінде ымырасыз бір жақты айқындама ұстаған Қазақстанның депутаттық корпусына терең ризашылығымды білдіремін. Қазақ КСР Жоғарғы Советі Президиумының табанды және мәмілеге келмейтін Мәлімдемесі – оның бұлтартпас айғағы.

Жалпы алғанда, республикада қол жеткізілген саяси тұрақтылық, ұлтаралық келісім осы қиын күндері өзін толығымен көрсетікенін айта кету керек. Қазақстанның халқы да, басшылығы да, әртүрлі қоғамдық қозғалыстары да, көптеген қатардағы коммунистері де өздерінің ұмтылыс-талабы мен баға беруде бірауызды болды. Адамдар маған келіп, ізгілікті қолдау сөздерін айтып, маған өзімнің табандылығымда бекем болуыма қол ұшын беруге тырысты. Бұл бізге, былайша айтқанда, өзіміздің тылымызға алаңдап қарамай, демократияны қорғауға, жүгенсіз кеткен саяси авантюристерге "жоқ" деп табанды түрде айтуға мүмкіндік берді.

Болған оқиға қайта құру жылдары текке кетпегенін тағы да қуаттады. Халық демократия процестерін қабылдады. Реакцияны нақ демократия күйретті. Біз бүлікшілердің басты соққысын өздеріне қабылдаған москвалықтарға, Россия басшылығы мен парламентіне, РСФСР Президенті Б. Н. Ельцинге өзіміздің терең ризашылығымызды білдіруге тиіспіз. Олар осы тегеурінге батылдықпен төтеп берді. Біз, болып өткен оқиға республикалардың, біздің еліміздің барлық халықтарының бірлігін нығайтуға, қоғам мен экономикадағы реформаларды тереңдету жолымен жүруге, олардың табандылығын арттыруға ұйытқы болатынына сенімдіміз. Мұнда басты рөл РСФСР-ға тиесілі. Россиялықтар өздерінің игілікті миссиясында әрқашанда биіктен табылатынына сенеміз.

Бұл туралы айтып тұрғаным, бүгінде кейбіреулер, жеңістің қызуымен, оқиғаға баға беруде тиісті табандылық көрсетпеді-міс деп республикалармен "есеп айырысуға" әрекет жасауда. Бұл ретте не айтуға болады? Қазақстан осындай жазғыруды қабылдамайды. Және де, қиын күндері біздің айқындамамыз бір мәнді – демократия мен заңдылықты қолдау болғандықтан ғана емес. Бүгінде ұялмай кінә тағатындар республикалар жүргізген күрес туралы барлық толық дерекке ие емес екендігіне сенімдімін. Оларды парасатты ақыл емес, күйгелектік сезімі билеген. Егер республикалардың табанды бағыты болмаса, бүлікшілердің әлі де қанша тұратындығы және совет халқының қаншалықты құрбандыққа ұшырайтыны белгісіз болатын еді...

Бірақ бұл мәселенің бір жағы ғана. Басқасы, мүмкін неғұрлым маңыздысы, осындай кез келген кінә тағу республикалардың арасына жік қоюға әкеліп соғып, оларды "ақ" және "қараға" бөледі, жаңа ғана қанат жайып келе жатқан саяси және экономикалық ынтымақтастыққа соққы болып тиеді. Сон-

дықтан мен: шамшылдыққа басып, қазір біздің бірлігімізге қауіп төндіруге бола ма? – деген сұрақ қойғым келеді. Әрине, жоқ. Кеше болып өткен Федерация кеңесінің мәжілісіне қатысқан барлық республикалардың басшылары осындай пікір білдірді.

Халық өзінің батырларын, бірақ қарапайым батырларын әрқашанда еселей құрметтегенін еске салып өткім келеді.

Бүгінде тағы да бір қауіп нақты байқалуда. Демократиялық өрлеу толқынында шовинизм мен ұлтшылдықтың лайсаң көбіршігі пайда болуы мүмкін екендігі туралы айтып тұрмын, ал ол ұлт республикаларында сөзсіз қарсы әрекет туғызып, ұлтаралық жанжалды жаңадан ушықтырады. Бұған ешбір жағдайда жол беруге болмайды.

Біз оңшыл террордың солшыл террормен ауысуына жол бере алмаймыз. Біздің еліміздің тарихы мұндай оқиғаларды қазірдің өзінде біледі. Бұл қайғы мен азаптан, миллиондаған құрбандықтардан басқа ештеңе де әкелген жоқ. Біз Қазақстанда мұндай жолсыздыққа жол бермейтінімізді бекем түрде айта аламын. Біздің өзіміздің егеменді республикамыз, өзіміздің айқын саясатымыз бар – бұл біздің көп ұлтты Қазақстанның барлық халықтарының мүдделеріне сай болу. Және де біз оны берік ұстанатын боламыз.

Демократиялық күштердің сөзсіз жеңісін, бүлікшілердің жолына тас қамал болып тұрған халықтың қайта құру жылдарында саяси және адамгершілік сана-сезімінің өлшеусіз өскенін лайықты атап өте отырып, бүкіл елімізді дүр сілкіндірген қайғылы оқиғалардың тағылымдарынан айналып өтуге болмайды. Біздің күні кешеге дейін үйреншікті тіркеске айналған: қайта құру тұрлаулы деген сөзді қандай сеніммен айтып келгенімізді еске түсіріңіздерші. Бүгінде бізде мұндай қалтқысыз сенім жоқ қой деп ойлаймын. Тек саяси салаға ғана бағытталып, экономикалық базиске қатысты болмаған демократиялық өзгерістердің құны көк тиын болып шықты. "Төтенше жағдай" инициаторларының басты соққысы нақ осы әлсіз тұсқа бағытталды. Олар экономиканың, еңбек, өндірістік және шарттық тәртіптердің қожырауын және бағаның шексіз өсуін, халықтың тұрмыс деңгейінің құлдырауын, мафиялық құрылымдардың етек алуын, қылмыстың көбеюін, қанқұйлы ұлтаралық жанжалдардың өршуін ескерді. Барлық осы келеңсіз құбылыстар шынында да еңбекшілердің жаппай наразылығын туғызуда.

Бірақ біз мұны бұрын білген жоқ па едік? Әрине, білдік және де оларға ел Президентінің назарын аударуға, экономикада қатаң тәртіптің қажеттігіне, реформаларды тиімді жүргізу және дағдарыстан шығу үшін халық сеніміне бөленген үкіметтің қажеттігіне көзін жеткізуге талай рет әрекеттендік те.

Ең болмаса, ССРО Халық депутаттарының төртінші съезіндегі менің сөзімді еске түсіріңіздерші. Мен онда М.С. Горбачевті саяси және экономикалық бағытты жүргізудегі енжарлығы, қабылданылатын шешімдердің дәйексіздігі үшін жеткілікті дәрежеде қатты сынаған болатынмын. Оның өзі де, үкімет органдары да тиісті қорытындылар жасамады, адамдар өмірі жақсарған жоқ, экономика төмен қарай құлдырай түсті. Михаил Сергеевич-

ке қайта құрудың инициаторы ретінде үлкен құрмет көрсете отырып және қазір өзіміз білетін төңкеріс күндері оның басынан өткізуге тура келген ауыр қиыншылықтарына ортақтастығымызды білдіре отырып, әрине мұндай ащы сөздерді, айтпай кете алмаймын.

Немесе, мысалы, ол жүргізген кадр саясатын алайық. Президенттің сатқын болып шыққан ең жақын серігі – Янаевты сол Съезде сайлады. Ал оны басқа біреу емес, нақ М. С. Горбачевтің өзі ұсынды. Оның таңдауына таң қалған мен мәжілістер арасындағы үзілісте, алғашқы дауыс берудің нәтижесінде кандидатура өтпеген уақытта, Михаил Сергеевичтен: "Неліктен нақ осы Янаев?" – деп ашық сұрағаным есімде.

Горбачев сол жолы ештеңе деп жауап қайтарған жоқ. Янаевты табанды түрде ұсынуды жалғастыра берді және басқа кандидатура туралы естігісі де келмеді. Аяғы айтарлықтай қайғылы оқиғаға соқтырған "кадр іріктеу" ісі міне осындай.

Егер, Одақтық шартқа қол қоюдың кешеуілдеуіне де ел басшылығы кінәлі десем, ақиқатты аттап өтпеген болар едім.

Орталық бюрократиялық машинаның әскери-өнеркәсіптік кешеннің ықпалды өкілдерінің шылауында бола отырып, М. С. Горбачев алғашқы да өздерінің егемендігін, республикааралық көлбеу байланыстардың жолға қойылуын бекіткісі келген республикалардың заңды ұмтылысына жете мән бермеді, тіпті сенімсіздікпен қарады. Әлбетте, ақыр аяғында, бәрі де өз орнына келді, біз "9+1" келісіміне келдік, бірақ қымбат уақыт уысымыздан шығып кеткен еді. Ең болмаса, осы тарихи құжаттың ССРО Жоғарғы Советінің оңшыл қанатының өршеленген қарсылығына тап болғанын еске түсіріңіздерші. Ал бұл Янаевтың жақтастарына бүлікші топтың төңірегіне тығызырақ топтасуына, іс-қимыл жоспарын жасап, Шартқа қол қоюға тура бір тәулік қалған ең қиын-қыстау кезеңде соққы беруіне объективті мүмкіндік туғызды. Олар, біздің көзіміз жеткендегідей, уақытты босқа өткізген жоқ.

Істің бар мәні Одақтық шарт пен біздің нарық экономикасына қарай беттеген бағытымыз тоталитарлық жүйені түпкілікті талқандауында, орталықтың орасан зор аппаратын мүлдем қажетсіз етуінде болып отыр.

Өктемдік етуге және бөлуге үйреніп кеткендер өздерінің билігінен біржола айрылды.

Тамыздың 20-сындағы өз мәлімдемемде мен республика парламенттері мақұлдаған Одақтық шарттың тексіне өзгеріс енгізудің қандай да бір әрекеттерін табанды түрде кері серпіп тастадым. Қазір де осы айқындамада нық тұрмын. Алайда, өзіміз бастан кешкен төңкеріс қаупіне байланысты мұндай оқиғалардың қайталануына жол бермейтін кейбір нақты кепілдіктердің Шартта көзделгенін жөн деп санаймын. Республикалардың жоғары заң шығарушы органдары менің бұл ұсынысымды қолдайды деп ойлаймын.

Өткен жылдың өзінде де, республиканың Мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияны қабылдаудың алдында, мен Декларацияның – оның тек ниет болып табылатынын талай рет айтқан болатынмын. Біздің дербестігіміз

нақты мазмұнмен толығыу үшін нақты нәтижелер қажет. Ал олар қазір әзірше өте аз. Мүмкін біз экономикалық жобаларды талдап жасау саласында ілгерілеп кеткен шығармыз, алайда оларды жүзеге асыру үшін өлшеулі ештеңе істелген жоқ. Оған объективті себептердің болғаны да сөзсіз. Ең бастысы бұл Одақтық шарттың, жергілікті жерлерде толық экономикалық дербестіктің, сондай-ақ республикалар мен орталықтың арасындағы функциялар мен меншіктің ара-жігін ажырату мәселесінде айқындықтың болмауы.

Мұның бәрі, қанша тілесек те, біздің ілгері басуымызға мүмкіндік бермейді. Адамдар біздің қызметіміздің нақты нәтижелерін көріп отырған жоқ. Бүлікшілердің авантюралық мәлімдемелерінің, әсіресе әрбір адамға өмірлік маңызды және түсінікті азық-түлік және материалдық жақтарға қатысты мәлімдемелерінің біздің республикамыздың да халқының бір бөлігінде құлақ асылуы сондықтан емес пе екен? Праволық нормалар туралы тым күңгірт түсінігі бар, бірақ өмірдің ауыртпалығынан құтылуды тағатсыздана күтіп жүрген адамдардың басына осы үшін кінәні үйіп-төуге сіздер мен біздің правомыз жоқ. Біз "құбыжық іздестірумен", дұшпандарды іздеумен айналыспауға тиіспіз. Мұның бәрі бұрын болған. Бұл жазғыруларды ең алдымен сылбырлық көрсетіп отырған өкімет құрылымдарына жолдау керек. Өйткені істердегі нақ біздің сылбырлығымыз бен оралымсыздығымыз бүлікшілердің қолына ірі желеу берді, олардың қылмыстық акцияны өрістетуі үшін негіз жасауына мүмкіндік берді.

Жеңіске жеттік деген тәтті қиялға берілмей, жағдайға байсалды қарайық, Қазақстанда жеке алғанда саяси дағдарыс болуы мүмкін бе еді? – деген сұрақты өзімізге қояйық. Мемлекет, совет, партия құрылымдарының, облыс басшыларының осынау мемлекеттік төңкерістің қиын-қыстау күндері мен түндеріндегі іс-әрекеттеріне өзім үшін талдау жасай келе мен ықтимал деген бір мәнді қорытынды жасадым. Мен осылай деймін, өйткені республикада тұрмысты түбегейлі жақсарту, экономиканы реформалау бағытын жүргізу бізде облыстар, министрліктер, ведомстволар басшыларының тым едәуір бөлігінің және олар басқаратын аппараттардың айқындамасы салдарынан едәуір дәрежеде қиындап отыр.

Ал бұл айқындама – қарапайым: осында Алматыда, Жоғарғы Советте, Президент резиденциясында ойына келгенін айта берсін, біз үнсіз қаламыз, өз қалауымызша істейміз.

Бір ақ мен өзгерістер кеңірдектен ала бастаған кезде бұл адамдардың шабуыл жасауға да бейім екеніне сенемін.

Біз бұл тақырыпты әрқашан да әлдеқалай орағытып өтумен келдік, әйтсе де мен жасырын дұшпандармен істес болғаннан гөрі, ашық дұшпандармен істес болғанды артық санаймын деп мәлімдеген болатынмын. Соңғы күндердің оқиғалары бізден бұл мәселеге нүкте қоюды талап етеді.

Егер кейбір қарапайым адамдар мемлекеттік төңкерісті бастапқыда тұрмысты жақсарту үміті деп қабылдаған болса, номенклатура мүлдем басқа көкжиекті көрді: бұрынғы өмірге, қожайынның мығым қолына, аппарат-

тың өктемдігі мен тежеусіз билігіне қайтып оралу деп білді. Бұл жоспарлардың орындалуына тағдыр жазбады. Алайда бүлікшілерге адал берілгендік сезімінің көрініс табуының өзі бізді болған оқиғаға баға беруге міндеттейді. Төтенше жағдай жөніндегі мемлекеттік комитетті іс жүзінде мойындауға бағытталған іс-әрекеттер қолданған барлық басшылар, әрине, қызметтен кетуге өздері ұйғармаса, атқарып отырған қызметтерінен босатылады. Біздің алдымызда қыруар жұмыс күтіп тұр. Сондықтан олардың жолы бізбен бірге емес. Осыған байланысты мен комиссия құрамын, ол болған оқиғаны егжей-тегжейлі және объективті түрде байыптаймын.

Мен жоғары республикалық органдарда мұндай болған жоқ деп мәлімдеуге тиіспін. Бірақ уақыт ағысы алғашқы күні бейне бір тоқтап қалғандай болғанын айтпай тұра алмаймын. Бәрі де әлдененің аңысын аңдап бақты. Тіпті біздің оперативтік кеңестерімізде де бұта-бұтаның түбінде бұғып, бас сауғалауға шақырған үргедек дауыстар естілді. Көбінесе болып жатқан процестердің мәнін түсінбеу себептеріне емес, нақ осы себептерге байланысты менің шешімдер қабылдауым оңайға түскен жоқ. Жасыратын несі бар, мен баяндаған айқындама аталған құжаттарда – Қазақстан халқына үндеуде және еліміздегі саяси жағдай жөніндегі мәлімдемеде баяндалған айқындама кейбір кеңесшілеріміз тарапынан қолдау таппады. Мен оларды тыңдадым, бірақ шешімдерді өзім қабылдадым.

Мұның бәрі байсалды ойлануға мәжбүр етеді. Ең алдымен республикамыздың егемендігін нығайту жөніндегі бұдан былайғы қадамдар туралы ойлануға мәжбүр етеді. Өйткені өткен оқиғалардың тағылымы осыны талап етуде.

"Қазақ КСР-і Конституциясына (Негізгі Заңына) өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Заң осы сессияның негізгі қорытындысы болуға тиіс деп ойлаймын. Бұл құжаттың жобасы сіздердің қолдарыңызда. Оның практикалық және саяси мәні даусыз. Заң республиканың егемендігі мен қауіпсіздігін нығайтуға, өкімет пен басқару органдарының қалыпты қызметіне кепілдік беруге тиіс.

Осы құжаттың кейбір принципті ережелеріне тоқталамын. Заңда право қорғау органдарындағы саяси партиялардың, басқа да қоғамдық бірлестіктердің ұйымдық құрылымдарының қызметіне жол берілмейді деп танылған. Осы заңдық норма тамыздың 22-сінде шығарылған Жарлығымда баян етілген ережелерді конституциялық жолмен реттеу деңгейіне шығарады. Бұл қоғамдық-саяси қозғалыстардың идеялық тұғырнамасына байланысты болуы мүмкін емес заңдылық пен әділ сотты қамтамасыз ету мемлекеттің аса маңызды функцияларының бірі болып табылатынына байланысты туды.

Москвада болған соңғы күндердің қайғылы оқиғалары право қорғау органдарының қызметкерлерін басқа ештеңеге емес, тек заңға ғана бағындыру қажеттігі туралы объективті қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Мен ерекше атап өткім келген тағы бір мәселе. Саяси құрылымдардың қызметіне аталған тыйымды енгізгенде, Заң соған қарамастан азаматтар-

дың конституциялық праволарын ешбір шектемейді. Өңгіме адамдардың партияға мүшелігін жою туралы болып отырған жоқ. Белгілі бір партияда бола ма немесе жоқ па – оны тек адамның өзі ғана шешсін.

Конституция жаңа құрылым – Қазақ КСР Қауіпсіздік кеңесін енгізеді. Бұл орган не үшін қажет? Бірінші кезекте Қазақстанның мемлекеттік егемендігін, қауіпсіздігін және территориялық тұтастығын сенімді қорғау үшін қажет. Біршама дәрежеде орган республика ішінде заңдылық пен право тәртібін нығайтумен байланысты өмірлік маңызды мәселелерді де шешетін болуға тиіс.

Республикалар жариялаған егемендік республика арасындағы өзара қатынастардың белгілі бір экономикалық механизмдеріне және еліміздің бірыңғай экономикалық кеңістігіне сүйенуге тиіс. Қол қою үшін келісілген Одақтық шарт экономикалық өзара қатынастардың ең алдымен саяси негіздерін және тек басты принциптерін белгілейтін құжат болып табылады. Бұл тек біздің іс-қимылдарымыздың өзіндік бір пішіні. Олар нақты қандай болуы керектігімен, келісілген әлеуметтік-экономикалық саясатты қалай жүргізу керектігімен біз белсенді жұмыс істеуге тиіспіз. Бұл үшін негіз қазірдің өзінде бар. Россия Президенті Б. Н. Ельциннің Қазақстанға сапары кезінде екі Президенттің "Бірыңғай экономикалық кеңістік туралы" бірлескен мәлімдемесіне қол қойылған болатын. Ал ол барлық республикалардың экономикалық келісімі тұжырымдамасын жасауды көздейді. Мәлімдемеде мәселелердің осы тобын Одақтық шартқа қол қойылғаннан кейін шұғыл қарау қажеттігі ерекше атап көрсетілген.

Нақ осы экономикалық келісімде әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асырудағы егеменді республикалар мен одақтық органдардың құзырлығы айқын анықталуға тиіс. Келісім бірыңғай экономикалық кеңістік, ақшанесие саясатын құру, одақтық және республикалық бюджеттерді жасау, одақтық бюджет шығындары мөлшерінің де бағытын қоса алғанда, келісілген баға белгілеу саясатын, сыртқы саяси қызметті және басқаларын құру принциптерін жасау сияқты маңызды проблемаларды қамтуға тиіс сияқты.

Мен келісімнің жеке тарауы ретінде Одақтық шартқа қол қоймаған республикалармен сауда-экономикалық қатынастарының принциптері көрсетілуге тиіс деген көзқарасты ұстаймын.

Одақтық және республикалық меншік пен кәсіпорындарды мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру жөніндегі функцияларды бөлу қатынасында республикалар мен бұрынғы одақтық құрылымдар арасында үлкен алшақтық бар. Мұнда маңызды мәселе – Одақтың меншігіне берілетін объектілерді белгілеу. Осы мәселенің шешілуін күтпей-ақ орталықта қазірдің өзінде ССРО Мемлекеттік мүлкі қоры туралы ережені бекітіп те үлгерді. Онда, бекітілген тексті орап өтіп, бірлесіп басқарылатын кәсіпорын дейтін түсінік енгізілген. Ал мұнымен республика келісе алмайды. Одақтық шарттың жобасында Қазақстанның халқына қарайтын меншікті беру туралы емес, бірлесіп басқару жөніндегі функцияларды жүзеге асыру туралы нақтылы айтылған.

Сондай-ақ, ССРО Жоғарғы Советі қабылдаған "Кәсіпорындарды мемлекет иелігінен алудың және жекешелендірудің басты негіздері туралы" Заң және әсіресе оны күшіне енгізу туралы қаулы көпшілігінде Одақтық шарттың ережелеріне қарама-қайшы келетінін атап өткім келеді. Мысалы, жалпы одақтың меншігіндегі және ССР Одағы мен республикалардың бірлесіп басқаруындағы кәсіпорындарды мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру туралы республикалардың заң актілерінің заңдық күші жоқ деп мәлімденеді.

Осының барлығы республика Министрлер кабинеті экономикалық келісімді жасау процесінде экономика саласындағы республика егемендігінің берік кепілдігін қамтамасыз етуге тиіс екендігіне тағы да көз жеткізеді.

Республика мен кәсіпорындардың, одақтық меншіктің объектілері дейтінді қоса алғанда, принципті жаңа қатынастарын орнату Қазақстанның егемендігін біршама нығайтатын маңызды элемент болу керек. Әңгіме болашаққа есептелген және еліміздің бірыңғай экономикалық кеңістігінде және дүниежүзілік рынокқа өтуде жұмыс істеу жағдайын ескеретін үйлесімді ісқимыл бағдарламасы туралы болып отыр.

Өкінішке қарай, бұл мәселеде Министрлер кабинеті салалық концерндер құрып және одақтық министрліктермен немесе оларды алмастырған құрылымдармен екіжақты келісімдер жасай отырып, әзірге ескі көзқарастар жолымен жүріп келеді. Осы уақытқа дейін кәсіпорындардың одақтық концернге және ассоциацияға немесе басқа "модалы" салалық құрылымдарға енуіне қатысты анық айқындама жоқ, ал оларды құру шын мәнінде өзін ақтамаған, дұрысырақ айтқанда өзінің абыройынан айрылған ескі басқару жүйесін қайта жандандыру әрекеті болып табылады. Сонымен қатар, дүниежүзілік тәжірибе өндірістік және өткізу кәсіпорындарынан, ғылыми-зерттеу орталықтарынан, қаржы мекемелерінен тұратын және кей жағдайда еліміздің көп салалы акционерлік корпорациялар немесе өнеркәсіп топтарын құрудың жоғары тиімділігін қуаттады.

Ірі көлемділік пен көпсалалық сипат корпорацияларға бірқатар басымдық береді. Біріншіден, жаппай өндірісті ұйымдастыруға және қызметінің көлемі есебінен үлкен үнем алуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге елеулі қаржы ресурстарын жұмылдыру олардың өндіріс пен басқаруды ұйымдастырудың басқа бірде-бір формасының шамасы жетпейтін сүбелі инвестициялық жобалар ғылыми зерттеу бағдарламаларын жүзеге асыруға қаржы жұмсауына мүмкіндік береді.

Екіншіден, ірі көп салалы корпорацияларды немесе өнеркәсіптік топтарды құру – монополиялық тенденцияларға қарсы күрестің және өркениетті бәсекені дамытудың икемді құралы.

Республика шеңберінде аталған құрылымдарды құру көп ретте халық үшін мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру процесін оңайлататынын, купонды механизмді пайдалану мүмкіндігін ашатынын атап көрсету керек. Акцияларды сату жолымен бұл процеске басқа республикалардың мүдделі кәсіпорындарын біріктіру мүмкіндігі жасалатыны да маңызды.

Қазақстан үкіметі аталған бағдарламаны тұжырымдауға кірісуі және оны ең қысқа мерзім ішінде нақты жүзеге асыруы қажет. Мұндай көзқарас республикалардың, ССРО министрліктерімен және ведомстволарымен өзара қатынастарының негізіне алынуға тиіс.

Республика халық шаруашылығының тұрақты экономикалық және қаржы жағдайын қамтамасыз ету мақсатымен және "Қазақ КСР-індегі банкілер мен банк қызметі туралы" Қазақ КСР Заңына сәйкес республиканың алтын қорын құру жөніндегі шараларды іске асыруға дереу кірісу қажет.

Көптеген жылдар бойына біз асыл металдар мен тастарды өндіру жөніндегі негізгі және ең ауыр жұмысты орындаумен келдік. Сонан соң шала өнімді басқа республикаларға тиеп жөнелттік. Бүкіл экономикалық пайда болмашы шығынмен олардың қолында қалды. Сондықтан Қазақстан қойнауының қайтарымын арттыру мақсатымен асыл металдарды өзімізде өндеуді ұйымдастыратын, асыл металдарды айыратын өндірістің қуаттарын іске қосатын және ұлттық байлықтардың іс жүзінде қожайындары болатын кез келді. Мысал үшін айта кетейін, өйткені, тегінде, Қазақстанның Одақ көлемінде өндірілген күмістің 65 процентін және алтынның едәуір бөлігін қамтамасыз ететінін жұрттың бәрі бірдей біле бермейтін болса керек.

Ұлттық мемлекеттік банкінің құрамында арнаулы бөлімше – Қазақ КСР-інің мемлекеттік сақтау орнын құру және мемлекеттік банкіге алтынды, басқа да асыл металдар мен тастарды қабылдау, сатып алу және сақтау жөніндегі функцияларды жүктеу қажет. Асыл металдарды, оның ішінде зергерлік бұйымдарды дайындауға арналған асыл металдарды өткізуді Қазақ КСР Ұлттық мемлекеттік банкісі республика Президентінің өкімімен өткізуге тиіс.

Алтын қорын құру біздің шетелдік инвесторлар кредитінің кепілдіктерін қамтамасыз етуімізге мүмкіндік береді.

Және де айтқым келген ең соңғы мәселе. Бірде-бір жағдай, тіпті республика егемендігінің түбегейлі жағдайы да өзінен-өзі оң нәтиже бере алмайды. Мұнда атқарушы өкімет органдарының белгіленген экономикалық саясатты нақты іске асыру жөніндегі қажырлы, күн сайынғы жұмысы қажет.

Естеріңізде болар, республика Жоғарғы Советінің соңғы сессиясында Министрлер кабинетінің табанды түрде өтінуімен оның қарамағына нарық қатынастарын реттеу жөніндегі барлық жаңадан құрылған мемлекеттік органдар – мемлекеттік мүлік, жаңа экономикалық құрылымдарды қолдау және монополистік қызметті шектеу жөніндегі мемлекеттік комитеттер берілді.

Сөйтіп үкіметтің қолында барлық қажетті өкілеттіктер – парламент бекіткен заңдық негіз, іс-қимыл бағдарламасы, нарық қатынастарын жеделдету және экономикалық егемендікті іске асыру үшін ұйымдық құрылымдар бар.

Алайда, тіпті халық шаруашылығындағы қазіргі қиындықтарды ескерген жағдайда да жұмыс тым сылбыр өрістетілуде, көптеген мәселелерде түсініксіз жасқаншақтық және тартыншақтық танытылуда. Пікір-сайыстар уақыты әлдеқашан өтсе де көптеген түбегейлі идеялар шексіз талқылаулар мен кеңестердің тұңғығына малтығуда. Тіпті жоғарыда аталған жаңа коми-

теттерді орналастыру сияқты қарапайым проблемалар да көп кешеуілдеп шешілуде. Олардың штаттық кестелері осы кезге дейін айқындалған жоқ.

Біз Экономика жөніндегі мемлекеттік комитеттің, Қаржы министрлігінің, Еңбек және әлеуметтік мәселелер министрлігінің, Ұлттық мемлекеттік банкінің нарық қатынастарын тұжырымдау жөніндегі қызметінде де ерекше белсенділікті көріп отырған жоқпыз. Жергілікті Советтердің атқарушы органдары бұрынғысынша жоғарыдан нұсқаулар күтуде. Жеке жауапкершіліктің әлі күші жойылмағанын және менің өздеріне жүктелген міндеттерді орындағысы келмейтін және орындауға қабілетсіз лауазымды адамдарды қызметтен шеттетуге правом бар екенін еске салғым келеді. Тегінде, осы правоны пайдалану керек болар.

Менің көзқарасымша, бүгінгі жағдай және республиканың егемендігін нығайту жөніндегі бірінші кезекті шаралар міне осындай. Халық депутаттары менің ұсыныстарымды қолдайды деген үміттемін, оның үстіне бүрсікүні ССРО Жоғарғы Советінің сессиясы ашылады, ал оған біз өзіміздің ортақ айқындамамызды баяндауға тиіспіз.

спросил, отдает ли он себе отчет в прямом нарушении Конституции СССР? С циничной откровенностью самозванный "спаситель Отечества" высказался в том смысле, что обстоятельства не позволяют действовать в полном соответствии с конституционными нормами, что потом, так сказать, задним числом, Верховный Совет СССР все это узаконит.

После такого ответа у меня лично никаких сомнений в истинных устремлениях путчистов не осталось.

Мы срочно приступили к подготовке заявления, отражающего нашу принципиальную оценку событий. Как вы знаете, оно было обнародовано 20 августа.

Реакция членов ГКЧП последовала незамедлительно. Звонки в республику прекратились, на Центральное телевидение и в газеты поступила команда ни в коем случае не публиковать мое заявление. Однако зажать нам рот не удалось. Наша пресс-служба сумела оперативно передать текст в различные средства массовой информации, в том числе и зарубежные. Веское слово Казахстана услышал весь мир.

Но тревога нарастала. Вечером 20 августа ко мне поступила информация о готовящемся ночью штурме здания Верховного Совета РСФСР. Я тут же вышел на Крючкова. Бывший председатель КГБ поклялся, что никакого штурма не будет.

Понимая, что верить ему нельзя, я по единственному работавшему в здании Верховного Совета РСФСР аппарату несколько раз связывался с Б. Н. Ельциным, который подтвердил тревожное сообщение. Заверив Бориса Николаевича в своей поддержке, тут же набрал номер Янаева и заявил ему категорический протест, в резкой форме предупредил, что любые силовые действия против Верховного Совета РСФСР будут иметь самые тяжелые последствия.

Затем позвонил Язову, заявил ему, что преступно обгагрять руки кровью молодых людей, защищающих своего Президента. Видимо, подействовало, поскольку буквально через несколько минут помощники Б. Н. Ельцина сообщили мне, что движение танков к зданию приостановлено.

Постоянно выходил на связь и с руководителями других республик, нашел Акаева, Кравчука, попросил их выйти на так называемый "комитет" и высказать протест против его действий.

Были и другие неприятные минуты, когда приходилось ставить на карту весь свой авторитет, и не только его, чтобы предотвращать или хотя бы каким-то образом парировать лихорадочные действия так называемого комитета по чрезвычайному положению.

К ним отношу попытку оказать давление на нашего ближайшего соседа – Республику Кыргызстан. 21 августа в 1.30 ночи Президент Акаев сообщил мне, что, по его данным, готовится ввод войск в Бишкек. Пришлось срочно вмешаться, чтобы попытаться пресечь саму мысль о возможности подобной карательной акции.

При Президенте в те дни была создана оперативная группа анализа событий и подготовки предложений.

Словом, до самого бесславного конца предпринятой путчистами авантюры, до того момента, когда из Крыма позвонил М. С. Горбачев, шла напряженная, круглосуточная работа.

С глубоким удовлетворением хочу отметить, что в эти опасные для судеб страны и республики часы я как Президент не чувствовал себя одиноким. Правильно говорится, что друзья и соратники познаются в беде.

Я глубоко благодарен депутатскому корпусу Казахстана, занявшему однозначно непримиримую позицию по отношению к тем, кто посягнул на наши демократические завоевания, кто, воспользовавшись трудностями нашего общества, прикрываясь заботой о народных нуждах, попытался вернуть страну в оковы тоталитарного режима. Решительное и бескомпромиссное заявление Президиума Верховного Совета Казахской ССР – веское тому доказательство.

Вообще должен сказать, что достигнутые в республике политическая стабильность, межнациональное согласие в полной мере проявили себя в эти трудные дни. И народ, и руководство Казахстана, и различные общественные движения, и многие рядовые коммунисты были единомышленны в своих стремлениях и оценках.

Люди приходили ко мне, говорили добрые слова поддержки, старались утвердить меня в моей решимости. Это позволило нам смело, как говорится, не опасаясь за свои тылы, выступить в защиту демократии, сказать твердое "нет" зарвавшимся политическим авантюристам.

Происшедшее еще раз подтвердило, что годы перестройки прошли не зря. Народ воспринял процессы демократии. Именно демократия одержала победу над реакцией.

Мы должны выразить нашу глубокую благодарность москвичам, руководству и Парламенту России, Президенту РСФСР Б. Н. Ельцину, которые приняли на себя главный удар путчистов. Они героически выдержали этот натиск.

Мы уверены, что случившееся послужит укреплению сплоченности республик, всех народов нашей страны, повысит их решимость идти по пути углубления реформ в обществе и экономике. В этом главная роль принадлежит РСФСР. Надеемся, что россияне будут всегда на высоте своей благородной миссии.

Говорю об этом потому, что сегодня, в эйфории победы, кое-кто пытается "выставить счета" республикам, не проявившим якобы должной решительности в оценке событий. Что сказать по этому поводу? Казахстан не принимает подобных упреков. И не только потому, что наша позиция в черные дни и ночи была однозначной – в поддержку демократии и законности.

Уверен, те, кто не стесняется сегодня выступать с упреками, не обладают всей полнотой информации о той борьбе, которую вели республики. Ими

правят взвинченные эмоции, а не трезвый разум. Если бы не твердая линия республик, то неизвестно, сколько бы еще продержались заговорщики, и какие бы еще жертвы принес советский народ.

Но это только одна сторона вопроса. Другое, может быть даже более важное, заключается в том, что любые упреки подобного рода лишь проводят между среди республик, делят их на "чистых" и "нечистых", наносят удар по только начинающему зарождаться политическому и экономическому содружеству, и я хочу задать вопрос: можно ли в угоду амбициям ставить сейчас под угрозу наше единство? Конечно же нет. Такое мнение высказали руководители всех республик, принимавшие участие в состоявшемся вчера заседании Совета Федерации.

Хочу напомнить: народ всегда воздавал должное своим героям, но скромным героям – вдвойне.

И еще одна опасность реально просматривается сегодня. Я имею в виду то, что на волне демократического подъема может образоваться мутная пена шовинизма и национализма, которая непременно вызовет противодействие в национальных республиках, породит новый виток межнациональных усобиц. Этого допустить ни в коем случае нельзя.

Мы не можем допустить и того, чтобы правый террор сменился левым. Такое история нашей страны уже знает. Ничего, кроме горя и страданий, миллионных жертв, это не принесло.

Твердо могу сказать, что в Казахстане мы ничего подобного не допустим. У нас своя суверенная республика, своя четкая политика – это следование коренным интересам всех народов нашего многонационального Казахстана. И ее мы неуклонно будем придерживаться.

По достоинству, отмечая безусловную победу демократических сил, неизмеримо возросшее за годы перестройки политическое и нравственное самосознание народа, которое, собственно, и оказалось главной преградой на пути заговорщиков, нельзя пройти мимо уроков, преподнесенных нам всколыхнувшими страну горькими событиями.

Вспомните, с какой уверенностью совсем недавно мы произносили ставшие расхожей фразой слова: перестройка, дескать, необратима. Думаю, сегодня у нас такой непоколебимой уверенности уже нет. Оказывается, демократические преобразования, нацеленные лишь на политическую сферу и слабо затрагивающие экономический базис, не так уж много и стоят.

Именно в это слабое место и был направлен главный удар инициаторов "чрезвычайного положения", которые учли и развал экономики, трудовой, производственной и договорной дисциплины, и непомерное взвинчивание цен, падение жизненного уровня населения, и разгул мафиозных структур, рост преступности, и эскалацию кровавых межнациональных конфликтов. Все эти негативные явления действительно вызывают массовое недовольство трудящихся.

Но разве мы не знали об этом раньше? Конечно, знали и, более того, неоднократно пытались привлечь к ним внимание Президента страны, убедить его, что в экономике нужна строгая дисциплина, а для эффективного проведения реформ и выхода из кризиса необходимо правительство, обремененное доверием народа.

Вспомните хотя бы мое выступление на последнем, четвертом Съезде народных депутатов СССР, где я в достаточно резкой форме критиковал М. С. Горбачева за пассивность в проведении политического и экономического курса, за непоследовательность принимаемых решений. Ни он сам, ни правительственные органы должных выводов тогда не сделали, улучшения жизни людей не наступало, экономика продолжала катиться вниз.

При всем уважении к Михаилу Сергеевичу как инициатору перестройки, при всем сочувствии к тем тяжелым испытаниям, которые пришлось ему пережить в дни переворота и о которых мы теперь знаем, не могу не сказать этих горьких слов.

Или взять, например, проводимую им кадровую политику. На том же Съезде избирался Янаев – ближайший соратник Президента, оказавшийся предателем. А ведь его выдвигал не кто иной, как сам М. С. Горбачев.

Помню, удивленный его выбором, я в перерыве между заседаниями, когда по результатам первого голосования кандидатура не прошла, прямо спросил Михаила Сергеевича: почему именно Янаев? Горбачев ничего тогда не ответил, но упорно продолжал выдвигать Янаева и слышать не хотел о другой кандидатуре. Вот такой, с позволения сказать, "кадровый подход", обернувшийся трагедией.

Не погрешу против истины, если скажу, что на совести руководства страны и затычка с подписанием Союзного договора. Не секрет, что, находясь под гипнозом центральной бюрократической машины, влиятельных представителей военно-промышленного комплекса, М. С. Горбачев поначалу с предубеждением и даже недоверием относился к законному стремлению республик утвердить свой суверенитет, наладить горизонтальные межреспубликанские связи. В итоге, конечно, все встало на свои места, мы пришли к соглашению "9 плюс 1", но дорогое время все-таки было упущено.

Вспомните хотя бы, в какие штыки был воспринят этот исторический документ правым крылом Верховного Совета СССР. А это объективно дало возможность единомышленникам Янаева сбиться в тесную заговорщицкую группу, разработать план действий и нанести удар в самый критический момент, когда до подписания договора оставались ровно сутки. Они-то, как мы убедились, времени не теряли.

Все дело в том, что Союзный договор и наш курс на рыночную экономику окончательно разрушали тоталитарную систему, делали абсолютно ненужным огромный аппарат центра. Привыкшие командовать и распределять окончательно утрачивали свою власть.

В своем заявлении от 20 августа я решительно отклонил какие-либо попытки изменить текст одобренного парламентами республик Союзного договора. На этой позиции твердо стою и сейчас. Хотя считаю, что в связи с пережитой нами опасностью переворота некоторые четкие гарантии, исключаяющие повторение подобной ситуации, в договоре следовало бы предусмотреть. Думаю, высшие законодательные органы республик поддержат это мое предложение.

Еще в прошлом году перед принятием Декларации о государственном суверенитете республики я неоднократно подчеркивал, что Декларация – это лишь намерение, не более того. Чтобы наша самостоятельность наполнилась конкретным содержанием, нужны результаты, а их пока крайне мало. Может быть, мы и преуспели по части разработок экономических проектов, однако для их реализации почти ничего не сделано.

Безусловно, есть тому объективные причины. Главное – это отсутствие Союзного договора, полной экономической самостоятельности на местах, а также ясности в вопросе разделения функций и собственности между республиками и центром.

Все это не дает нам двигаться вперед так, как этого бы хотелось. Люди не видят реальных результатов нашей деятельности. Не поэтому ли авантюрные заявления заговорщиков, особенно касающиеся жизненно важных и понятных каждому человеку продовольственных, материальных сторон, нашли отклик у части населения и в нашей республике? Обрушивать за это упреки на головы людей, имеющих весьма приблизительное представление о правовых нормах, но с нетерпением ждущих избавления от тягот жизни, мы с вами не имеем права.

Мы не должны заниматься "поиском ведьм", искать врагов. Все это уже было. Эти упреки нужно адресовать в первую очередь тем структурам власти, которые проявляют медлительность. Ведь именно наша медлительность и не разворотливость в делах дали крупные козыри в руки заговорщиков, позволив им создать базу для развертывания преступной акции.

Не впадая в эйфорию победы, давайте трезво взглянем на ситуацию, зададим себе вопрос – а возможен ли политический кризис в отдельно взятом Казахстане? Проанализировав для себя действия государственных, советских, партийных структур, областных руководителей в трудные дни и ночи государственного переворота, я сделал однозначный вывод – возможен.

Я утверждаю это, поскольку вижу, что проведение курса на кардинальное обновление жизни, на реформирование экономики в республике у нас в значительной степени осложнено из-за позиции довольно-таки значительной части руководителей областей, министерств, ведомств и возглавляемых ими аппаратов.

А позиция эта простая: пусть здесь, в Алма-Ате, в Верховном Совете, в резиденции Президента говорят о чем угодно, мы отмолчимся, а сделаем

по-своему. Но я уверен что, когда перемены подступят, как вода к горлу, эти люди способны к нападению.

Мы всегда как-то обходили эту тему стороной, хотя я и заявлял, что предпочитаю иметь дело с открытыми противниками, чем с тайными. События же последних дней требуют от нас поставить точку и в этом вопросе.

Если некоторые простые люди вначале восприняли государственный переворот как надежду на улучшение жизни, то номенклатура увидела совсем другие горизонты: возврат к прежней жизни, к твердой руке хозяина, к диктату и всевластию аппарата. Планам этим не суждено было сбыться.

Однако само проявление верноподданнических чувств к путчистам обязывает нас дать оценку свершившемуся. Все руководители, принявшие действия, направленные на фактическое признание ГКЧП, будут освобождены от занимаемых должностей, если, конечно, они не догадаются сами уйти в отставку.

У нас впереди много работы, и нам с ними не по пути. В связи с этим я создам комиссию, которая детально и объективно разберется в происшедшем.

Я должен заявить, что в высших республиканских органах подобного не происходило. Но не могу не сказать и того, что течение времени в первый день будто бы остановилось. Все чего-то выжидали. Даже на наших оперативных совещаниях раздавались трусливые голоса, призывающие отсидеться в кустах. Во многом именно поэтому, а не по причине непонимания сути происходящих процессов, принятие мною решений давалось непросто. Чего греха таить, позиция, изложенная мной в уже упомянутых документах – обращении к народу Казахстана и заявлении по поводу политической ситуации в стране – встречала неприятие со стороны некоторых наших соотечественников. Я их выслушивал, но решения принимал сам.

Все это заставляет серьезно задуматься. В первую очередь о дальнейших шагах по укреплению суверенитета нашей республики, ибо этого требуют уроки минувших событий.

Думаю, основным итогом настоящей сессии должен явиться Закон "О внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной закон) Казахской ССР". Проект этого документа у вас на руках. Его практическая и политическая значимость несомненна. Закон должен укрепить суверенитет и безопасность республики, гарантировать нормальную деятельность органов власти и управления.

Остановлюсь на некоторых принципиальных положениях этого документа. Законом признается недопустимой деятельность организационных структур политических партий, других общественных объединений в правоохранительных органах. Данная юридическая норма возводит на уровень конституционного регулирования положения, которые закреплены в изданном мной 22 августа Указе. Это обусловлено тем, что одной из важнейших функций государства является обеспечение законности и правосудия, которые

не могут быть зависимы от идейных платформ общественно-политических движений.

Трагические события последних дней в Москве позволяют сделать объективный вывод о необходимости подчинения работников правоохранительных органов только закону и ничему другому.

И еще один момент, который я хотел бы особо отметить. Вводя указанный запрет на деятельность политических структур, закон, тем не менее, ни в коей мере не ограничивает конституционные права граждан. Речь не идет о лишении людей их партийной принадлежности. Состоять или нет в той или иной партии – решать только самому человеку.

Конституция вводит новую структуру – Совет безопасности Казахской ССР. Зачем нужен этот орган? В первую очередь для того, чтобы надежно защитить государственный суверенитет, безопасность и территориальную целостность Казахстана. В неменьшей степени орган должен будет решать и жизненно важные вопросы, связанные с укреплением законности и правопорядка внутри республики.

Провозглашенный республикой суверенитет должен опираться на определенные экономические механизмы взаимоотношений между республиками и единое экономическое пространство страны. Согласованный для подписания Союзный договор является документом, определяющим прежде всего политические основы и только главные принципы экономических взаимоотношений. Это лишь своеобразный контур наших действий. Над тем, какими конкретно они должны стать, как вести согласованную социально-экономическую политику, мы и должны активно поработать. Основа для этого уже есть. Во время визита в Казахстан Президента России Б. Н. Ельцина было подписано совместное заявление двух президентов "О едином экономическом пространстве", предусматривающее выработку концепции экономического соглашения всех республик. В заявлении особо указано на необходимость рассмотрения этого круга вопросов незамедлительно после подписания Союзного договора.

Именно в этом экономическом соглашении должна быть недвусмысленно определена компетенция суверенных республик и союзных органов в осуществлении социально-экономической политики.

Представляется, что соглашение должно охватить такие важнейшие проблемы, как выработка принципов создания единого экономического пространства, денежно-кредитной политики, формирования союзного и республиканских бюджетов, включая направление и размеры расходов союзного бюджета, согласованной политики ценообразования, внешнеполитической деятельности и ряда других.

Я придерживаюсь той точки зрения, что в качестве отдельного раздела соглашения должны быть выделены принципы торгово-экономических отношений с республиками, не подписавшими Союзный договор.

Большие разногласия между республиками и прежними союзными структурами возникают в подходах к разделению союзной и республиканской собственности и функций по разгосударствлению и приватизации предприятий. Ключевой вопрос здесь – определение объектов, передаваемых в собственность Союза.

Между тем, не дожидаясь решения этого вопроса, в центре уже утвердили положение о фонде преимущества СССР. В нем, в обход утвержденного текста, вводится понятие предприятий так называемого совместного ведения, с чем республика согласиться не может. В проекте Союзного договора четко сказано об осуществлении функций по совместному управлению, а не о передаче собственности, принадлежащей народу Казахстана.

Хочу также отметить, что и принятый Верховным Советом СССР Закон "Об основных началах разгосударствления и приватизации предприятий", и особенно постановление о введении его в действие во многом противоречат положениям Союзного договора. Так, объявляются не имеющими юридической силы законодательные акты республик о разгосударствлении и приватизации предприятий, находящихся в общесоюзной собственности и совместном ведении Союза ССР и республик.

Все это еще раз убеждает в том, что Кабинет Министров республики в процессе разработок экономического соглашения должен обеспечить твердые гарантии суверенитета республики в экономической сфере.

Важнейшим элементом, который бы значительно укрепил суверенитет Казахстана, должно стать установление принципиально новых отношений республики и предприятий, включая объекты в так называемой союзной собственности. Речь идет о стройной программе действий, рассчитанной на перспективу и учитывающей условия работы в едином экономическом пространстве страны и интеграцию в мировой рынок.

К сожалению, в этом вопросе Кабинет Министров идет пока по пути старых подходов, создавая отраслевые концерны и заключая двусторонние соглашения с союзными министерствами или структурами, их заменившими.

До сих пор нет четкой позиции в отношении вступления предприятий в союзные концерны и ассоциации или другие "модные" отраслевые структуры, создание которых является, по сути, попыткой реанимации неоправданной, а точнее – опорочившей себя старой системы управления.

Между тем мировой опыт подтвердил высокую эффективность формирования многоотраслевых акционерных корпораций или промышленных групп, состоящих из производственных и сбытовых предприятий, научно-исследовательских центров, финансовых учреждений и объединяющих нередко до сотни компаний внутри страны и за рубежом.

Крупные размеры и многоотраслевой характер дают корпорациям ряд преимуществ. Во-первых, позволяют организовать массовое производство и получать большую экономию за счет масштабов деятельности. Кроме того,

мобилизация значительных финансовых ресурсов позволяет им вкладывать средства в осуществление солидных инвестиционных проектов и научно-исследовательских программ, непосильных ни одной другой форме организации производства и управления.

Во-вторых, организация крупных многоотраслевых корпораций или промышленных групп – гибкий инструмент борьбы с монополистическими тенденциями и развития цивилизованной конкуренции.

Следует подчеркнуть, что создание указанных структур в рамках республики во многом облегчает процесс разгосударствления и приватизации для населения, открывает возможности использования купонного механизма. Немаловажно и то, что создаются возможности путем продажи акции интегрировать в этот процесс заинтересованные предприятия других республик.

Правительству Казахстана необходимо приступить к формированию указанной программы и начать ее практическое осуществление в самые кратчайшие сроки. Такой подход должен быть положен в основу взаимоотношений республики с министерствами и ведомствами СССР.

В целях обеспечения устойчивого экономического и финансового состояния народного хозяйства республики и в соответствии с Законом Казахской ССР "О банках и банковской деятельности в Казахской ССР" необходимо немедленно приступить к реализации мер по созданию золотого запаса республики.

На протяжении многих лет мы выполняли основную и самую тяжелую работу по добыче драгоценных металлов и камней, а затем полупродукт отгружали в другие республики, где при незначительных затратах оседал весь экономический эффект. Поэтому в целях повышения отдачи недр Казахстана настала пора организовать собственную переработку благородных металлов, ввести мощности аффинажного производства и стать на деле хозяевами национальных богатств. Для примера могу сказать, поскольку, видимо, не все знают, что Казахстан обеспечивает 65 процентов союзной добычи серебра и значительной части золота.

В составе Национального государственного банка необходимо создать специальное отделение – Госхран Казахской ССР и возложить на Госбанк функции по приему, купле и хранению золота, других драгметаллов и камней. Реализация драгоценных металлов, в том числе и на изготовление ювелирных изделий, должна осуществляться Национальным государственным банком Казахской ССР по распоряжению Президента республики.

Создание золотого запаса позволит нам обеспечить гарантии кредитов иностранных инвесторов.

И последнее, о чем хотелось бы сказать. Ни одно, даже самое радикальное положение суверенитета республики само по себе не может дать положительного результата. Здесь необходима напряженная, ежедневная работа органов исполнительной власти по практической реализации выработанной экономической политики.

Как вы помните, на последней сессии Верховного Совета республики по настоятельной просьбе Кабинета Министров в его ведение были переданы все вновь созданные государственные органы по регулированию рыночных отношений – госкомитеты по госимуществу, поддержке новых экономических структур и ограничению монополистической деятельности.

Таким образом, правительство располагает всеми необходимыми полномочиями – законодательной базой, утвержденной Парламентом, программой деятельности, организационными структурами для ускорения внедрения рыночных отношений и реализации экономического суверенитета.

Однако, даже учитывая существующие трудности в народном хозяйстве, работа разворачивается крайне медленно, во многих вопросах проявляются непонятные робость и осторожность. Многие радикальные идеи тонут в бесконечных обсуждениях и совещаниях, хотя время дискуссий давно прошло. Даже такая простая проблема, как размещение вышеназванных новых комитетов, решается с большим опозданием. До сих пор не определены их штатные расписания, отсутствуют утвержденные положения о деятельности этих структур.

Мы не видим особой активности и в деятельности Госкомитета по экономике, Минфина, Минтруда, Национального государственного банка по формированию рыночных отношений. Исполнительные органы местных Советов по-прежнему ждут указаний сверху.

Хочу напомнить, что персональную ответственность еще не отменили, и у меня есть право отстранять должностных лиц, которые не желают или неспособны выполнять возложенные на них обязанности. Видимо, пора им воспользоваться.

Таковы, на мой взгляд, сегодняшняя ситуация и первоочередные меры по укреплению суверенитета республики.

Надеюсь, что народные депутаты поддержат мои предложения, тем более что послезавтра открывается сессия Верховного Совета СССР, которой мы должны изложить нашу общую позицию.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ КСРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ КЕЗЕКТЕН ТЫС СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Мәскеу, 26 тамыз 1991 жыл

Құрметті халық депутаттары!

Соңғы апта – жай күндер де, жай уақыт та емес, ол бізді бүкіл өткен өмірімізден бөліп тұрған дәуір. Біз демократияшыл күштердің реакцияны тізе бүктірген жеңісін тойлау үстіндеміз. Бізді өктемшіл режимнің қорасына тағы да айдап тығуға әзір болғандардың жолына кеудесін тосып қарсы тұрған москвалықтарға иіліп тағзым етеміз. Осынау қиын-қыстау жағдайда батыл ымырасыз айқындама ұстаған РСФСР Жоғарғы Советіне, Россия Президенті Ельцинге шын жүректен алғыс айтамыз. Біз Москва көшелерінде қаза тапқандарды, жас демократияны өмірін құрбандыққа шалып қорғағандарды қатты қайғыра отырып еске аламыз. Осынау сәтте біз еліміздің барлық дерлік аймақтарында реакцияшыл күштерге қарсы күреске жанқиярлықпен қосылғандардың бәрін, 1986 жылдың өзінде әскери техникаға қарсы құр қол шыққан Алматы студенттерін, Тбилиси, Ереван, Баку, Вильнюс, Кишинев құрбандарын еске түсірмей тұра алмаймыз.

Алайда еліміздің болашағы үшін алаңдаушылықтың өткір сезімі біздің алдымызда тұрған, соңғы күндердің көрсеткеніндей, шешілуіне әлі де көп уақыт бар проблемаларды ой елегінен өткізуді талап етеді. Бүгінде біздің бәріміздің сана-сезіміміз басқа, мұның өзі бізді Одақтың және Одақтық шарттың болашағына жаңаша қарауға міндеттейді. Жаңарған Одақтың ендігі жерде федерация бола алмайтыны мен үшін айқын. Өтіп кеткен уақыттың соңынан қуымыз жететін шығар. Украинаның өз тәуелсіздігін жариялауы, Белоруссияның осындай шешім әзірлеп жатқаны – өздерінен теріс айналуға немесе олар жоқ сияқты сыңай танытуға болмайтын жаңа тарихи ақиқат шындықтардың айғағы. Жағдай елеулі түрде өзгерді. Одақтық шартқа тез арада қол қоюдың белсенді жақтасы болғанымды сіздер білесіздер, қазір де жақтап отырмын. Бірақ болып өткен оқиғалар ескі схеманың дүмпу қаупінің қаншалықты күшті екенін, қан төгілуіне әкеліп соғуы ықтимал екенін көрсетті. Одақты тең праволы республикалардың достық одағы ретінде ұсынған Андрей Дмитриевич Сахаровтың айтқанына біз кезінде құлақ асқан жоқпыз. Бұл

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 28 тамыз 1991 жыл.

жайында ол бізден бұрын айтты, енді оның айтқаны мүлдем дұрыс екенін біз түсінетін мезгіл жетті.

Осынау болашақ Одақ менің ойымша қандай болмақ? Өзара шарттық экономикалық келісімдер жасасу. Республикадағы біз бұған келісетіндердің бәрімен кең көлемді экономикалық қатынастарға ие болып отырмыз. Қазір 15 республиканың ешқайсысына да жан-жаққа тарау экономикалық жағынан тиімді емес. Сонымен бірге белгілі бір міндеттер жалпыодақтық органдарда қалып отыр. Менің ойымша, олар – ортақ шекараларды күзету, Қорғаныс министрлігі жанындағы ядролық қаруға ең жоғары бақылау кеңесі болуға тиіс, оған Одақтың барлық мүшелерінің өкілдері қатысып, саусағын ракетаны іске қосатын тетікте ұстап тұрғандарды бақылайтын болады. Одақтың Қорғаныс министрлігі – біздің шекараларымызды қорғайтын нақ осы министрлік. Әрбір республикада армия болады. Ол қазірдің өзінде шешілген: РСФСР, Украина осыны ұйғарды, Белоруссия ұйғарымға келгелі отыр. Біз Одақтың Қорғаныс министрлігі үшін әскери қызметшілердің қажетті санын жібереміз. Егер сырттан қатер төнетін болса, министрлік Одақты қорғау үшін барлық Қарулы Күштерімізді біріктіретін болады.

Бізде біріккен одақтық транспорт, республикалық транспорт жүйесі, соның ішінде авиация транспорты жүйесі, республикааралық коммуникациялар, өзіміз бақылайтын меншікті коммуникацияларымыз, сондай-ақ республикааралық және өз байланысымыз болуға тиіс. Халықаралық қатынастар – ортақ бағыттар белгілегенде, соның ішінде қарусыздану проблемаларын, жалпы дүниежүзілік проблемаларды және тағы басқаларын шешкенде ғана ортақ. Бірақ әрбір республиканың сыртқы саяси, экономикалық қызметті, басқа мемлекеттермен шарттық, сыртқы экономикалық, саяси өзара қатынастарды реттейтін толық праволы Сыртқы істер министрлігі, сондай-ақ ССРО Сыртқы істер министрлігінің шетелдерге баруына немесе шетелдерден әлдебіреулерді қонаққа шақыруына рұқсат етуіне біздің азаматтардың тәуелді болмауы үшін толық дербес консулдық басқармасы болуға тиіс.

Біз ССРО аббревиатурасына үйренгенбіз. Оны қалдырып, Егеменді Республикалардың Ерікті Одағы деп оқуды ұсынамын. Республикалар деп мен барлық республикаларды, соның ішінде өзін егеменді деп жариялаған немесе жариялағысы келетін автономиялы республикаларды да айтып тұрмын. Біз кез келген ұлт өкілінің бүкілодақтық, республикалық форумдарда өз пікірін ана тілінде айтуына право беруге, әрбір адамның депутатты өз ана тілінде тыңдауына право мен мүмкіндік беруге тиіспіз.

Қысқасы, біз конфедерациялық шарт жасасуды ұсынамыз. Тек сонда ғана республикалардың шынайы тең праволылығына жететінімізге, бәлкім, нағыз федерацияға тек сол арқылы жететінімізге сенемін, оған мен кәміл сенемін. Ново-Огарево шартының іс жүзінде конфедерациялық дерлік екенін атап өткім келеді. Демек, адал мойындап, бәрін де ақыр соңында орын-орнына қояйық. Экономикалық емес шартты тек тұрақты да тыныш жағдайда және адам праволарына толық кепілдік беретін және бір-біріне сенетін рес-

публикалармен ғана жасасуға болады. Хельсинки келісіміне сәйкес біздің территорияларымызда ұлты, діні, партиялылығы қандай да болсын адамның, әлбетте, фашистік пиғылдағыдан басқаларының праволарына кепілдік берілуін сөзсіз қамтамасыз ету керек. Бұл үшін Қазақстан біздің көп ұлтты республикамызда тұрақты жұмыс істеу үшін халықаралық комиссияны бірінші болып шақыруға әзір. Біз ескі жүйеден бізге мұра болып қалған адам праволарын бұзудың толық тоқтатылуын қалаймыз. Біз сондай ақ бөлкім біздің республикамызда да психикалық ауруханаларда жатқан барлық сырқаттарды тексеру үшін сарапшылардың халықаралық комиссиясын шақыруға да әзірміз. Біз көп бөлігі әдеттегі кәсіпкерлік қызмет үшін жазалауға ұшыраған шаруашылық қылмыстар дейтіннің бәрін дереу қайта қарай бастаймыз. Осының бәрін біз сондай-ақ праволық мемлекет орнатудың және республикалық егемендіктің кепілі деп білеміз.

Мен Балтық бойы республикаларына, Молдоваға, Грузияға және заңды демократиялық жолмен тәуелсіздікке ұмтылыс білдіргендердің бәріне толық еркіндік беру мәселесін дереу шешуге шақырамын. Бәріне ешқандай есеп қоймастан және аты-шулы миллиардтаған сом қарызды жүктеместен еркіндік беру керек, өйткені бір адам өмірінің өзі баға жеткісіз, ал біздің еліміздің халықтары бостандық сүйгіштігін паш еткені үшін қаншама адам өмірін құрбан етті десеңізші. Және бұл соңғы құрбандықтар ма екен?

Сонымен, $N + 1$ формуласы өткен шақта қалып отыр. Олай болса біздің жаңа Одақта ешқандай одақтық Министрлер кабинеті, ешқандай одақтық парламент, республикалар қадам басып отырған шарттық қатынастардан басқалары болмауға тиіс. Бүгінде ақиқат сәті келді, сондықтан мен Қазақстаннан басқа республикалармен бірге Одаққа кіретін өзгеше негіздерді көріп тұрған жоқпын. Бұл, былайша айтқанда, стратегия. Ал таяу уақыттағы тактика – Министрлер кабинетін емес, қайта экономикалық қоғамдастыққа бірігетін барлық республикалардың өкілдері тең жағдайда жұмыс істейтін өтпелі республикааралық экономикалық кеңесті шұғыл түрде құру болуға тиіс. Кетуге ұйғарғандарға өз правосын жүзеге асыру мүмкіндігін біз алдынала беруге тиіспіз. Бұл уақытша экономикалық кеңеске Одақтан шығуға ұйғарған, бірақ экономикалық ынтымақтастығын әзірше тоқтатпаған республикалар кіре алады. Өйткені олар саяси тұрғыдан кеткенімен, қалған республикалармен экономикада одан әрі ынтымақтаса беретінін түсінеміз. Бізде заңды сайланған Президент пен парламент бар, олар өз қызметін одан әрі жалғастыруда. Ол қызмет негізінен адамдардың осы қыстан аман шығуына және аштан өлмеуіне бағытталуға тиіс. Болашақ Одақ жөніндегі менің көзқарасым жалпы алғанда міне осындай.

Қорытындысында ешкімнің де қиялға берілмеуі керек екенін атап көрсеткім келеді. Қазақстан ешқашан да бірде-бір аймақтың "айыл-тартпасы" болмайды, ешқашан да оның "кіші інісі" болмайды. Біз Одаққа тең праволармен және тең мүмкіндіктермен кіреміз.

Ықылас қойып тыңдағандарыңызға рахмет.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВНЕОЧЕРЕДНОЙ СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР*

Москва, 26 августа 1991 года

Уважаемые народные депутаты!

Последняя неделя – это не просто дни и не просто время, это эпоха, отделяющая нас от всей прошлой жизни. Мы празднуем победу демократических сил над реакцией.

Низкий поклон москвичам, грудью вставшим на пути тех, кто готов был загнать нас обратно в стойло тоталитарного режима. Сердечная благодарность Верховному Совету РСФСР, Президенту России Ельцину, занявшими решительную, бескомпромиссную позицию в этой трагической ситуации.

Мы глубоко скорбим о погибших на улицах Москвы, ценой жизни защитивших молодую демократию. В этот час мы не можем не вспомнить и всех тех, кто также самоотверженно вступал в борьбу с реакционными силами практически во всех регионах страны, студентов Алматы еще в 1986 году, вышедших с голыми руками против военной техники, жертв Тбилиси, Еревана, Баку, Вильнюса, Кишинева.

Однако острое чувство тревоги за будущее страны требует осмысления стоящих перед нами проблем, которые, как показали последние дни, далеки от разрешения. У нас у всех сегодня уже другое сознание, и это обязывает нас по-новому взглянуть на будущее Союза и Союзного договора.

Для меня очевидно, что обновленный Союз уже не может быть Федерацией. Хватит бежать вдогонку за ушедшим временем. Объявление Украиной своей независимости, готовящееся аналогичное решение Белоруссии – это свидетельство новых исторических реалий, от которых нельзя отворачиваться или делать вид, что их не существует. Ситуация существенно изменилась.

Вы знаете, что я был активным сторонником скорейшего подписания Союзного договора, остаюсь им и сейчас. Но прошедшие события показали, как взрывоопасна, чревата кровью старая схема. Мы не услышали в свое время Андрея Дмитриевича Сахарова, предложившего Союз как со-

* Газета "Казахстанская правда", 28 августа 1991 года.

дружество равноправных республик. Он сказал раньше, чем мы для этого созрели. Теперь пришло время, когда мы понимаем его правоту.

Каким я представляю этот будущий Союз? Вступить между собой в договорные экономические соглашения. Мы в республике имеем широкие экономические отношения со всеми, кто на это согласен. Расходиться сейчас экономически не выгодно никому из 15 республик. При этом определенные функции остаются за определенными союзными органами.

По моему мнению, это должна быть охрана общих границ. Высший контрольный совет над ядерным оружием при Министерстве обороны, в котором принимают участие представители всех членов Союза, контролируя тех, кто держит палец на кнопке пуска ракет. Министерство обороны Союза – это именно Министерство обороны наших границ. Армии в каждой республике. Это уже решено: РСФСР, Украина решили, Белоруссия собирается. Мы направляем необходимое число военнослужащих в Министерство обороны Союза. Если наступает внешняя угроза, Министерство объединяет все наши Вооруженные Силы, чтобы защитить Союз.

Мы должны иметь объединенный союзный транспорт, республиканскую транспортную систему, в том числе и авиационную, межреспубликанские коммуникации, собственные коммуникации под нашим контролем, также связь межреспубликанскую и собственную.

Международные отношения – общие только в выработке общих направлений, в том числе проблем разоружения, общемировых и т. д. Но каждая республика должна иметь полноправное Министерство иностранных дел, регулирующее внешнеполитическую, экономическую деятельность, договорные, внешнеэкономические, политические взаимоотношения с другими государствами, а также полностью автономное консульское управление, чтобы не зависели наши граждане от того, разрешит ли МИД СССР поехать им за рубеж или пригласить кого-то из-за рубежа в гости.

Мы привыкли к аббревиатуре СССР. Предлагаю ее оставить и читать как Свободный Союз Суверенных Республик. Под республиками я имею в виду все республики, в том числе и автономные, которые объявили или захотят объявить себя суверенными.

Мы должны предоставить право представителю любой национальности высказываться на родном языке на всесоюзных, республиканских форумах, каждому человеку дать право и возможность слушать депутата на его родном языке.

Словом, мы предлагаем заключение конфедеративного договора.

Убежден, что только тогда мы достигнем истинного равноправия республик. Возможно, только через это мы придем к настоящей федерации, в чем я уверен. Кстати, я хочу отметить, что ново-огаревский договор фактически является почти конфедеративным. Так что давайте честно признаем и поставим, наконец, все на свои места.

Заключение договора неэкономического может быть только в стабильной и спокойной обстановке и только с теми республиками, которые полностью гарантируют права человека и доверяют друг другу. Нужно непременно обеспечить гарантию прав человека любой национальности, вероисповедания, партийности, кроме, конечно, фашистских, на наших территориях в соответствии с Хельсинкским соглашением. Для этого Казахстан готов первым пригласить международную комиссию для постоянной работы в нашей многонациональной республике.

Мы желаем полностью прекратить нарушения прав человека, доставшиеся нам в наследство от старой системы.

Мы также готовы пригласить международную комиссию экспертов для обследования всех больных, находящихся, возможно, и в нашей республике в психбольницах.

Мы немедленно начинаем пересмотр всех так называемых хозяйственных преступлений, большая часть которых явилась наказанием за обычную предпринимательскую деятельность.

Все это мы считаем также залогом построения правового государства и гарантией республиканского суверенитета.

Я призываю немедленно решить вопрос предоставления полной свободы республикам Прибалтики, Молдавии, Грузии и всем, кто выразил свое стремление к независимости законным демократическим путем. Всех без всяких счетов и без предъявления пресловутых миллиардов долгов, потому что даже одна человеческая жизнь бесценна, сколькими заплатились народы нашей страны за проявленное свободолюбие. И последние ли это жертвы?

Итак, формула $N + 1$ остается в прошлом. Тогда надо прямо сказать, что в новом Союзе не должно быть никакого союзного Кабинета Министров, никакого союзного парламента, кроме договорных отношений, в которые вступают республики.

Сегодня наступил момент истины, и я не мыслю себе других оснований, на которых Казахстан войдет в Союз с другими республиками. Это, так сказать, стратегия. А тактика на ближайшее время должна состоять в срочном формировании не Кабинета Министров, а переходного межреспубликанского экономического совета, где на равных будут работать представители всех республик, объединяющихся в экономическое сообщество.

Предварительно мы должны дать возможность реализовать свое право тем, кто решил уйти. В этот временный экономический совет могут войти те, кто решил выйти из Союза, но пока продолжает экономически сотрудничать. Ибо мы понимаем, что, уходя политически, они будут продолжать сотрудничать с остальными в экономике. У нас есть законно избранные Президент и парламент, которые продолжают свою деятельность. Она должна

быть направлена главным образом на то, чтобы люди выжили в эту зиму и не умерли с голода. Такова в общих чертах моя точка зрения на будущий Союз.

В заключение хочу подчеркнуть, чтобы никто не питал иллюзий. Казахстан никогда не будет "подбрюшьем" ни одного региона и никогда не будет его "младшим братом". Мы войдем в Союз с равными правами и равными возможностями.

Благодарю вас за внимание.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН КОМПАРТИЯСЫ ОРТАЛЫҚ КОМИТЕТІНІҢ ПЛЕНУМЫНДАҒЫ МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 28 тамыз 1991 жыл

Қастандық жасаушылардың қылмыстық тобын қолдаған СОКП Орталық Комитеті басшылығының іс-әрекетін айыптай келіп, менің СОКП Орталық Комитетінің Саяси Бюросы мен Орталық Комитеттің құрамынан шыққаным мәлім. Осыдан кейін іле-шала республикалық Компартиялардың жекелеген басшыларының саяси мәлімдемелері жасалды. М. С. Горбачев Бас хатшы өкілеттігін доғарып, Орталық Комитетті өзін-өзі таратуға шақырды және партия мүлкінің халық депутаттары Советтерінің бақылауына көшуі туралы Жарлық шығарды.

Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі принциптері мен оқиғалардың қисынын басшылыққа ала отырып мен, республика Президенті ретінде Қазақстан территориясындағы СОКП мүлкін оның меншігі ретінде жариялау туралы Жарлыққа қол қойдым.

Мен мемлекеттік төңкеріс кезіндегі СОКП басшылығының іс-қимылына өзімнің өткір теріс көзқарасымды тағы да қуаттаймын. Қиын-қыстау кезеңде – тамыздың 19-ындағы республика халқына үндеуде, тамыздың 20-сындағы саяси мәлімдемеде, СОКП Орталық Комитетінің Саяси Бюросы мен Орталық Комитеттен шығу туралы мәлімдемеде айтылған айқындамамы сан мыңдаған қазақстандықтар қолдады. Мен еңбек коллективтерінен, еңбекшілерден, қатардағы коммунистерден қолдау көрсеткен жүздеген жеделхаттар алдым.

Қазіргі жағдайда мен қиын таңдау жасап тұрмын, сөйтіп Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы міндетін доғарамын. Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті өзінің қызметін тоқтату туралы жариялап, бірден-бір дұрыс шешім қабылдауға тиіс деп есептеймін, бұл шешімді партияның қатардағы мүшелері қолдайды деп сенемін. Кезектен тыс съезд немесе конференция өткізу үшін ұйымдық комитет құру қажет. Компартияның бұдан былайғы тағдыры сонда айқындалуға тиіс. Облыстық

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 29 тамыз 1991 жыл.

комитеттерден бастап, қалған басқа партия комитеттері де осылай істеуге тиіс.

Қазақ КСР Президенті ретінде мен Қазақстан халқына берген антымыз, жаңару, республиканың мемлекеттік егемендігін тереңдету, экономиканы түбегейлі реформалау саясатына, Қазақстанның территориясын мекендейтін барлық ұлттар мен ұлыстардың теңдігі, адам правосын сақтау принципіне өзімнің адалдығым туралы бекем мәлімдеймін.

Мен біздің қоғамды қайта құру процесін қабылдаған және қолдаған еңбек коллективтерінің партия ұйымдары мен барлық ұрпақ коммунистерін ешбір жағдайда да кінәламайтынымды тағы да атап көрсеткім келеді. Осы адамдардың көпшілігі өз басшыларының принципсіздігі мен енжарлығының кепіліне айналған болып шықты. Оларды ешбір дәлелсіз қаралауға және оның үстіне қудалауға жол берілмеуге тиіс.

Бұл тоталитарлық режим уақытына қайтып оралу және барлық қазақстандықтарды топтастыру процесіне соққы болып тиер еді, ал олардың достығы мен келісімі талай сынақтан өткен. Қазақ КСР заңдарына сәйкес босатылған барлық партия қызметкерлері еңбекке орналастырылуға тиіс.

Мен сөзімді барлық қазақстандықтарға арнаймын. Бізде жалпыхалықтың қолдауын тапқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер бағыты белгіленді, тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді сақтаудың төтенше жағдайларында талай рет сынақтан өткен жақсы дәстүрлері бар. Нақ осы жәйт Қазақстанның беделін еліміз бен халықаралық деңгейде нығайтуға көмектесті. Сіздерден басталған істі қолдауды және жалғастыруды өтінемін.

Мен барлық еңбекшілерді, коммунистерді, саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстарды партияда болып жатқан істерге түсіністікпен қарауға, саяси өмірдегі өзгерістердің бүкіл тереңдігі мен қажеттігін түсінуге, ортақ демократиялық қозғалыста интернационалдық негізде бірігуге, заңдылықты сақтауға, ұйымшылдық пен тәртіпті нығайтуға, көп ұлтты Қазақстанның болашағы үшін жоғары жауапкершілік сезіміне бөленуге шақырамын.

**ЗАЯВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПЛЕНУМУ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОМПАРТИИ
КАЗАХСТАНА***

Алма-Ата, 28 августа 1991 года

Как известно, осудив действия руководства ЦК КПСС, поддержавшего преступную группу заговорщиков, я вышел из состава Политбюро и Центрального Комитета КПСС.

За этим последовали политические заявления отдельных руководителей республиканских компартий. Сложил с себя полномочия Генерального секретаря, призвал ЦК к самороспуску и издал Указ о переходе имущества партии под контроль Советов народных депутатов М. С. Горбачев.

Следуя принципам государственного суверенитета Казахской ССР и логике событий, я, как Президент республики, подписал Указ об объявлении имущества КПСС на территории Казахстана его собственностью.

Я вновь подтверждаю свое резко отрицательное отношение к деятельности руководства КПСС во время государственного переворота. В критический период мою позицию, изложенную в обращении к народу республики 19 августа, в политическом заявлении от 20 августа, в заявлении о выходе из Политбюро и ЦК КПСС, поддержали тысячи и тысячи казахстанцев.

Я получил сотни телеграмм от трудовых коллективов, трудящихся, рядовых коммунистов со словами поддержки.

В данной ситуации я делаю трудный выбор и слагаю с себя обязанности первого секретаря ЦК Компартии Казахстана. Считаю, что Центральный Комитет Компартии Казахстана должен принять единственно правильное решение, которое, я убежден, будет поддержано рядовыми членами партии – объявить о прекращении своей деятельности.

Необходимо создать организационный комитет для проведения внеочередного съезда или конференции, где и должна быть определена дальнейшая судьба Компартии. Таким же образом должны поступить и все остальные партийные комитеты, начиная с обкомов.

* Газета "Казахстанская правда", 29 августа 1991 года.

Как Президент Казахской ССР, я твердо заявляю о своей верности присяге, данной народу Казахстана, приверженности политике обновления, углубления государственного суверенитета республики, кардинального реформирования экономики, принципам равенства всех наций и народностей, проживающих на территории Казахстана, соблюдения прав человека.

Еще раз хочу подчеркнуть, что я ни в коей мере не обвиняю партийные организации трудовых коллективов и коммунистов всех поколений, принявших и поддерживающих процессы перестройки нашего общества.

Многие из этих людей оказались заложниками беспринципности и бездеятельности своих руководителей. Никаких огульных шельмований, а тем более преследования этих людей не должно допускаться. Это было бы возвратом к временам тоталитарного режима и нанесло бы удар процессу консолидации всех казахстанцев, чья дружба и согласие прошли не одно испытание. В соответствии с законодательством Казахской ССР должны быть трудоустроены все освобожденные партийные работники.

Обращаюсь ко всем казахстанцам. У нас выработан свой курс социально-экономических преобразований, нашедший общенародную поддержку, есть добрые традиции сохранения стабильности и межнационального согласия, не раз прошедшие проверку в экстремальных ситуациях. Именно это способствовало укреплению авторитета Казахстана в стране и на международной арене.

Прошу вас поддержать и продолжить начатое.

Призываю всех трудящихся, коммунистов, политические партии и общественные движения отнестись с пониманием к происходящему в партии, осознать всю глубину и необходимость перемен в политической жизни, объединиться на интернациональной основе в общем демократическом движении, соблюдать законность, крепить организованность и дисциплину, проникнуться чувством высокой ответственности за будущее многонационального Казахстана.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСЕЙ ПРЕЗИДЕНТІ Б. Н. ЕЛЬЦИНГЕ ЖОЛДАҒАН ЖЕДЕЛ ХАТЫ*

Алматы, 29 тамыз 1991 жыл

Ресейдің өзімен шекаралас республикаларға территориялық талабынан айқын тұжырымдардан бас тартуы осы кезге дейін баспасөз бетінде естілмеуіне байланысты Қазақстанда салдарын болжап білгісіз жұртшылық қарсылығы күш алып келеді. Мұның өзі республиканы Украина секілді шаралар қабылдауға мәжбүр етуі мүмкін. Ерекше қауіп Қазақстанның ядролық республика екендігінде болып отыр.

Осыны басшылыққа ала отырып, тиісті мазмұндамаға қол қою үшін РКФСР-дің өкілетті өкілдерін бізге дереу жіберуіңізді өтінемін. Сіз мұны Сіз бен біздің ізгі қатынастарымызға және РКФСР мен Қазақстанның арасында қол қойылған келісімге сәйкес жүргізеді деп сенемін.

Еліміздегі оқиғаларға жасалған талдау оның экономикасының және тұтас-тай алғанда, Одақта біржолата қожырау процесі жеделдей түскенін көрсетеді. Мұны тағы да реакция күштері пайдаланып кетуі мүмкін.

27 тамызда жеке өзіміздің кездесуіміздегі Сіз бен біздің уағдаластығымызға сәйкес, барлық 15 республикаға халық шаруашылық байланыстарын қалпына келтіріп, ортақ экономикалық кеңістік жасау мақсатындағы Экономикалық Одақты құру туралы құжаттарды қабылдау үшін, сондай-ақ Одақтық шартқа қол қойғысы келетіндермен оның ақырғы жобасын талқылау үшін дереу, ләйім КСРО халық депутаттарының кезектен тыс съезіне дейін жиналуды айтып Сіз бен мен қол қоятын жеделхаттар жіберуді ұсынамын. Кездесу орнына Киев, Минск, Алматы қалаларының кез келгенін таңдауға болар еді.

Сіз бен біз республикалар басшыларымен бірге осынау төтенше ахуал кезінде ортақ Отанымызды қожыраудан сақтау жауапкершілігін өзімізге алуға тиіс екенімізді Сіз түсінеді деп сенемін.

Жедел жауабыңызды күтемін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 30 тамыз 1991 жыл.

ТЕЛЕГРАММА
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ РСФСР Б. Н. ЕЛЬЦИНУ*

Алма-Ата, 29 августа 1991 года

"ПРОМЕДЛЕНИЕ НЕДОПУСТИМО"

Правительственная. Срочно.
Москва, Президенту РСФСР Ельцину Б. Н.

В связи с тем что в печати до настоящего времени не прозвучал четко выраженный отказ России от территориальных притязаний к сопредельным республикам, в Казахстане начал набирать силу общественный протест с непредсказуемыми последствиями. Это может вынудить республику принять аналогичные с Украиной меры. Особая опасность заключается в том, что Казахстан является ядерной республикой.

Исходя из этого, прошу срочно направить к нам полномочных представителей РСФСР для подписания соответствующего коммюнике.

Надеюсь, что Вы сделаете это в контексте наших с Вами добрых отношений и принятых соглашений между РСФСР и Казахстаном.

Анализ событий в стране показывает, что ускоряются процессы полного развала ее экономики и Союза в целом. Этим вновь могут воспользоваться силы реакции.

Согласно нашей с Вами договоренности на личной встрече 27 августа предлагаю направить срочные телеграммы во все 15 республик за Вашей и моей подписью с предложением немедленно собраться, желательно до внеочередного Съезда народных депутатов СССР, для принятия документа о создании Экономического Союза с целью восстановления народнохозяйственных связей и создания общего экономического пространства, а также для обсуждения окончательного проекта Союзного договора с теми, кто желает его подписать.

Предлагаю выбрать местом встречи любой из перечисленных ниже городов: Киев, Минск, Алма-Ата.

Надеюсь, Вы понимаете, что мы с Вами вместе с руководителями республик должны взять на себя в этой чрезвычайной ситуации ответственность за сохранение от развала нашей общей Родины.

Жду срочного ответа.

* Газета "Казахстанская правда", 30 августа 1991 года.

**ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТІ
А. В. РУЦКОЙМЕН ЖУРНАЛИСТЕР ҮШІН БАСПАСӨЗ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫН ӨТКІЗУ КЕЗІНДЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, 30 тамыз 1991 жыл

Сұрақ:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, республика территориясындағы Қарулы Күштер, оның ішінде ядролық қаруы бар әскерлер де Одақ пен республикаға екі жақты бағыныста болады дедіңіз, мұндай қажеттік неден туып отыр?

Қазақ КСР Президенті Н.Ә. Назарбаев:

– Белгілі мемлекеттік төңкеріс әрекетінен кейін республикалардың соншалық дәрменсіздігі мен қорғансыздығы көрініп қалды. Сондықтан Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің кезектен тыс сессиясында республиканың Конституциясына өзгертулер енгізілді. Бұдан былай Қазақстан территориясындағы барлық әскери құрамалар, оған ядролық қаруы барлар да кіреді, екі жақты бағыныста болады. Сондай-ақ Мемлекет қауіпсіздігі комитеті, Ішкі істер министрлігі, құрылуға тиісті гвардия түгелдей республикаға ғана бағынады.

Сұрақ:

– Бүлікшілдер жеңіліп, демократия туы желбірей түскенімен, сенімсіздік пайда болды. Оған Ресейдің бүкіл билікті өз қолына алғаны себеп болған сияқты.

Қазақ КСР Президенті Н.Ә. Назарбаев:

– Біз жаңа Одақтық шартқа қол қоюға бағыт алдық. Сондықтан алдағы уақытта бәрі де өз орнына келеді ғой деп ойлаймын. Орталықтың қолындағы тұтқаларды республикалар өзара түсіністікпен тең бөлісетін болады.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 31 тамыз 1991 жыл.

**ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
М. ТЭТЧЕРМЕН КЕЗДЕСУДЕН СОҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ
ЖУРНАЛИСТЕРІМЕН ӨТКЕН БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алма-Ата, 2 қыркүйек 1991 жыл

Си-эн-эн компаниясының тілшісі:

– Президентке бұл кездесудің әсері қандай болды?

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Елдегі аты шулы оқиғадан кейін бұл кездесудің мен үшін маңызы зор. Өлемге әйгілі саясаткер Ұлыбританияның премьер-министрі болған жылдары экономика мен саясат саласында үлкен нәтижелерге қол жеткізе білді. Сондықтан ондай адамның ақыл-ой деңгейі тұрғысынан елдегі, республикадағы жағдайға сай пікір естудің маңызы ерекше. Оның үстіне жуық арада мен Ұлыбританияның қазіргі премьер-министрі Джон Мейджордың шақыруымен Тэтчер ханымның отанына ресми сапармен барамын. Сонымен бірге, біздің бүгінгі кездесу шетел экономикалық компанияларының назарын республикаға аудару тиіс деп ойлаймын. Ал мұндай жағдайда біз ол компаниялармен тікелей байланыстар орнату мүмкіндігіне ие боламыз. Түптеп келгенде, ондай іскерлік қатынастардың Қазақстан үшін орасан зор пайдасы бар. Сондықтан бұл кездесудің нәтижесінен көп үміт күтемін.

М. Тэтчер Алматы аэропортынан аттанып кеткен соң, Нұрсұлтан Назарбаев журналистерге кездесуде сөз болған мәселелер төңірегінде және осы реттегі өзінің ой-жоралғылары жайлы әңгімелеп берді.

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бүліктен кейін туған оң мүмкіндіктер тиімді пайдаланылмады. Ендігі жерде біз келешекті, ең алдымен жақын болашақты – қыстан қалай шығамыз, халықты қалай ашықтырмаймыз – біртін-біртін ойлауымыз керек. Әсіресе, Ресей басшылығының жекелеген автономиялық құрылымдар парламент-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 3 қыркүйек 1991 жыл.

терін тарату, кейбір республикалармен арадағы шекараны қайта құру, Ресей әскерін құру жөніндегі мәлімдемелері, Одақ басшылығының құзырындағы іске қол сұғуы, бұқаралық ақпарат құралдарына жеке дара билік жасау республикаларды сескөндірмей қойған жоқ. Осыдан кейін-ақ ең алдымен Украина шұғыл түрде тәуелсіздік жариялады. Менің Ресей басшылығымен шұғыл кездесіп, бірқатар талаптар қоюым да осыған байланысты еді. Осы орайда Маргарет Тэтчер де әрбір республика Одаққа әртүрлі жолмен – біреулері конфедеративтік, екіншілері федеративтік негізде енуі мүмкін деген маңыз қоюға тұрарлық ой айтты. Мен де, қалай болғанда да осы Одақты құру қажет деп санаймын. Бұл – жаңа құрылымның базисі болар еді. Бұған біз қондырғы ретінде барлық республикалардың өкілеттігі негізінде коалициялық өкімет құрар едік. Осындай негізде құрылған өкімет Мәскеудің немесе орталықтың емес, барша республикалардың мүддесіне сай қызмет етері хақ.

Сонымен бірге М. Тэтчермен болған әңгімеде әскери жасақтар жөнінде де сөз болды. Барлық республикаларға ортақ армияның бас штабы республикалар қорғаныс комитеттері төрағаларынан құрылуы тиіс. Республикалар үшін әскер қажет емес. Соңғы оқиғалар тәжірибесі үйреткендей, ұлттық гвардия болуы қажет. Әр республиканың өкіметі қорғансыздың күнін кешпеуі тиіс. Осы орайдағы М. Тэтчер екеуіміздің пікіріміз ұқсас болып шықты.

Бір қызығы М. Тэтчер біздің республикада шығарылып жатқан заңдардың барлығынан хабардар екен. Тіпті менің бұдан бірнеше жыл бұрын сөйлеген, бірақ мазмұнын өзім де ұмыта бастаған сөздерімнен үзінділер келтірді. Мұның өзі белгілі қоғам қайраткері біздің республикаға ерекше сипатпен қарайтынын дәлелдесе керек. Сондықтан, мен Алматыға аялдап, республика басшылығымен кездесуді өзі ұсынған Тэтчер ханымға барлық қазақстандықтар атынан алғысымды айттым. Біз бұл қадамды өте жоғары бағалаймыз. Және оның нәтижесі мейлінше тиімді болады деп есептеймін.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН КОМПАРТИЯСЫНЫҢ КЕЗЕКТЕН ТЫС ТӨТЕНШЕ СЪЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 7 қыркүйек 1991 жыл

Құрметті депутаттар!

Осыдан он күн бұрын, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің пленумы осы съезді шақыру туралы шешім қабылдаған кезде елдің де, республиканың да бұдан былайғы тағдырында көп нәрсе күңгірт болатын. Біздің әрқайсымыз, әрине, Одақтың болашағы туралы, қоғам өміріндегі саяси құрылымдардың рөлі туралы түсінігімізді түбірімен өзгерткен батыл оқиғалардың төніп келе жатқанын сезіндік. Нақ осылай болды да. Бүгін таңда біз тек стратегия мен тактиканы ғана емес, сонымен бірге қайта құру қозғалысының жалпы тұжырымдамасын да ой елегінен толық қайта өткізуді талап ететін мүлдем жаңа ақиқатпен бетпе-бет келдік. Бізге өмірдің өзі демократияның аса ұлы тағылымын алға тартты, соның нәтижесінде Одақтық шарттың бұрынғы бүкіл құрылымы, өте әлсіз құрылымы күйреп, егеменді мемлекеттердің достық одағының принципті жаңа үлгісі дүниеге келді. Ол үйреншікті идеологиялық қағидалар мен саяси шегінулерге емес, қайта республикалардың бостандығы мен тәуелсіздігін сөзсіз танудың, олардың жалпы демократиялық кеңістіктегі өзара тиімді экономикалық ынтымақтастығының берік әрі бірден-бір ықтимал іргетасына негізделген.

Бұрынғы Одақ енді жоқ. Елдің тағдыры үшін бүкіл жауапкершілікті республикалар өз мойнына алды. Кейбіреулерге бұл бүгін таңда қасірет болып көрінуде. Бірақ бұл солай ма? Өздеріңіз білесіздер, мен Ново-Огарево келісімінің құлшынған жақтаушысы болдым, пленумдар мен съездердің мінберлерінен әрбір сөйлеген сөзімде дерлік, бұқаралық хабарлама құралдарында Одақтық шартқа тезірек қол қою қажеттігі туралы пікірді табандылықпен айтып келдім. Және мен өз сөздерімнен бас тартпаймын. Алайда біздің барлық күш-жігеріміз қасақана тежеліп қана қойған жоқ. Ең қорытынды кезеңде, былайша айтқанда, мәреге тікелей жақындағанда әміршіл-әкімшіл жүйені көксеген соңғы уәж – бүлік бұрқ ете түсті. Ол үшін одақтық келісімге қол қою өліммен бірдей болатын. Рас, бұл да оны құтқарған жоқ.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 10 қыркүйек 1991 жыл.

Қайта құрудың алты жылы босқа өтпеген екен. Демократия жемісінің дәмін татқан халық оны тоталитарлық режимнің құрсаулы аясына қайтаруға тырысқан жанталасқан әрекетке батыл қарсылық көрсетті. Бұл жеңісте біз еліміздің барлық халықтарының қосқан үлесін әділ де айқын көріп отырмыз. Олар тек Москвада, 1991 жылғы тамызда ғана емес, сонымен бірге одан әлдеқайда ерте Алматы мен Тбилисидің, Баку мен Кишиневтің, Вильнюс пен Ереванның алаңдарында қан төкті, демократияның салтанат құруы үшін өмірлерін құрбан етті.

Біз енді сапалық жағынан жаңа елде өмір сүріп отырмыз. Империялық дүние біржолата және оралмасқа кетті. Енді Шартқа жеткізетін алдағы жолды өркениетті негізде жүріп өту үшін тұрақтылықты сақтау өте маңызды, мен оған қол қойылатынына кәміл сенемін. Біз сапалық жаңа принциптер негізінде, республикалардың тілегін ескере отырып, бірігуге тиіспіз. Өзінің Одаққа қатысуының формасын республикалардың өздері айқындайды. Қатынастардың мұндай сан алуандылығы қандай да болсын саяси қысымнан және идеологиялық фетишизмнен ада шынайы Одақтың басты кепілі. Алайда, ССРО Халық депутаттарының төтенше съезі қабылдаған шешімдердің едәуір кешеуілдегенін атап өтпей тұра алмаймын. Егер осыған ұқсас шешімдер бұдан бір-екі жыл бұрын қабылданған болса, бәлкім, біз ерікті республикалардың ерік-жігері негізінде шынайы Одақты құра алар да едік, оның барлық субъектілерін сақтап, ұлтаралық жанжалдарға жол бермес едік, әрине, басталған реформаларда әлдеқайда ілгері жылжи алатын едік. Сылбырлықтың, өмірлік ақиқатқа байсалды көзбен қарай білмеудің және осылай қарағысы келмеудің құны, міне осындай. Осыған байланысты сіздерге тікелей сұрақ қойғым келеді: осынау кешігуде партия аппаратының консерваторлық бөлігі өзінің ең келеңсіз рөлін атқарған жоқ па?

Өзінің қазіргі жағдайына СОКП дәйекті әрі үздіксіз сырғып, дұрысын айтқанда, құлдырады. СОКП Орталық Комитетінің 1985 жылғы көкек Пленумында және Бүкілодақтық XIX партия конференциясында Коммунистік партияның жаңару жолынан өтуге тиіс екені туралы айқайлата жарияланған ұрандар кейінгі жылдарда жылы жауып қойылды. Билікті халықтық үкіметтің заңды сайланған органдарына беру қажет екені туралы мәлімдемелер соның аяғын құшты. Ол органдар билікті партиядан күшпен тартып алғанға дейін іс орнынан тапжылған жоқ.

Ал басқадай болуы мүмкін бе еді! Бәлкім, болмас та. Гәп мынада. Партия шын мәнінде өз аппаратына бақылау жасаудан айрылды, ал ол ондаған жылдар бойы партияға жат, арамтамақ организм ретінде дамып, конституциялық емес, бірақ құдіретті мемлекеттік жүйеге айналды. Партия құрылымдары жоғарыдан төменге дейін бүкіл қоғамды кеулеп, партия бұқарасының берекесін қашырып, оны кез келген инициативадан айырды, оның пікірін өзінің қалауынша пайдаланып келді.

Дүмпу мемлекеттік төңкеріс кезінде басталды, оған СОКП-ның ең жоғары басшылығындағы кейбір адамдар қатысты болып шықты. Мұның өзі

партияның және, ең алдымен, партия органдарының онсызда жоғары емес беделін енді біржолата түсірді.

Осы жағдайда менің аса оңай да әрі жеңіл де емес шешім қабылдауыма тура келді. Мен СОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының және Орталық Комитетінің құрамынан шықтым, ал содан соң Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметін де тастадым. Жасырмаймын, кейбіреулер мені бұл қылығыңызбен партияның қатардағы мүшелерін өзіңізден алыстатып, олардың қолдауынан айрыласыз, деп ескертті. Мен оларға былай деп жауап қайтардым: бұл менің ар-ожданым мен намысымның ісі, соңымнан ешкімді тартпаймын, қалай қажет деп тапсам, солай істеп отырмын. Қазір республиканың түкпір-түкпірінен менің атыма қолдау білдірген хаттар мен жеделхаттар жіберген мыңдаған коммунистер мен партияда жоқтардың қолдауы жасалған қадамның дұрыс екеніне менің көзімді жеткізгенін айта аламын.

Кезектен тыс пленумда Қазақстан Компартиясының СОКП құрамынан шығуы және республикалық Орталық Комитеттің қызметін тоқтату туралы мәселе қойып, мен өте дұрыс істедім деп ойлаймын. Жағдайға байыпты баға беріп, Орталық Комитет өзін құрметке бөлейтін бірден-бір дұрыс шешімді дербес қабылдап, осы съезді шақырды. СОКП тұтас құрылым ретінде өмір сүруін тоқтатты, енді оған қайтып оралу жоқ. Қазақстан Компартиясының тағдырын осында, осы съезде шешу керек.

Әділін айтуға тиіспін: Қазақстан коммунистері республикалық партия ұйымын көптеген жайсыздықтардан сақтай алды, әлдебір әсіре солшыл немесе әсіре оңшыл солқылдақтыққа салынған жоқ. Компартияның, оның қатардағы мүшелерінің арқасында республикада біршама тұрақты қоғамдық-саяси жағдай сақталды және сақталып отыр. Еңбек коллективтерінің партия ұйымдары жергілікті жерлерде өз борышын адал да ыждаһатты орындады.

Алайда СОКП-ның құрамдас бөлігі ретінде Қазақстан Компартиясы да, біздің партиялық құрылымдарымыз да талап биігінен көріне алмады. Олардың көбі, уақыт жағынан үмітсіз артта қалып қойды. Партия бұқарасынан, оның үстіне халық бұқарасынан қол үзіп алды. Қандай түбегейлі заңдар қабылданса да, дағдарысты жоюдың, нарыққа көшудің қандай да болсын перспективалы бағдарламалары немесе қандай да болсын басқа бағдарламалар әзірленсе де, кейбір партия басшылары мен партия комитеттері, жақсы дегеннің өзінде, енжар күйінде қалды, көбінесе үнсіз қарсылық жасап, оң өзгерістерге тежеу болды. Мұның одан әрі жалғасуы мүмкін емес еді.

Мен осы айтылғандардың жаңару процестерін түсініп, қабылдаған, республикада басталған демократияландыру процестерін, жаңа экономикалық қатынастарға, шаруашылықты жүргізудің прогресті формалары мен әдістеріне қарай ілгері басуды қолдаған бастауыш партия ұйымдарына, ең алдымен еңбек коллективтеріне, қатардағы коммунистерге ешбір жағдайда қатысты емес екенін тағы да атап көрсеткім келеді.

Егер біз партияны боямалап жөндеу жолына түссек, бұрынғы партиялық құрылымдарды әлдеқалай сақтауға тырыссақ, бүгінгі күннің ақиқатына батыл қарау үшін өзімізден күш-жігер таппасақ, онда Қазақстанның сан миллиондаған еңбекші бұқарасының қолдауын көре алмайтындығымызға көміл сенемін. Тек партияның ғана емес, сонымен бірге бүкіл егеменді республикамыздың, оның көп ұлтты халқының да тағдыры біздің бүгін қандай шешім қабылдайтынымызға едәуір дәрежеде байланысты. Және де ең алдымен – Қазақстанда экономиканы, әлеуметтік саланы реформалаудың, адамдардың әл-ауқатын арттыру, мәдениетті қайта түлету процестерінің қандай қарқынмен жүретіні де осыдан туындайды. Бүкілодақтық аренада да, дүниежүзілік аренада да республиканың беделі осыған байланысты.

Бүгін таңда біз партиямыздың атын ғана емес, сонымен бірге қызметінің сипатын, формалары мен әдістерін де өзгертетін түбегейлі шешім қабылдауымыз қажет деп ойлаймын. Біздің коммунистік қасаң қағидалардан бас тартуымызға тура келеді. Мен жаңылысып айтып отырған жоқпын, мұраттардан емес, нақ қасаң қағидалардан. Төрелігін өздеріңіз айтыңыздаршы: коммунистік идеологияның капитал, рынок, меншік, оның үстіне жеке меншік ұғымдарымен үш қайнаса сорпасы қосылмайды деп ондаған жылдар бойына біздің санамызға құюмен келді ғой. Ал бүгін таңда біз басқа саяси бағдарды ұстанған, қоғамдық дамудың басқа тұжырымдамаларын уағыздаған елдермен тікелей байланысқа және әріптестік қатынастарға шығып отырмыз. Ал жуырға дейін, өз қолымызбен "темір перде" құрып, оларды тек таптық жаулар деп келдік.

Партияның төбе тобына ондаған жылдар бойы қызмет көрсеткен идеология бізді совет адамы дүние жүзіндегі ең азат адам деп сендірді. Бірақ сөз, ар-ождан және баспасөз бостандығын жариялай отырып, партиялық аппарат жаппай цензураны орнатты, партиялық ортада оның үстіне партияда жоқтарының ортасында инициатива мен демократияның кез келген өркендерін көктемей жатып түп-тамырымен жойып отырды.

Қысқасы, ықтасын ете отырып, тартымды коммунистік ұрандарды бүркемеленіп, партократия халықты арсыздықпен қанады, оның шынайы еңбек құлшынысына, ең асқақ патриоттық және интернационалдық сезіміне, жақсы, азат өмірге, теңдік пен әлеуметтік әділеттік мұраттарға деген ұмтылысына қиянат жасады. Іс жүзінде коммунистік идеология миллиондаған совет адамдары үшін бақытсыздық әкелді. Жалған қағидаларға негізделіп құрылған бұл идеология қоғамдық дамудың басқа жүйесімен тарихи таласта жеңіске объективті түрде жете алмады, ал басқа жүйе болса жер шарының барлық қалған бөлігінде өзінің өміршеңдігін көз жеткізе дәлелдеді. Бұл идеология: өзінің беделін түсірді деп таныған жөн. Ендеше біз болашақ жайында ойлағанда, қаусаған қасаң қағидаға бұрынғысынша жабыса береміз бе? Бұл, шынтуайтына келгенде, қисынсыз, тіпті апатты болар еді. Бізге принципті жаңа, басқаша аталатын партия қажет. Оның міндетіне "сәулетті болашақ" дейтіннің халыққа түсініксіз, схолостикалық мұраттарына қол

жеткізу емес, нақты ізгі мақсаттарға қол жеткізу, ең алдымен азаматтардың әлеуметтік қорғалуын, олардың праволары мен бостандықтарын, ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету кіретін болады. Сөз жоқ, бұл парламенттік үлгідегі, ұйымдық құрылыммен бұқара арасындағы жұмыстың бұрынғы принциптерін аулақ лақтырып тастаған партия болуға тиіс. Ол қоғамның саяси құрылымындағы орын үшін заңды, конституциялық әдістермен өз ықпалын тек еңбекшілердің игілігі үшін пайдалана отырып күресе алады. Және, әлбетте, барлық демократиялық партиялармен және қозғалыстармен сындарлы тең праволы және құрметтеу диалогын сақтайтын болады.

Мұндай партия еңбекшілердің үміті мен арман-тілектерінің шынайы білдірушісі болады, өз қатарына көптеген адал ниетті адамдарды, өз республикасының патриоттарын, соның ішінде өз өмірін Қазақстан Коммунистік партиясымен мансапқорлық мақсатпен емес, қайта ар-ожданы мен жүрек қалауы бойынша байланыстыруға бағыт ұстағандарды тартады ғой деп ойлаймын.

Мұндай партия қазіргі республикалық партия ұйымының заңды ізбасары бола алады. Партия мүлкінің белгілі бір бөлігі жалпыхалықтық пайдалануға, денсаулық сақтау, халыққа білім беру және әлеуметтік қамсыздандыру саласына бағытталуға тиіс екені туралы менің ойымды коммунистердің қолдайтынына сенемін. Бұл әділ болған болар еді. Нақты қадам ретінде мен партиялық демалыс үйлерінің немесе санаторийлерінің бірін ядролық сынаулар мен экологиялық апаттар құрбандарын сауықтыру орталығына айналдыруды ұсынамын.

Бәрін де орын-орнына қою үшін бүгінде байырғы партия қызметкерлерін ерекше толғандырып отырған нәрсе жайында да айтқым келеді. Олардың көбі абыржыған, белгілі бір психологиялық жайсыз жағдайда болып отырғаны құпия емес, өйткені қалыптасқан партиялық жүйенің кепіліне олар тіпті де өз кінәсінан айналып отырған жоқ. Ол адамдарға беталды өсек-жала жабылуына, олардың жөнсіз қудалануына ешбір жол бермейміз. Олардың істен тыс, өмірден қалыс қалуына да жол бермейміз. Оның өзі адамдық көзқарас тұрғысынан ашықтан-ашық әділетсіздік қана емес, сондай-ақ жол беруге болмайтын ысырапқорлық болар еді. Өйткені, партия жұмысына әдетте, халық шаруашылығының ең білікті мамандары, адамгершілік қасиеттері жоғары адамдар іріктелген болатын. Республикалық партия ұйымында жұмыс істеген жылдары мен бұған көз жеткіздім. Мен бұл мінберден кез келген, тіпті ең тоқыраушылық және ең қолайсыз жылдарда қорқып-үркіп, әлдебір артықшылықтар үшін емес, қайта бар ар-ожданымен жұмыс істеген жанқияр партия мүшелеріне, менің жақын жолдастарыма шын жүректен алғыс айтпай кете алмаймын. Олар адамдардың көзіне әрқашанда тура әрі адал қарап келді және қарай беретін болады.

Бүгінде біз аса жақсы кезеңді бастан кешіріп отырған жоқпыз, дегенмен де оның мәңгіге ұласпайтынына сенгіміз келеді. Ең бастысы – біздің белгілі бір мақсатымыз бар, республиканы бай да бақытты күйінде көруге деген

ынтызар тілек баршылық. Бұл үшін нақты мүмкіндіктер мен ресурстар да жеткілікті. Бізде орасан зор игілік – Қазақстанды мекендейтін халықтардың достығы мен бірлігі бар. Сондықтан мен болашаққа сеніммен қараймын және басталған әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді демократияның жинақталған тәжірибесіне сүйене отырып, ортақ күш-жігермен қисынды түрде соңына дейін жеткізе аламыз деп үміттенемін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВНЕОЧЕРЕДНОМ ЧРЕЗВЫЧАЙНОМ СЪЕЗДЕ КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА*

Алма-Ата, 7 сентября 1991 года

Уважаемые делегаты!

Еще десять дней назад, когда пленум ЦК Компартии Казахстана принял решение о созыве настоящего съезда, многое было неясно в дальнейшей судьбе и страны, и республики.

Каждый из нас, конечно, чувствовал, что надвигаются решительные события, которые в корне перевернут наши представления о будущем Союза, о роли политических структур в жизни общества.

Так и случилось. Сегодня мы стоим перед лицом совершенно новых реалий, требующих полного переосмысления не только стратегии и тактики, но и общей концепции перестроечного движения.

Сама жизнь преподнесла нам величайший урок демократии, в результате которого рухнули все прежние, как оказалось, очень зыбкие конструкции Союзного договора и родилась принципиально новая модель содружества суверенных государств. Она основана не на привычных идеологических постулатах и политических уступках, а на прочном и единственно возможном фундаменте безусловного признания свободы и независимости республик, их взаимовыгодного экономического сотрудничества в общем демократическом пространстве.

Прежнего Союза теперь нет, всю ответственность за судьбу страны взяли на свои плечи республики. Кое-кому это представляется сегодня трагедией. Но так ли это?

Вы знаете, я был страстным поборником ново-огаревских соглашений, буквально в каждом выступлении с трибун пленумов и съездов, в средствах массовой информации настойчиво проводил мысль о необходимости скорейшего подписания Союзного договора, и я от своих слов не отказываюсь. Однако все наши усилия не только искусно тормозились. На самом заключительном этапе, как говорится, уже на финишной прямой грянул путч – последний аргумент агонизирующей командно-административной системы,

* Газета "Казахстанская правда", 10 сентября 1991 года.

для которой подписание союзного соглашения было равносильно смертному приговору.

Правда, и это ее не спасло. Шесть лет перестройки не прошли даром. Народ, вкусивший плоды демократии, оказал решительное сопротивление отчаянной попытке вернуть его в прокрустово ложе тоталитарного режима, и победил. В этой победе мы совершенно справедливо видим вклад всех без исключения народов страны, которые не только в Москве в августе 1991 года, но и гораздо раньше на площадях Алматы и Тбилиси, Баку и Кишинева, Вильнюса и Еревана проливали кровь, отдавали жизни за торжество демократии.

Отныне мы живем в качественно новой стране, имперская карта сыграна окончательно и бесповоротно. Очень важно теперь сохранить стабильность, чтобы предстоящий путь к договору, который, я уверен, будет подписан, был пройден на цивилизованной основе.

Мы должны объединиться на качественно новых принципах, с учетом желания республик, которые сами определяют форму своего участия в Союзе. Такой плюрализм отношений – главный залог настоящего содружества, свободного от какого-либо политического давления и идеологического фе-тишизма.

Однако не могу не отметить, что принятые чрезвычайным Съездом народных депутатов СССР решения, значительно запоздали. Ведь если бы нечто подобное было принято год-два назад, наверное, мы бы сумели и создать подлинный Союз на основе воли свободных республик, сохранив все его субъекты, не допустить межнациональных конфликтов и, конечно же, продвинуться намного дальше в начатых реформах. Вот цена медлительности, неумения или нежелания трезво взглянуть на жизненные реалии.

В этой связи хочу задать вам прямой вопрос: разве не сыграла самую неблагоприятную роль в этом опоздании консервативная часть партийного аппарата?

Нельзя не признать, что к нынешнему состоянию КПСС шла или, вернее, скатывалась последовательно и неуклонно. Громогласно провозглашенные на апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС и XIX Всесоюзной партийной конференции лозунги о том, что Коммунистическая партия должна пройти путь обновления, в последующие годы были благополучно похоронены. Так же, как и заявления о необходимости передать власть законно избранным органам народовластия. Пока эти органы не начали забирать у партии власть силой, дело с мертвой точки не сдвинулось.

А могло ли быть иначе? Наверное, нет.

Дело в том, что партия, по существу, утратила контроль над своим аппаратом, который десятилетиями развивался как паразитирующий, чуждый для нее организм, превратившийся в неконституционную, но всемогущую государственную систему. Партийные структуры сверху донизу пронизали

все общество, парализовав партийные массы, лишив их любой инициативы, манипулируя их мнением по своему усмотрению.

Взрыв наступил во время государственного переворота, к которому оказались причастны некоторые лица из высшего руководства КПСС. Это окончательно уронило и так уже невысокий авторитет партий и, прежде всего, партийных органов.

В этих условиях мне пришлось принять очень непростое и нелегкое решение.

Я вышел из состава Политбюро и ЦК КПСС, а затем – оставил должность первого секретаря ЦК Компартии Казахстана. Не скрою, кое-кто меня предостерегал, дескать, этим поступком я оттолкну от себя рядовых членов партии, потеряю в них опору.

Я им ответил: это дело моей совести и чести, никого за собой не тяну, поступаю так, как считаю нужным. Теперь могу сказать, что поддержка тысяч коммунистов и беспартийных, приславших в мой адрес письма и телеграммы со словами одобрения со всех концов республики, убедила меня в правильности сделанного шага.

Думаю, совершенно верно поступил я и тогда, когда на внеочередном Пленуме поставил вопрос о выходе Компартии Казахстана из состава КПСС и прекращении деятельности республиканского Центрального Комитета.

Трезво оценив ситуацию, ЦК самостоятельно принял единственно верное решение, которое делает ему честь, и созвал настоящий съезд. КПСС как цельной структуры не стало, и возврата к ней уже нет. Решить судьбу Компартии Казахстана предстоит здесь, на этом съезде.

Справедливости ради должен сказать, что коммунистам Казахстана удалось уберечь республиканскую парторганизацию от многих неприятностей, не впали мы в какие-то крайне левые или крайне правые шатания. В небольшой степени благодаря Компартии, ее рядовым членам, в республике сохранялась и сохраняется относительно стабильная общественно-политическая ситуация. Партийные организации трудовых коллективов честно и добросовестно исполняли свой долг на местах.

Однако, как составная часть КПСС, и Компартия Казахстана не избежала деформаций, и наши партийные структуры оказались не на высоте положения. Многие из них безнадежно отстали от времени, оторвались от партийных, а тем более народных масс. Какие бы радикальные законы ни принимались, какие бы перспективные программы по преодолению кризиса, перехода к рынку или любые другие ни разрабатывались, некоторые партийные руководители и партийные комитеты в лучшем случае оставались пассивны, а зачастую и молчаливо сопротивлялись, становясь тормозом позитивных преобразований. Так дальше продолжаться не могло.

Я еще раз хочу подчеркнуть, что ни в коей мере сказанное не относится к первичным партийным организациям, в первую очередь трудовых коллективов, к рядовым коммунистам, понявшим и принявшим процессы обнов-

ления, поддержавшим начатые в республике процессы демократизации, движение к новым экономическим отношениям, к прогрессивным формам и методам хозяйствования.

Твердо уверен, если мы встанем на путь косметического ремонта партии, попытаемся как-то сохранить прежние партийные структуры, не найдем в себе силы смело взглянуть на реалии дня, то поддержки многомиллионных масс трудящихся Казахстана нам не видать. От того, какие решения мы сегодня примем, в значительной степени зависит судьба не столько партии, сколько всей нашей суверенной республики, ее многонационального народа.

И, прежде всего, – какими темпами пойдут в Казахстане реформирование экономики, социальной сферы, процессы повышения благосостояния людей, возрождения культуры. От этого зависит авторитет республики как на всесоюзной, так и мировой арене.

Думаю, сегодня нам необходимо принять радикальное решение, которое изменит не только название, но и характер, формы и методы деятельности нашей партии. Нам придется отказаться от коммунистических догм.

Я не оговорился, именно догм, а не идеалов. Посудите сами, в нас десятилетиями вбивали, что коммунистическая идеология несовместима с такими понятиями, как капитал, рынок, собственность, тем более частная. А сегодня мы выходим на прямые контакты и партнерские отношения со странами, имеющими другую политическую ориентацию, проповедующими иные концепции общественного развития, хотя недавно, построив своими руками "железный занавес", видели в них только классовых врагов.

Десятилетиями обслуживающая верхушку партии идеология внушала нам, что советский человек самый свободный в мире. Но, вещая о свободе слова, совести и печати, партийный аппарат насаждал тотальную цензуру, в зародыше искоренял любые ростки инициативы и демократии в партийной среде, а тем более – в беспартийной.

Словом, прикрываясь, как фиговым листком, привлекательными коммунистическими лозунгами партократия бессовестно эксплуатировала народ, насильствовала его искренний трудовой энтузиазм, самые высокие патриотические и интернациональные чувства, стремление к лучшей, свободной жизни, к идеалам равенства и социальной справедливости. На деле коммунистическая идеология обернулась несчастьем для миллионов советских людей. Построенная на лживых постулатах, она объективно не могла выиграть исторический спор с иной системой общественного развития, которая убедительно доказала свою жизнеспособность на всей остальной части земного шара. Нельзя не признать, что эта идеология дискредитировала себя. Так можем ли мы, думая о будущем, по-прежнему держаться за обветшалые догмы? Это было бы, по крайней мере, противоестественно, если не губительно.

Нам нужна принципиально новая, с другим названием партия, в задачу которой будет входить не достижение малопонятных народу схоластических идеалов так называемого "светлого будущего", а конкретных гуманистических целей, прежде всего – обеспечение социальной защиты граждан, их прав и свобод, межнационального согласия.

Безусловно, это должна быть партия парламентского типа, напрочь отбросившая прежние принципы организационного построения и работы в массах. Она сможет законными конституционными методами бороться за место в политической структуре общества, используя свое влияние только на благо трудящихся. И, конечно же, поддерживать конструктивный, равноправный и уважительный диалог со всеми демократическими партиями и движениями.

Думаю, такая партия станет подлинным выразителем надежд и чаяний трудящихся, привлечет в свои ряды многих честных людей, патриотов своей республики, в том числе и тех, кто не из карьеристских побуждений, а по совести и по душе связал свою жизнь с Коммунистической партией Казахстана.

Такая партия может стать законной правопреемницей нынешней республиканской партийной организации. Уверен, что коммунисты поддержат меня в мысли о том, что определенная часть имущества партии должна быть направлена на общенародное пользование, в сферу здравоохранения, народного образования и социального обеспечения. Это было бы справедливо.

В качестве конкретного шага я предлагаю один из партийных домов отдыха или санаториев превратить в центр оздоровления жертв ядерных испытаний и экологических катастроф.

Чтобы поставить все точки над "i", хочу сказать и о том, что особенно волнует сегодня кадровых партийных работников. Не секрет, многие из них пребывают в растерянности, в определенном психологическом дискомфорте, поскольку отнюдь не по своей вине оказались заложниками сложившейся партийной системы. Никакого огульного шельмования, а тем более преследования этих людей мы не допустим. Не допустим и того, чтобы они оказались не у дел, за бортом жизни. Это было бы не только откровенной несправедливостью, с человеческой точки зрения, но и недопустимым расточительством. Ведь на партийную работу подбирались, как правило, наиболее квалифицированные специалисты народного хозяйства, люди высоких нравственных качеств.

За годы работы в республиканской партийной организации я убедился в этом. И не могу сойти с этой трибуны, не высказав слов сердечной благодарности самоотверженным партийцам, моим близким товарищам, которые в любые, самые застойные и неблагоприятные годы работали не за страх, не за какие-то там привилегии, а за совесть. Они всегда имели и будут иметь право честно и открыто смотреть в глаза людям.

Сегодня мы переживаем не лучшие времена. Но хочется верить, они не вечны.

Главное – у нас есть цель, есть горячее желание увидеть республику богатой и счастливой, есть реальные возможности и ресурсы для этого.

У нас есть огромное достояние – дружба и единство народов, населяющих Казахстан.

Поэтому я с оптимизмом смотрю в будущее и надеюсь, что общими усилиями, опираясь на накопленный опыт демократии, мы сумеем довести до логического конца начатые социально-экономические преобразования.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА
ПО СТИХИЙНЫМ БЕДСТВИЯМ***

Алма-Ата, сентябрь 1991 года

Приветствую участников Международного симпозиума по стихийным бедствиям, прибывших в Алма-Ату из Японии, Китая и многих городов нашей страны.

Думаю, что организаторы верно выбрали место проведения этого научного мероприятия.

Жители Казахстана неоднократно испытывали на себе грозные проявления стихии – землетрясения, сели, оползни.

Сейчас, в период политического и экономического сближения наших стран, очень большое значение приобретает взаимное обогащение мнениями и научными идеями в этой сфере. Обсуждение на вашей представительной встрече вопросов возникновения стихийных явлений, прогнозирования, снижения ущерба от их разрушительных действий, несомненно, даст новый импульс развитию научно-практических действий, обмену опытом между специалистами и учеными, укреплению деловых контактов.

Желаю участникам симпозиума плодотворных дискуссий, напряженного поиска, высокоэффективных результатов в этой благородной работе.

Уверен, что симпозиум станет еще одним важным шагом в углублении взаимного доверия, дружбы между народами.

* Газета "Казахстанская правда", 13 сентября 1991 года.

**ИЗ РЕЧИ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ СЕКРЕТАРЕМ США
ДЖ. БЕЙКЕРОМ***

Алма-Ата, 16 сентября 1991 года

**КАЗАХСТАН – США:
"ПЛОДОТВОРНЫЙ ДИАЛОГ"**

...Мне бы хотелось проинформировать американскую сторону о социально-экономическом положении в Казахстане, предпринимаемых мерах по реформированию его народно-хозяйственного комплекса.

Богатейшие природно-сырьевые ресурсы республики открывают широкие возможности инвестирования иностранного капитала, в том числе американского, в ее экономику.

Для этого уже созданы соответствующие законодательные предпосылки, максимально учитывающие сложившиеся в мировой практике принципы делового сотрудничества.

В связи с этим мы готовы предложить конкретные предложения: об установлении прямых торгово-экономических отношений между США и Казахстаном, создании американского инвестиционного фонда для нашей республики, оказании ей содействия во вступлении в международные валютно-финансовые организации, открытии представительств США в Казахстане и Казахстана – в США, налаживании разносторонней помощи республике в период ее ускоренного вхождения в рыночную экономику, подготовке менеджеров и других управленческих специалистов.

Казахстан стремится сохранить СССР как Союз суверенных государств с единым экономическим пространством, общей валютно-денежной системой, едиными Вооруженными Силами, управляемым из одного центра ядерным потенциалом и скоординированной внешней политикой.

* Газета "Казахстанская правда", 17 сентября 1991 года.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНДА БОЛЫП, РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОЛТҮСТІК ОБЛЫСТАРЫНЫҢ БАСШЫЛАРЫМЕН КЕҢЕС ӨТКІЗУ БАРЫСЫНДА ЖУРНАЛИСТЕРГЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Петропавл, 17 қыркүйек 1991 жыл

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Менің Петропавлға келген себебім – астықты облыстар басшыларымен кездесіп, халықты азық-түлікпен жабдықтау, ауыл шаруашылығын өркендету, қысқа әзірлік мәселелерін талқылау. Елдегі, республикадағы жағдай қиын. Жұмыс деген бастан асып жатыр. Ең басты мәселе республикалық, одақтық қорға бөлінетін астықтың мөлшерін анықтау. Қуаңшылыққа, түрлі қиындықтарға қарамастан ауыл-село еңбеккерлері өсірілген астықты жинап алу үшін көп күш-жігер жұмсауда. Олардың еңбегі – нағыз ерлік. Біз осындай игілікті іспен айналысып жүргендердің бәріне рахмет айтуға тиіспіз.

Жағдайдың қиындығы сондай, шетелден қосымша астық сатып алмайынша, халықты азық-түлікпен жабдықтау оңай соқпайды. Ресейдің Президенті Б. Н. Ельцинмен Алматыда кездескенімізде Таудағы Қарабақтағы қырылысты тоқтату жөніндегі үндеу қабылдаған болатынбыз. Ол жақтағы халық біздің келуімізді жақтап отыр. Соған сәйкес, Ельцин екеуіміз 21 қыркүйекте Армения мен Әзірбайжанға жүрмекпіз. Екі ел басшылары да бізге сенім білдіруде.

Сұрақ:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, соңғы жылдары шет мемлекеттермен байланысымыз жолға қойыла бастады. Осы жөнінде бірер сөз айтсаңыз.

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Мақсат – Қазақстанды дүние жүзіне таныту. Қазір құдайға шүкір, бізді бәрі де біліп жатыр. Нарық экономикасы жағдайында шетелдермен қарым-қатынас тіпті де ұлғаюға тиіс. Бірлескен кәсіпорындар салынып жатыр. Міне, осы таяуда Оңтүстік Кореямен бірлесіп Алматыда түрлі-түсті телевизор құрастыру басталды. Өскеменде жапондық үлгідегі жеңіл машиналар шығару қолға алынбақ.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 19 қыркүйек 1991 жыл.

Сұрақ:

– Мәскеудегі төңкерістен кейін Ресей басшылары өзімен шектес республикалармен шекараларын қайта қарау жөніндегі мәлімдемесіне Солтүстік Қазақстан облысының халқы наразылық білдірді. Тіпті осы Петропавл қаласында да біз әңгімелескен он орыстың тоғызы кереғар саясатты айыптап, Қазақстан құрамынан кетпейтіндіктері жөнінде айтты. Бұған сіз не дер едіңіз?

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Өзінің шалыс басқанын Ресей Президенті де мойындап отыр. Ал бұл жөніндегі өз позициямды КСРО Жоғарғы Кеңесінің кезектен тыс сессиясында анық айтқанмын. Шекараға ешкімнің таласы болуы мүмкін емес. Біз ең алдымен халықтың жақсы тұрмыс құрып, мәнді өмір сүруін ойлауымыз керек. Мен мынаны айтып көрсеткім келеді, мемлекеттік төңкеріс сәтсіздікке ұшырағаннан кейінгі жерде бүкіл республикалардың басын біріктірудің ең бір қолайлы сәті туған еді. Бірақ, шекаралық талап қоюшылықтан кейін ол мүмкіндіктен де айрылып қалды. Жалпы өз басым сондай қиын-қыстау кезеңде республика басшылығына сенім білдіріп, саясатын қолдаған көп ұлтты Қазақстанның халқына, оның ішінде солтүстік қазақстандықтарға да рахмет айтқым келеді.

Бұдан кейін Президент "Егеменді Қазақстан" газеті тілшісінің сұрағына орай, Оралдағы оқиғаларды айыптаған баға берді. Ол өзінің Б.Н. Ельцинге тиісті шаралар қолдануды өтініп, хат жолдағанын айтты.

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Шын мәнінде Оралдағы жағдай күрделі болды. Қантөгіс болуы мүмкін еді. Бірақ, халықтың ұстамдылығы нәтижесінде жат пиғылдағы адамдардың арандатпақ ойлары іске аспай қалды.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
КАЗАХСТАНСКИМ ЖУРНАЛИСТАМ***

Петропавловск, 17 сентября 1991 года

"ВСТРЕЧА В ПЕТРОПАВЛОВСКЕ"

Вопросы:

– Нурсултан Абишевич, с чем Вы едете домой? Что Вы думаете о будущем страны, нашей республики?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Я бы охарактеризовал встречу в Москве как конструктивную.

На заседании Госсовета удалось прийти к общему мнению по главному вопросу – ни одна из республик в одиночку, даже с помощью Запада, не сможет выжить: слишком глубока их интеграция в нашу общую экономику, ничем не заменимы сложившиеся связи между предприятиями. Любое обособление грозит непредсказуемыми последствиями как для отделившегося региона, так и для страны в целом. Поэтому будущее не столько за единством политики, сколько – экономики.

Для такой интеграционной экономики не существует границ, иначе – не будет и самой экономики.

Вопрос:

– Каковы Ваши ближайшие планы?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Мне предстоит напряженный график работы.

В Алма-Ату прибывает делегация Сингапура, с которой намечены масштабные переговоры об установлении экономических связей. Продолжатся встречи с представителями администрации США.

* Газета "Казахстанская правда", 20 сентября 1991 года.

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА РУКОВОДИТЕЛЯМ СУВЕРЕННЫХ РЕСПУБЛИК*

Алма-Ата, сентябрь 1991 года

Второго октября 1991 года в истории Казахстана произойдет знаменательное событие – впервые за 40 лет существования на казахской земле космодрома Байконур с него стартует в космос казахский космонавт.

По традиции казахского народа встречать праздник с друзьями, а также учитывая наш общий интерес к рациональному использованию космического пространства, приглашаю вас разделить с нами это радостное событие.

Надеемся, что ваш приезд послужит укреплению дружественных связей между нашими народами и государствами.

Полагал бы возможным воспользоваться этой встречей для обсуждения проблем, имеющих жизненно важное значение для наших суверенных государств.

Сейчас, в период перехода к рыночной экономике, важно, на мой взгляд, определить согласованную позицию наших государств по:

- принципам формирования межгосударственных экономических соглашений и договоров на 1992 год;
- согласованию принципов свободного продвижения товаров между нашими государствами;
- подходам к ценовой политике с учетом интересов наших государств и нормализации денежного обращения в условиях введения национальных валют.

По вашему предложению можно было бы обсудить и другие вопросы, представляющие взаимный интерес.

Прошу принять к сведению, что на торжество в связи с полетом казахского космонавта приглашены главы всех суверенных государств.

Мне доставит удовлетворение 30 сентября встретить вас в Алма-Ате, 1 октября провести встречу и 2 октября присутствовать с вами при старте космического корабля на Байконуре.

Примите уверения в моем весьма высоком уважении".

* Газета "Казахстанская правда", 17 сентября 1991 года.

**ПОСЛАНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ РСФСР Б. Н. ЕЛЬЦИНУ***

Алма-Ата, 17 сентября 1991 года

Несмотря на категорическое несогласие местных органов власти на празднование в г. Уральске 400-летия служения уральских казаков Российскому государству и наши неоднократные обращения на Ваше имя с предложением перенести это мероприятие на территорию РСФСР, несколько сот представителей российского казачества во главе с атаманом А. Г. Мартыновым прибыли в г. Уральск.

По сути своей, провокационные действия казачества, проведенные 15 сентября с. г. под российским флагом на территории Казахстана, были восприняты населением и общественными движениями республики как политическая акция, демонстрирующая откровенное неуважение к государственному суверенитету Казахской ССР.

Все это вызвало активное противостояние, вылившееся в многотысячную манифестацию протеста и инциденты на межнациональной основе. Возникла серьезная угроза гражданскому согласию, общественно-политической стабильности в республике.

Благодаря усилиям местных органов власти, принятию оперативных мер на этот раз был предотвращен драматический исход событий. Однако происшедшее не может не оставить след в такой деликатной и взрывоопасной сфере, как межнациональные отношения.

В сложившейся ситуации считаю необходимым обратить Ваше внимание, уважаемый Борис Николаевич, на то, что своевременная оценка российским руководством серьезности проблем, связанных с необоснованными притязаниями движения казачества, противоречащими Договору между Казахской ССР и РСФСР, совместному коммюнике от 30 августа текущего года и Вашим заверениям по этому вопросу, приостановила бы лидеров общественного движения казачества от подобного рода необдуманных действий.

Еще раз выражаю твердую приверженность достигнутым договоренностям и, считая нашим обоюдным долгом всемерно оберегать традиционную многовековую дружбу народов Казахстана и России, надеюсь на взаимопонимание и содействие с Вашей стороны в укреплении суверенности и территориальной целостности наших государств.

* Газета "Казахстанская правда", 18 сентября 1991 года.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ЯПОНСКОЙ ГАЗЕТЕ "ХОККАЙДО СИМБУН"***

Алма-Ата, октябрь 1991 года

**"СИСТЕМА РУХНУЛА.
БУДЕМ ЖИТЬ!"**

Вопрос:

– После военного переворота в вашей стране ситуацию удалось выправить благодаря решениям Съезда народных депутатов СССР. Каким теперь Вам видится будущее устройство Союза республик, к чему идет страна?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Немного не согласен с первой частью вашего вопроса.

Я считаю, что августовские события в Москве нельзя назвать военным переворотом, поскольку армия в основе своей не поддержала путчистов. Это было скорее бюрократический переворот, когда и власть в стране на три дня перешла в дрожащие руки нескольких высокопоставленных чиновников.

Я увидел в этом агонию командно-административной системы СССР. Как бездарно эта система правила бал в стране больше семи десятилетий, так бездарно и совершила путч, подписала сама себе смертный приговор.

Естественно, после происшедших событий ситуация в СССР коренным образом изменилась, многое теперь видится по-другому. В том числе и будущее устройство Союза. Мне он представляется содружеством суверенных государств, объединенных решением сходных проблем экономического, политического, социального и другого характера.

Возможно, этот Союз будет содружеством государств Евразии. Причем форму своего вхождения, участия в новом объединении каждая республика будет определять сама – будет ли она его полнокровным или ассоциированным членом.

Что касается устройства республик, то они его, как суверенные государства, также будут определять сами.

Как вы, наверное, знаете, недавно у нас в стране принята Декларация прав человека. Думаю, этот важнейший акт соединил логическую цепь: от признания как первоосновы демократического государства прав отдельной

* Газета "Казахстанская правда", 2 октября 1991 года.

личности – к признанию независимости каждой республики и, наконец, к признанию добровольности вхождения в сообщество суверенных республик-государств. Дело за главным – эту логическую цепь, каркас начинить "сухожилиями", "мышцами" – теми конкретными механизмами, что свяжут нас в единое, подчеркну, действующее целое.

Вопрос:

– Какими, по Вашему мнению, должны быть Союз, его Конституция, экономическое соглашение между составляющими новое государство частями-республиками?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Новый Союз скорее всего будет конфедерацией, содружеством, как я уже говорил, суверенных независимых республик-государств. Но это будут решать республики вместе. Основой же его должны стать двух- и многосторонние соглашения о сотрудничестве между членами нового Союза, которые определяют единое экономическое пространство.

Единое политическое пространство также будет очерчиваться договорами между республиками.

Конституция Союза будет разрабатываться новым двухпалатным парламентом страны. Это должен быть емкий свод основных законов функционирования союза независимых государств на основе тех принципов, которые республики определяют сообща.

Вопрос:

– Каким должно быть новое государство Казахстан, какие реформы Вы намереваетесь продолжать в республике?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Новый Казахстан должен стать богатым, а живущие здесь люди – счастливыми, уверенными в завтрашнем дне.

Иначе говоря, Казахстан я вижу демократической президентской республикой, с профессиональным парламентом, избранным на многопартийной основе, сильной исполнительной властью в центре и на местах.

Вижу Казахстан и как рыночное государство, интегрированное в мировую экономику. Для этого, безусловно, необходимо продолжать реформы, которые республика осуществляет в последнее время.

Суть их сводится к преобразованию форм собственности, приватизации, разгосударствлению, поощрению предпринимательства, развитию фермерства, защите иностранных инвестиций – то есть к тем вещам, без которых невозможен переход от старых, планово-тоталитарных, к новым, рыночным экономическим отношениям.

Демократическое государство в условиях рынка предполагает плюрализм не только в экономическом плане, но и политическом. Свою задачу здесь вижу в том, чтобы не препятствовать зарождению и становлению новых партий и движений (кстати, их в Казахстане сейчас уже несколько десятков), а искать общие точки соприкосновения, координировать их усилия, направленные на достижение республикой реального суверенитета, укрепление межнационального согласия, развитие культуры сотен народов, живущих на древней казахской земле.

Глубокие политические реформы – это ведь тоже императив времени. Глупо не замечать этого, а тем более ставить палки в колеса истории. Вот, скажем, совсем недавно, в начале сентября, прекратила свое существование Компартия Казахстана. Некоторые, по большей части профессиональные партаппаратчики, видят в этом трагедию. Но стоит ли так драматизировать? Исчезновение с политической арены Компартии – логический финал ее насильственного правления страной на протяжении десятилетий, попра- ния объективных законов природы, развития общества.

На основе бывшей Компартии образована Социалистическая партия Казахстана. Я в нее не вступил: считаю, Президент должен быть свободен от всяких политических пристрастий, хотя может иметь поддержку того или иного движения. Дело новой партии, как и многих других, – искать сторонников своих идей, бороться за власть, но только парламентскими методами.

Вопросы:

– Как будут строиться, по Вашему прогнозу, отношения Казахстана с Россией? Какова судьба дислоцированных на территории Казахстана войск, ядерного оружия и ядерного полигона?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Отношения Казахстана и России будут строиться на основе договора между ними, подписанного нынешней весной и ратифицированного летом. В этом документе, а также в межправительственном соглашении признается суверенитет сторон, незыблемость существующих границ не только между Казахстаном и Россией, но и всеми другими республиками, намечены ориентиры взаимовыгодного экономического, научно-технического, культурного сотрудничества.

Но сказать так – не полностью ответить на ваш вопрос. Корни дружбы Казахстана и России уходят в глубь веков.

Сама история, география предопределили нам жить по соседству, по- дружески. Иначе говоря, мы обречены, в хорошем смысле этого слова, жить вместе. И прогнозировать отношения между нашими республиками, нашими народами не так трудно, поскольку есть старая, прочная, надежная основа. Они, эти отношения, будут развиваться и впредь.

Однако в наше сложное время надо приложить максимум усилий, чтобы удержать рвущиеся при распаде старого Союза связи, наладить новые, прочные, на качественно иной основе.

Я имею в виду, прежде всего, горизонтальные связи, прямые договора между фирмами, концернами, создание совместных предприятий и т. д.

Что касается ядерного полигона, то я подписал указ о его полном закрытии. В отношении же ядерного оружия должна быть выработана общая точка зрения новых членов Союза. Наша позиция предполагает два момента. Первый – эти вооружения должны сейчас сокращаться до разумных пределов. Второй – контроль над ними должен осуществлять специальный комитет, который бы работал, скажем, при Государственном совете страны. Нельзя допустить, чтобы при распаде старого Союза ядерные ракеты растаскивались по национальным квартирам.

По поводу недавних высказываний Президента Б. Н. Ельцина о перемещении в Россию всего ядерного оружия. Думаю, этого не стоит делать, поскольку обойдется налогоплательщику не в один миллиард рублей. Такие затраты просто не осилить.

Теперь о дислоцированных в нашей республике войсках. Они должны иметь двойной контроль: как со стороны Президента СССР, так и руководства республики. Однако подчеркну: Казахстан – за единую армию. Она должна быть не такая многочисленная, как сейчас, но профессиональная, социально защищенная.

Вопросы:

– Как Казахстан будет строить свои отношения с другими республиками Средней Азии? Какие формы политического взаимодействия и сотрудничества были бы наиболее приемлемы для выработки единого курса исламских республик на территории нынешнего Союза: коалиция, союз, совет?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Республики Среднеазиатского региона страны в силу сложившейся сырьевой направленности экономики и низкого уровня жизни населения оказались при переходе к рынку в очень тяжелой ситуации. Поэтому в июне 1990 года в Алма-Ате они подписали так называемый договор пяти, открытый, кстати, и для всех других республик. В нем были очерчены направления взаимовыгодного сотрудничества, согласованных усилий по выходу из кризиса, переходу на рыночные отношения.

14 августа нынешнего года в Ташкенте, на второй встрече руководителей республик Средней Азии и Казахстана, стороны подписали коммюнике, а также решили создать межреспубликанский консультативный комитет по выработке единых подходов в решении общих для нас экономических, экологических и других проблем.

Что касается "единого курса исламских республик", то я глубоко убежден: нельзя строить цивилизованные отношения между суверенными государствами, считающими себя демократическими, на религиозной почве.

Да, в фундамент сотрудничества можно положить общие этнические корни, общую культуру, которая вбирает в себя и какие-то религиозные традиции. Но современное и надежное здание сотрудничества нельзя возводить только на религии. У государства или содружества государств, мне думается, культ может быть только один – признание прав человека, независимо от его политических, религиозных или иных убеждений. А как же иначе?

Вопрос:

– Как Вы намерены действовать в целях установления более глубоких самостоятельных контактов с Китаем, Японией?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Вы, видимо, осведомлены, что нынешним летом состоялся первый официальный визит делегаций суверенного Казахстана в Китай.

Там с руководством страны был рассмотрен широкий круг вопросов, касающихся различных сфер сотрудничества между нашими государствами.

В частности, обсуждалась возможность строительства трансконтинентальной дороги, своеобразного железного Великого шелкового пути, который на несколько тысяч километров сократит путь из Европы к азиатско-тихоокеанскому побережью. Такая постановка вопроса встретила заинтересованность китайской стороны.

А вот развитием контактов с Японией мы пока похвалиться не можем. Тут, убежден, есть огромное поле для совместной деятельности, и надо делать нам шаги навстречу друг другу.

Надеюсь, ваша газета будет способствовать установлению эффективных взаимоотношений между Казахстаном и Японией.

ИЗ ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 2 октября 1991 года

СПАСАТЕЛЬНЫЙ КРУГ НАДЕЖДЫ

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– На нашей алма-атинской встрече присутствовали представители 13 республик, за исключением Литвы и Эстонии. Восемь республик представлены президентами и представителями Верховных Советов.

В ходе работы полномочных представителей республик над проектом договора в течение почти месяца качество его ухудшилось до состояния, когда он стал уже неприемлем. Но сегодняшняя встреча прошла очень продуктивно. Делегации республик использовали эту встречу для того, чтобы осуществить поистине поворотный момент для судеб страны и всех республик, попытаться найти общие подходы, особенно в вопросах экономики, потому что это – жизнь и судьба людей.

Перед входом в предстоящую тяжелую зиму просто необходимо было ускорить подписание экономического договора республик. По восьми крупнейшим вопросам, по которым не пришли к единому мнению до этого представители республик, было найдено на встрече полное согласие.

Затем делегации вновь прошлись по всем статьям договора и договорились о том, что весь проект завизируют или парафируют главы 10 республик из 13 присутствующих на встрече. С тем чтобы в дальнейшем главы суверенных государств подписали этот документ там, где они договорятся в дальнейшем.

Кроме того, все главы делегаций подписали коммюнике, в котором высказаны общие подходы республик к острым проблемам сегодняшнего дня: правам человека, международным отношениям, движению к рынку и многому другому.

И, наконец, еще один документ принят на встрече – заявление представителей восьми республик – РСФСР, Украины, Беларуси, Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, Таджикистана и Туркменистана – о том, что они решительно высказываются за окончательное подписание выработанного

* Газета "Казахстанская правда", 3 октября 1991 года.

проекта договора к 15 октября. Для остальных республик договор остается открытым. У них есть возможность обсудить его, согласовать в своих парламентах и тоже выйти на подписание договора.

Что касается форм участия республик в Союзе, то участники встречи сказали о том, что это может быть ассоциированное членство или какая-то другая форма – главное, чтобы сотрудничество было цивилизованным, как это принято во всем мире.

Вопросы:

– Был ли приглашен на встречу республик М. С. Горбачев? Как он относится к этой встрече?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– М. С. Горбачев на встречу не приглашался. Но это не означает, что здесь что-то происходит в тайне от руководства страны: Президент знает, что здесь будет происходить.

Важнее здесь другой аспект: республики сами решили провести эту встречу, и здесь, доверительно глядя друг другу в глаза, решали насущные для всех них проблемы.

Вопросы:

– Как будут складываться в дальнейшем отношения республик в политическом и других аспектах? Не мало ли только экономического союза?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Как раз наличие хотя бы экономического договора, в котором мы берем определенные обязательства друг перед другом, создает основу для того, чтобы не разгорелась у нас никакая – большая или малая война, чтобы вывести страну без крови из глубочайшего кризиса.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА КҮНІНЕ АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИНАЛЫСТА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 4 қазан 1991 жыл

Қадірлі достар!

Біз бүгін елеулі де ерекше мерекенің бір жылдығын атап өтуге жиналып отырмыз. Халықтың еркі бойынша Қазақстанның тарихында жаңа бетті ашқан аса маңызды құжаттың қабылданғанына бір жыл толды. Республиканың Мемлекеттік Егемендігі туралы декларация Қазақ КСР-інің нақты тәуелсіздігі мен дербестігін орнықтыру процесін бастап берді.

"Нақты" деп атап айтып отырған себебім қазір қолданып жүрген КСРО Конституциясына сәйкес біздің республикамыз, одақтың басқа да республикалары сияқты ондаған жылдар бойы егеменді мемлекет мәртебесін жай сөз жүзінде ғана алып келген еді. Конституцияның жылтырақ сөз саптауының арғы жағында унитарлық мемлекеттік жүйенің жаппай орталықтандыруға сүйеніп, қоғамның барлық салаларына бақылау жасап отыратын шын кейпі жасырынып жататын. Егер орталықтың тұтастай билеп-төстеуі экономиканың негізгі мәселелерін, сыртқы саясат пен қаржы бөлудің өзекті жайларын ғана емес, ұлттық табиғи ресурстардың пайдалануын да, тіпті жергілікті өкімет орындарының істі ұйымдастыруы мен жұмыс жүргізуінің бастапқы арналарын белгілеуге де әсер етіп жатқан болса, республикалардың егемендігі туралы сөз болуы мүмкін бе?

Демократиялық процестердің қарқынды дамуына, ұлттық сана-сезімнің өсуіне негізделген қайта құрудың ой-қисынының өзі бізге егемендік жолындағы күрестің стратегиясы мен тактикасын айқын көрсетіп берді. Мұның бастау көзінде жергілікті көкірек керушілік те, орталықтың әмірін өзіміздің әмірімізбен алмастыру ниеті де жатқан жоқ еді, әміршіл-әкімшіл жүйенің сойылын соғушылар бізге осылай деп талай рет айып таққан болатын. Егемендік жолындағы күрестің жалғыз ғана мақсаты Қазақстан халқының саяси, әлеуметтік және рухани тұрғыдан толыққанды дамуын қамтамасыз ету, республиканың азаматтарына лайықты өмір сүретіндей жағдай жасау еді, қазір де онан басқа мақсатымыз жоқ.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 10 қазан 1991 жыл.

Бұл мақсат еңбекшілердің қалың тобының тарапынан қолдау таппай қоймайтын еді. Жасы әртүрлі, ұлты әрқилы, мамандықтары мен әлеуметтік тегі өзгеше адамдардың Декларацияның жобасын қандайлық құштарлықпен, мүдделілікпен талқылағандары сіздердің естеріңізде болар. Республика егемендігі идеясын бүкіл халықтың қолдауы, тарихи актінің нақты тексін даярлауға бүкіл халықтың атсалысуы арқасында сол құжатты қабылдауға мүмкіндік ашылды. Демек Қазақ КСР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияның жариялануы өзінің туып-өскен жеріне, ана тіліне, мәдениеті мен дәстүрлеріне, өз тағдырын өзі шешуіне толық құқы бар екенін айқын сезінген халықтың ерік-жігерінің жарқын көрінісі болды деп айтуға толық негіз бар. Қысқартып түйер болсақ, бұл дербес мемлекет құру құқы деуге болады.

Республикадағы демократиялық, праволық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени өзгерістердің біртұтас тұжырымдамасы болып табылатын Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияның маңызы өте зор. Ал, біздің Декларация жобасының, сондай-ақ Тіл туралы заңның да орталық тарапынан қандай қарсылық туғызғаны есімізде. Сол кезде біздің атымызға небір айыптаулар, жазғырулар және ең қаратүнек болжамдар айтылды ғой! Бұрынғы КСРО Жоғарғы Кеңесінің басшылығы осы құжаттарды қабылдауды барынша тежеп, республикаға қысым көрсету, ұлтаралық қатынастарды тұрақсыздандыру әрекетімен жағдайды әдейі ушықтырды да. Бірақ уақыт және өмірдің өзі біздің ісіміздің дұрыстығын дәлелдеді. Халықтың күнделікті қажеттері туралы емес, қайта өзінің тоталитарлық билігін сақтап қалу жайын күйттеген жаңа сәуегейлерден Қазақстанның көпұлтты халқы дана болып шықты. Адамдар Тіл туралы заң да, Мемлекеттік егемендік туралы Декларация да барлық қазақстандықтардың мүддесін қорғайтынын, шынайы тең праволылыққа, бостандыққа және дербестікке жол ашатынын түсінді.

Сонымен бірге, ал мұның өзі әуел бастан-ақ атап көрсетілуде, Декларация жариялаған принциптерді жүзеге асыру ұзақ жылдарға созылатын табанды жұмысты талап етеді. Бүгін, біздер Республика күнінің бір жылдығын – біздің егемендігіміздің күнін атап отырғанда: оны нақты мазмұнымен толықтыру үшін не істелді? – деген сұрақ қоюға хақылымыз.

Егер басты нәрсе туралы айтатын болсақ, республика әкімшіл-әміршіл жүйеден түпкілікті қол үзіп, тіпті еліміздің әлеуметтік-экономикалық та, сондай-ақ қоғамдық-саяси өмірінің де болжап болмайтын стихиялық даму процестерінің қысымында бола отырып, орталықтың еркіне сөзсіз бағынудан бас тартты. Саясатшылардың дүрдараздықтарына, реформаларды жүргізудегі дәйексіздікке қарамастан, Қазақстан өз халқының мүдделеріне сай келетін дербес бағытын табандылықпен жүргізді. Оның басты қырларының бірі – нарық экономикасына бастайтын батыл бағыты.

Рас, бұл бағытпен жүру кейде тым баяу әрі бойкүйездік сипатта болды. Біз ұзақ уақыт бойы өзіміздің миымызға сіңіп қалған идеологиялық қасаң

қағидалар мен "адам келбетіндегі социализм" іспетті мәнсіз сөздердің шырғауына оратылумен келдік.

Небір түбегейлі заңдар қабылданғанымен, нарыққа көшудің қандай да бір перспективалы бағдарламалары жасалғанымен, өзінің басты міндетін "идеялық тазалық" дейтінді сақтау деп білген партиялық құрылымдар үнсіз қарсылық көрсетіп, оң өзгерістердің тежегіші болып келді.

Мұның шексіз жалғаса беруі мүмкін бе еді? Әрине жоқ. Қатып-семген қағидаларға құрылған коммунистік идеология өзінің өміршеңдігін айқын дәлелдеген қоғамдық дамудың басқа жүйесімен тарихи дауда объективті тұрғыдан жеңіп шыға алмады.

Біз бүкіл өркениетті дүние жүріп келе жатқан жолмен жүру үшін, көнеріп кеткен партиялық құрылымдарды жеңіл-желпі жөндеуден бас тартуға, идеологиялық қысымнан босанып шығуға өзіміздің бойымыздан күш таптық. Біздің алдымызда ашық экономиканы құру, республика байлығын халықтың қызметіне қою міндеті тұр. Мұны істеу оңай емес. Және біз, нарыққа көшу жолының қиын боларын жасырмаймыз. Бастапқы өтпелі кезеңде біздің, сірә, жұмыссыздықтың белгілі бір үлесімен, инфляцияның өсуімен, табыстың тең бөлінбеуімен бетпе-бет кездесуге тура келетінімізді адамдардың білуі тиіс. Халықты нарық механизмдерінің әлеуметтік мәселелерді шешудегі мүмкіндіктері туралы тым артық оптимистік ойлармен жаңылыстыруға біздің хақымыз жоқ. Өйткені біз күрделі экономикалық бетбұрыс жасап отырған жағдай онша қолайлы емес. Бізде нарық экономикасын ұйымдастыру үшін білгір кадрлар жетіспейді. Өтімді валюта қажетті мөлшерде жоқ. Бізде дүниежүзілік рынокқа шығу үшін бәсекеге түсе алатын тауарлар жоқ. Осының барлығын іс жүзінде тақыр жерде құрып, сонымен бірге әбден тоз-тозы шыққан, дәстүрлі байланыстардың үзілуінен бүлінген халық шаруашылығын ми батпақтан сүйреп шығару керек.

Қысқасы, бізді қиын уақыт күтіп тұрғаны сөзсіз. Қиыншылықтар көпшіліктің басына түседі. Алайда, дағдарыстан шығу қарқынды, тиімді, жоғары өнімді еңбексіз, белгілі бір құрбандықсыз мүмкін емес. Ал оған саналы түрде барып, сонымен бірге, әркімнің игілігі өз қолында екенін жақсы түсіну керек. Осы кезеңде ұлттық келісімді сақтап, топтасу өте маңызды – бұл тұрмысты жақсартудың сөзсіз шарты. Ұсақ-түйек саяси әбігерлікке алаңдамай, іске кірісу керек. Бізде қысқа мерзім ішінде алға, республиканың гүлденуіне қарай қадам басу үшін барлық мүмкіндіктер, зор өндірістік және ғылыми-техникалық потенциал, тамаша еңбек дәстүрлері бар. Біз аярлықтан және жәдігөйліктен арылған, бостандық ахуалына бөленген, адамның асқақ мақсатын жоғары қоятын қоғамдық қатынастардың өмірге келуіне серпін беруге міндеттіміз.

Біз қазірдің өзінде біршама нәтижелерге қол жеткізе алдық қой деп ойлаймын.

Бүгінде республикада қаржы саласында да, сондай-ақ өнеркәсіптің, құрылыстың және әсіресе ауыл шаруашылығының көптеген салаларында өзін көрсете білген жаңа, мемлекеттік емес сектор нақты жұмыс істеуде. Ол,

нарық қатынастарына кәсіптік және психологиялық жағынан әзір жүздеген мың адамдардың еңбек және интеллектілік күш-жігерін өзіне шоғырландырып отыр. Бұған мемлекеттік және шаруашылық басқару құрылымы біршама өзгергенін қосып айту керек. Біршама қиыншылықпен болса да, біз нарық жолындағы көптеген әкімшіл бөгеттерді жойып, еңбекшілердің іскерлік инициативасына өрісті қамтамасыз ете білдік.

Мұның бәрінің негізі нарық экономикасының праволық базасы болды. Меншік мәселелерін, кәсіпкерлікті дамытуды, халықты жұмыспен қамтуды, салық салуды, шаруа қожалығын, тұтынушылар кооперациясын дамытуды реттейтін аса маңызды заңдар қабылданды. Экономиканың мемлекеттік секторын жекешелендіру және монополиясыздандыру процесіне, меншік түрлерінің плюрализміне негіз қаланды. Президенттің одақтық бағыныстағы мемлекеттік ұйымдар мен кәсіпорындарды республика үкіметінің қарамағына беру туралы жарлығы жүзеге асырылуда.

Егемендік тек жалаң мақсат еместігін біздің бәріміз де айқын сезінуге тиіспіз. Адамдардың тұрмысында жақсылыққа қарай батыл өзгеріс болғанда ғана егемендік нақты мазмұнмен толығытын болады. Әрине, әзірше республика халқының тұрмыс жағдайындағы елеулі бір өзгерістер туралы айтуға ерте. Дегенмен, өткен жылы кейбір оң өзгерістер байқалды.

Мәселен, қаржының тапшылығына қарамастан ең төменгі еңбекақы және еңбекке ақы төлеу саласындағы әлеуметтік кепілдіктер туралы заңдар қабылданды. Азаматтардың ақшалай кірісін индекстеу тәртібі заң жүзінде айқындалды. Тауарлар мен қызмет түрлеріне бағалардың өсуіне, инфляциялық процестердің дамуына байланысты халықтың ақшалай шығынының орнын толтыру үшін оларды әлеуметтік қорғау шеңберінде толық және ішінара өтем көзделген. Биылғы жылғы сәуір айынан бастап халыққа білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, мәдениет қызметкерлерінің еңбекақысы өсті. Аз қамтамасыз етілген азаматтарды әлеуметтік қорғау жүйесін жасауға бірінші кезекте назар аударылуда. Көп балалы отбасыларына, жеке басты аналарға, жетім балаларға және мүгедектерге жәрдем ақының жаңа мөлшері белгіленіп, қартайғандағы және мүгедектігіне байланысты зейнет-ақының, студенттер мен оқушыларға стипендияның мөлшері көбейтілді.

Менің Қазақ КСР Президенті ретінде қабылдаған алғашқы жарлықтарымының бірі республика жұртшылығы түсінушілікпен қолдаған Ұлы Отан соғысының мүгедектері мен қатысушыларына, жауынгер-интернационалистерге, қаза тапқан әскери қызметшілердің отбасыларына қосымша жеңілдік беру туралы Жарлық болды.

Жалғызділікті қарттарға, соғыс және еңбек мүгедектеріне, басқа да аз қамтамасыз етілген адамдарға медициналық, әлеуметтік және материалдық көмек көрсету үшін республикалық Қайырымдылық қоры құрылды. Жұмыспен қамту туралы заңға сәйкес тиісті мемлекеттік қор жұмыс істеуде. Босаған қызметкерлерді және жұмыссыз адамдарды тегін кәсіптік даярлау және қайта даярлау жүзеге асырылуда. Жұмыссыздыққа байланысты жәрдем

төлеу басталды. Азаматтардың жұмысынан айрылған кездеріне ерікті қамсыздандыру енгізілді.

Біз тұтыну қоржынын толтыру мәселелерімен де шұғылдандуамыз. Халық тұтынатын азық-түлік емес тауарларды өндіру қарқыны өткен жылмен салыстырғанда 104 процентке өсті. Әсіресе, бұрын одақтық бағыныста болып келген жеңіл өнеркәсіп орындары ерекше табыстарға жетті. Жамбыл, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және Целиноград облыстарында бұл көрсеткіш 112-126 процент мөлшерінде өсті, мұның өзі биыл, былтырғыға қарағанда республика халқына 270 миллион сомның әртүрлі тауарларын артық беруге мүмкіндік туғызды. Мен мереке қарсаңында "Жетісу" аяқ киім бірлестігі, Талғар тігін фабрикасы, Қарағандының "Динамо" фабрикасы, Көкшетау тұрмыстық-химия зауыты, Петропавлдағы Киров атындағы зауыт, Целиноград тау-кен химия комбинаты, "Шымкентшина" өндірістік бірлестігі сияқты кәсіпорындардың жұмысын атап өткім келеді.

Республикада күрделі тұрмыстық техника өндіру жолға қойылуда. Мәселен, шаңсорғыштар, тігін машиналарын шығару жолға қойылды, қазақ-корея бірлескен кәсіпорнының конвейерінен алғашқы телевизорлар шығарылды.

Азық-түлік тауарларына байланысты істің жайы анағұрлым күрделірек. Республика ішінде азық-түлік шығаруды арттыруға байланысты табандылықпен жұмыс жүргізудің арқасында және республикааралық көлбеу байланыстарды реттеу нәтижесінде нан өнімдеріне деген сұраныс толық қанағаттандырылды. Өткен жылғымен салыстырғанда ет, сүт, балық, мал және өсімдік майын, жеміс және көкөніс сату 90 процент деңгейінде сақталуда. Мен бұрын да айтқанмын, қазір тағы да қайталаймын. Біз нан өнімдерінің, ұнды және жарманы, ет өнімдерін және басқа да азық-түлік түрлерін тұтыну дәрежесінің қол жеткен деңгейін ешқандай жағдайда да төмендетпеуге тиіспіз. Көкөніс пен картоп сатуға тұрақты түрде түсетін болады.

Жаңа заңдарға сүйене отырып, азық-түлік проблемасын шешуге село халқы да, сондай-ақ қала халқы да барған сайын белсенді қосылуда. Мыңдаған фермерлік шаруашылықтар құрылып, мәншікті аула қожалығы дамуда. Үстіміздегі жылдың өзінде-ақ 800 мыңнан астам отбасына бақша өсіруге арнап жер учаскелерін бөліп бере алдық. 900 мыңнан астам отбасының саяжайы бар. Бұл тек үстіміздегі жылы ғана қосымша 300 мың тонна картоп және көкөніс алуға мүмкіндік берді. Ал бақша өсіру және саяжай салу үшін жерге сұраныс өте көп. Таяуда болашақта біз бұл проблеманы да шешетін боламыз деп ойлаймын.

Бұрынғы кездердегі сияқты, қызмет көрсету саласына көптеген кінә тағылып отыр. Ал үстіміздегі жылы олардың көлемі біршама өсіп, қазір орта есеппен бір тұрғынға 150 сом болды. Әңгіме, бірінші кезекте, қызмет көрсетудің сапасын арттыру туралы болып отыр. Ал мұның тек бір ғана жолы бар – ол мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру. Үстіміздегі жылы тұрмыс-

тық қызмет көрсету саласының 7 мың шағын кәсіпорнын жекешелендіру белгіленген.

Республикада бірінші кезектегі мән беріліп отырған проблемалардың арасында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын жетілдіру де бар. Тұрғын үй салу, көркейту бізде тәп-тәуір қарқынмен жүргізілуде. Алайда сұраныс жоғары күйінде қалып отыр. Сондықтан тұрғын үй құрылысына және коммуналдық қызметтерді дамытуға бөлінген мемлекеттік күрделі қаржыны толығымен пайдалануға қол жеткізу өте маңызды. Жеке тұрғын үй құрылысына байланысты мәселелер бұрынғысынша көкейкесті күйінде қалып отыр. Біз тұрғын үйді жекешелендіруге үлкен үміт артамыз. Халыққа қазірдің өзінде 136 миллион сомға алаңы үш миллион текше метрден астам 61 мың пәтер сатылды.

Егеменді мемлекет жағдайында халыққа білім беру, ғылым, денсаулық сақтау және мәдениет мәселелері ерекше қойылып отыр. Ұзақ жылдар бойы барлық осы салаларға күрделі қаржы бөлу аты-шулы қалдықтық принцип бойынша жүргізіліп келді. Нәтижесінде олар қиын жағдайға тап болып отыр. Ал оны түзетуге талай жыл керек. Бірақ соған қарамастан, тіпті қазір, республика бюджетіндегі шексіз жыртықты жамауға тура келіп отырғанның өзінде, үкімет жағдайды жақсарту үшін қолдан келген шаралардың бәрін қолдануда.

Халыққа медициналық және емдеу қызметін көрсету жаңаша өріс алып, бірқатар денсаулық сақтау объектілері іске қосылды. Көптеген босаған үйлер емдеу мекемелеріне берілді. Тек үстіміздегі жылы ғана Алматыда урология, Семейде радиациялық медицина және экология ғылыми-зерттеу институттары құрылды. Осы заманғы диагностикалық және денсаулықты қалпына келтіру орталықтары, мүгедектер мен балаларға білікті медициналық қызмет көрсету орталықтарының жүйелері өркен жаюда.

Аз уақыт ішінде халыққа білім беру саласында бірқатар жаңа оқу орындары, соның ішінде университеттер ашылды. "Қазақ КСР-інің тіл туралы" Заңын жүзеге асыру шеңберінде қазір жұмыс істеп жатқандарға қосымша қазақша тәрбиелеп, оқытатын 600-ден астам бала бақшасы мен жалпы білім беретін 200 мектеп ашылды. Ал республика бойынша барлығы үш мыңға жуық осындай мектеп жұмыс істейді.

Мектеп жасына дейінгі және мектеп мекемелері жақсы дамуда. Ал оларда балалар ұйғыр, өзбек және тәжік тілдерінде сөйлеуге үйренеді. Мектептерде ана тілі ретінде 15 ұлт тілі – неміс, корей, дүнген, поляк, грек және басқа тілдерді оқыту енгізілді.

Мемлекеттік тілде оқу ісі жоғары оқу орындарында ұйымдастырылды.

Нарық жағдайында жұмыс істеу үшін кадрлар даярлау бағдарламасы белсенді түрде орындалуда. Нарық экономикасы саласындағы жұрт таныған бедел иесі, американ ғалымы В. Леонтьев: "Дарындарға жол ашпайынша, сіздер өздеріңіздің бірде-бір проблемаларыңызды шеше алмайсыздар" дегенін айта кету орынды. Шынында да, кадр саясаты бүгінде ең көкейкесті

болып отыр. Сондықтан егер біз әміршіл жүйеден еркін-нарықтық жүйеге шындап өтпек болсақ, онда мұны осы жолдан жүріп өткендерден үйренуге тиіспіз. Және де біздің дарынды жастарымызды оқыту керек. Осы мақсатпен республикада конкурс өтіп, 20 адамнан тұратын бірінші топ қараша айының басында АҚШ-қа тәжірибеден өтуге барады. Сондай-ақ қарашада Оңтүстік Корея мен Түркияға да осындай топ жібереміз. Германияда, Сингапурда, Қытайда кадрларды тәжірибеден өткізуге әзірлеу жөнінде байланыс орнатылды. Және бұл жұмыс жыл өткен сайын кеңейе түседі ғой деп ойлаймын.

Республиканың тікелей өзінде кадр даярлау жұмысы белсенді жүргізілуде. Тек биылдың өзінде ғана сыртқы және ішкі нарық проблемаларымен тікелей байланысты он төрт жоғары оқу орнында 18 жаңа бағдарлама бойынша кадр даярлау ұйымдастырылды. Жуық арада біз АҚШ-тан және Батыс Еуропаның бірқатар мемлекеттерінен Қазақстандағы экономикалық және әлеуметтік реформалардан жасалған қор есебінен оқытушылар шақыру ниетіміз бар.

Байқап отырғандарыңыздай, бізге көптеген жаңа алуан түрлі мәселелерді шешуге тура келді. Күн сайын ол мәселелерге тап бола отырып, оларды өз бетімен жалғыз, басқа республикалармен интеграциясыз шешу өте қиын екеніне көзің жетеді. Қазақстан бұрын да тату көршілік байланыстарды барынша нығайтуға ұмтылып, Одақтық шарт жөнінде салиқалы берік айқындама ұстаған болатын. Сіздер ол шартқа қандай себеппен қол қойылмай қалғанын білесіздер. Соңғы айларда болған оқиғаларды қазір бағалай келіп, бұрынғы Одақтық шарт толық дерлік нақты емес екеніне, ең алдымен әкімшіл-әміршіл жүйемен қандай да болмасын бір мәмлеге келудің мүмкін еместігінен, ол өзінің өмір сүруіне басты қатер деп таныған республикалардың егемендігін мүлде қабылдамағандықтан да мүлдем нақты емес екендігіне көз жетеді.

Тамыз төңкерісі ескі тоталитарлық режиммен, бұрынғы идеологиямен халықтардың жаңа демократиялық ұмтылыстарының арасындағы қарама-қайшылықтың қаншама зор екенін айқын көрсетті. Сонымен бірге атышулы ТЖМК-ның абыройсыз ақыры да заңды, өйткені ешкім де тарихты кері дөңгелете алмайды. Еркіндіктің таза ауасын жұтқан халықтың мойнына ешкім де тоталитарлық ноқтаны қайтадан кигізе алмайды. Алайда, абсолютті тәуелсіздік жоқ екенін ешқандай жағдайда да ұмытуға болмайды, өйткені осы дүниеде өмір сүретіндердің бәрі де бір-бірімізге тәуелдіміз. Ол саяси, экономикалық, экологиялық немесе басқа да қоғамдық қарым-қатынастардың кез келген саласы болса да бір-біріне тәуелді. Еліміздегі барлық республикалармен, оның ішінде, әсіресе төңкерістің ауыр күндерінде демократия мұраттарына мызғымас адалдығын айқын танытқан Ресеймен дәстүрлі достық байланыстарды сақтау – біздің қасиетті борышымыз. Біз бұған әрқашанда жіті көңіл бөлдік және бұдан әрі де көңіл бөле беретін боламыз.

Сіздер білесіздер, біз биыл өзара міндеттемелердің орындалуына үлкен ықпал жасап отырған Ресеймен, Украинамен, Беларусьпен, Эстониямен, Өзбекстанмен, Қырғызстанмен, Тәжікстанмен, Түрікменстанмен және Әзірбайжанмен шарттар мен келісімдер жасадық. Аймақтық мәселелерді шешудегі тәуелсіздігімізді орнықтыруда, әсіресе экономикалық байланыстарды нығайтуда он үш егеменді республикалар басшыларының Алматыдағы кездесуі ерекше орын алады. Қауырт жұмыс істеу нәтижесінде РКФСР, Украина, Беларусь, Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстан секілді сегіз республика Экономикалық қоғамдастық туралы шартқа қазанның 15-іне дейін қол қоюға әзірлігін білдірді. Ал Молдова, Грузия, Армения және Әзірбайжан бұл Шартқа кейінірек қосылу ниетінде.

Бұл оқиғаның бағасын асырудан қорықпай-ақ, оның зор оң перспективасы бар екенін айтуым керек. Алматы кездесуінің елімізде және бүкіл дүние жүзінде жақсылықтың нышаны, ортақ тағдыр байланыстырған халықтар достығын сақтау үміті деп қабылдануы тегін емес. Осы үміттің жүзеге асуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасау – біздің қолымызда.

Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияға сәйкес Қазақстан бүгін халықаралық қарым-қатынастың дербес субъектісіне айналып отыр. Өткен кезеңде біз өркениетті дүниеге тереземізді кеңінен аштық. Қазір олар біздің республикамызды, оның саяси және экономикалық картадағы орнын, іскерлік ынтымақтастықтағы шексіз мүмкіндіктерін танып-біле бастады. Қазақстанның Америка Құрама Штаттарымен, Франциямен, Австриямен, Ұлыбританиямен, Германиямен, Жапониямен, Сингапурмен, Италиямен үкіметаралық және іскерлік байланыстары кеңейе түсуде. Біз, әсіресе Түрік Республикасымен, Қытай Халық Республикасындағы Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы районымен, Корея Республикасымен тығыз қарым-қатынас орната бастадық. Менің АҚШ Президенті Джордж Бушпен, АҚШ-тың мемлекеттік хатшысы Джеймс Бейкермен, Корея Республикасының Президенті Ро Дэ Умен, Түрік Президенті Т. Өзалмен, Ұлыбританияның Премьер-министрі Джон Мейджермен және бұрынғы Премьер-министрі Маргарет Тэтчермен, Сингапурдың аға министрі Ли Куан Юмен және басқа да көрнекті саяси қайраткерлермен кездесуім Қазақстанның халықаралық аренадағы рөлінің арта түсуінің айғағы болды.

Біз сыртқы экономикалық байланыстарды дамытуға зор назар аудардық. Бүгінде оған республиканың жүздеген кәсіпорындары мен ұйымдары қатысады. Бізде 35 бірлескен кәсіпорын тіркелді, 16 сыртқы экономикалық ассоциация жұмыс істейді. Бірлескен халықаралық коммерциялық банк ашылды. Шетелдік серіктестердің қатысуымен ғылымды көп қажетсінетін өнімдердің бірнеше түрін, соның ішінде осы заманғы телевизорлар шығару, былғары-мех және ауылшаруашылық шикізатының басқа да түрлерін ұқсату, құрылыс материалдарын шығару ұйымдастырылды. "Дружба – Алашанькоу" темір жол магистралін пайдалануға беру сауда "Жібек жолын" қайта түлетудің нақты қадамы болып отыр. Ал мұның өзі Қазақстанның шығыс

аймағы елдерімен ынтымақтастығын одан әрі дамытуға жәрдемдесетіні сөзсіз.

Біздің Шығысқа бағдар ұстауымыз республиканың географиялық жағдайымен, этникалық жақындығымен және мәдениетінің ортақтығымен ғана емес, ал бұлардың да маңызы кем емес, осы елдердің нарық тәжірибесі біз үшін неғұрлым қолайлы екендігімен түсіндіріледі. Біздің проблемаларымыз, айталық, Батыстың жоғары дамыған елдеріне қарағанда, оларға жақсы түсінікті. Қытаймен, Түркиямен, Корея Республикасымен, Сингапурмен байланыс қазірдің өзінде нақты жемісін беріп отыр. Мысалы, менің жуырдағы Түркияға сапарым кезінде бірқатар нақты құжаттарға қол қойылды. Олардың арасынан мен транспорт пен телекоммуникация саласындағы, сауда-экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы Қазақ КСР-і мен Түрік Республикасы арасындағы келісімді атап өтер едім. Пекин – Алматы – Ташкент – Стамбул азияаралық темір жол магистралімен байланысты мәселелердің кешені талқыланды. Оны іске қосу дүниежүзілік жүк ағымының схемасын едәуір өзгертіп, Қазақстан мен бүкіл Орта Азияны Таяу Шығыс және Азия-Тынық мұхиты аймағы елдерімен сенімді байланысқа шығарады. Сонымен қатар, Алматы мен Стамбул арасындағы тұрақты әуе байланысы туралы уағдаластыққа қол жеткізілді.

Қазақстан мен Түркия арасында телекоммуникациялық төте байланыс орнату үшін 1992 жылы Алматыда жер үстіндегі отыз каналды станция салынады. Ол "Интенсат" космос спутнигі арқылы жұмыс істеп, тиянақты телефон байланысы мен телевизия хабарлары алмасылуын қамтамасыз етеді.

Анкара мен Стамбулдағы Қазақстан мен Түркияның іскер топтары арасындағы келіссөздің нәтижесінде 28 миллионға жуық америка доллары сомасында экономиканың әртүрлі саласындағы келісімдерге қол қойылды.

Қытай және Корей кәсіпкерлерімен де қызықты іскерлік шарттарға қол қойылды.

Шетел инвестицияларымен байланысты мәселелерді шеше отырып, біз тең праволы серіктестер болуға тырысқанымызды атап өткім келеді. Іскерлік ынтымақтастықтың республика үшін мейлінше ұтымды, тиімді нұсқаларын табандылықпен іздестірдік. Бұл жұмыстың тәжірибесі бұл жерде іскерлік, таза шаруашылық тапқырлықтың мүлдем жеткіліксіз екендігіне біздің көзімізді жеткізді. Бұл міндетті іс жүзінде жүзеге асыру қоғамның саяси тұрақтылығын, ұлттық және ұлттан тыс құрылымдардың праволарын айқын ажыратуды, шетел бизнесінің жұмыс істеуі үшін праволық кепілдіктің тиісті жүйелерін құруды талап етеді. Батыс пен Шығыстың іскер топтары өздерінің капиталын жұмсау аясында Қазақстанның болғанына мүдделі екені сөзсіз. Бірақ олар бас-кез жоқ, тәуекелге бел буып, бар байлығынан айрылғылары келмейді. Олар біздің екі жақты және көп жақты қатынастарымыз құрылатын іргетастың беріктігіне көз жеткізгілері келеді.

Міне, сондықтан біз сыртқы экономикалық байланыстарды мемлекеттік-праволық тұрғыдан қамтамасыз етуге осыншалық терең назар аудардық.

Республика Жоғарғы Кеңесі құжаттардың тұтас бір пакетін қабылдады. Олардың арасынан мен "Қазақ КСР-індегі сыртқы экономикалық қызметтің негізгі принциптері туралы", "Шетел инвестициялары туралы", "Еркін экономикалық аймақтар туралы" заңдарды ерекше бөліп айтар едім. Министрлер кабинеті жасаған сыртқы экономикалық қызметті дамыту, республикалық валюта комитетін құру тұжырымдамасы мен тиісті бағдарламасының үлкен мәні бар. Сыртқы экономикалық салада дербестікті қамтамасыз ету үшін республиканың жеке валюта және алмас қорын, алтын қорын құру туралы шешім қабылдағанымызды сіздер білесіздер. Қазақстан валютасын енгізу мүмкіндігіне байланысты мәселелер зерттеліп жатыр.

Адамзаттық өлшем жөніндегі жуырда болып өткен Мәскеу конференциясы көрсеткеніндей, экономикалық ынтымақтастықты дамытуға жәрдемдесетін маңызды фактор КСРО-дағы адам правосын қорғау проблемасын шешу болып табылады. Атап айтқанда, шетел саясатшылары мен бизнесмендері еліміздің әртүрлі аймақтарындағы ұлтаралық негіздегі жанжалдардың топастамай отырғанына алаңдауда. Ал мұның өзі алдымен біздің қайғымыз, біздің қасіретіміз ғой. Бүгінде құлдырап бара жатқан орталық оқиғалардың дамуына тиімді ықпал жасаудан және тиімді көмек көрсетуден толық айрылған жағдайда Ресей мен Қазақстан армян-әзірбайжан жанжалын реттеудің ауыр миссиясын өз мойындарына алды. Біздің егеменді республикалардың жоғары беделі қантөгісті тоқтатып, азап шеккен халықтарға татулық пен тыныштық әкелетіндігіне сенімдімін. Рас, бұл істің өзі адамның ақыл-ойы мен күш-жігерін көп қажет ететін аса қиын іс.

Мен Борис Ельцинмен бірге Таудағы Қарабақта болғанымда, ұлттар арасындағы қарым-қатынастың қандай шетін және осал болатынына, бір-біріне қаталдықпен қарсы тұрудың адамдарға қандай зор қайғы әкелетініне тағы да бір рет көзім жетті. Мен Қарабақтағы татулықты қорғай отырып, өз республикадағы татулықты қорғадым, өйткені ұлтаралық қырғи-қабақтың өрті ешқандай шекара да, ешқандай егемендік те тоқтата алмайды. Оны тек халықтардың парасатты еркі, олардың шынайы туысқандықты, тату көршілік қарым-қатынасты сақтауға деген жоғары жауапкершілігі ғана тоқтата алады. Қазақстандықтар мұны жақсы түсінеді және біздің берік достығымызға зәредей де болмасын жарықшақ түсуіне, тіпті ұлтаралық жанжалға деген емеурін де білдірмейді деп сенемін. Қазақстан үкіметі өз тарапынан және мен Президент ретінде салиқалы ұлттық саясатты табанды түрде жүзеге асырып, біздің интернационалдық бірлігімізге іріткі салуға бағытталған құйтырқы іс-әрекеттің қандай түрінің болмасын жолын батыл кесетін боламыз.

Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңестің адамзаттық өлшем жөніндегі конференциясы президиумының атына мен жеделхат жолдап, онда Қазақстан егеменді республика бола отырып, өзін КСРО-ның дүниежүзілік қоғамдастығы алдында осы проблема жөнінде қабылдаған міндеттемелерінің мұрагері деп есептейді және кезкелген ұлт, діни сенім

және партиялығына қарамастан адам правосын қамтамасыз етеді деп мәлімдедім. Сонымен бірге Қазақстанда кез-келген уақытта адам правосының сақталуын бақылайтын халықаралық комиссияны қабылдайтынымызға әзірлік білдірдім. Осы факт жайындағы хабар бүкіл дүние жүзіне тарап, біздің республиканың беделін көтере түсті. Мұның өзі бізді шынайы өркениетті мемлекеттер дәрежесіне жақындаттырған нақты дұрыс қадам деп ойлаймын.

Мен біздің республиканың өсіп келе жатқан беделін экология мәселелері, әскери ведомстволарға байланысты дәлелді, терең дәйекті және орнықты айқындама ұстауымызбен байланыстырамын. Біз қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың пәрменді қолдауы арқылы қазақ жерінде кез-келген ведомствоның ойына келгенін істеп, иелік жасаған жауапсыздығын тоқтатуға ұмтылып отырмыз. Семей полигонының жабылуы оның нақты айғағы болып табылады. Біздің үкімет жуық арада республика территориясында орналасқан басқа да әскери полигондардың тағдыры туралы келіссөзді бастайды ғой деп сенемін.

Біз Аралды сақтау жөніндегі жұмысты бұрынғыдай табандылықпен жалғастыра береміз. Мұнда мен тек жалаң егес емес, экологиялық және әскери проблемаларды шешу негізінде орнықты, парасатты іс-қимыл қажет екенін атап көрсеткім келеді. Тек сындарлы келіссөз ғана біздің Атом өнеркәсібі министрлігімен, космоспен жұмыс істейтін ведомстволармен жемісті ынтымақтастықты жолға қоюға мүмкіндік берді.

Біздегі стратегиялық мақсаттағы ракеталарға сенімді бақылау орнату үшін қажетті шаралардың бәрін жасайтын боламыз. Ол Қазақстан өкілдерінің міндетті түрде қатысуымен еліміздің бірыңғай қорғаныс шеңберінде жүзеге асырылуға тиіс. Мұнымен бірге қол қойылған кеңес американдық шартына сәйкес стратегиялық шабуыл қаруын түбегейлі қысқартуға жан-жақты ықпал жасайтын боламыз.

Жалпы алғанда, республиканың әскери құрылысқа қатысуы жарияланған егемендікті жүзеге асырудың мәнді бағыттарының бірі болып табылады. Бірыңғай Қарулы Күштердің және шекара әскерлерінің бірлігін сақтау идеясын жоққа шығармай, біз Қазақстан территориясында орналасқан әскерлермен қарым-қатынасымызды қатаң праволық негізде, олардың республика Президентіне міндетті түрде қоса бағынуына ұмтылу ниетіндеміз. Осы мақсатпен қазір әскерлерді басқаратын мамандандырылған арнайы орган құру мәселесі ойластырылуда. Мүмкін ол Қазақ КСР-інің қорғаныс жөніндегі мемлекеттік комитеті болар.

Ұлттық гвардия құру республика қауіпсіздігін нығайтуда маңызды буын болуға тиіс. Бұл қадам толығымен заңды және егер қайғылы тамыз оқиғаларын ескерсек, қажет те.

Менің Жарлығыма сәйкес, үстіміздегі жылғы күзден бастап азаматтарды әскери қызметке шақыру республиканың мемлекеттік органдарының тікелей бақылауымен жүргізілетін болады. Бірінші кезекте біздің территория-

мызда орналасқан бөлімдер мен құрамаларды жасақтаймыз. Тек содан кейін ғана әскер қатарына шақырылған қазақстандықтардың шамалы бөлігі әскери қызметін, флотта, әскери-әуе және десант әскерлерінде өтеу үшін Қазақ КСР-інен тыс жерге жіберіледі.

Өкімет пен басқарудың құрылымы және ұйымдастыру саласында қабылданған актілер туралы да айтпай кетпеуге болмайды. "Қазақ КСР-індегі жергілікті өзін-өзі басқару және халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы", "Қазақ КСР Министрлер кабинеті туралы" заңдар қабылданып, республика Конституциясына тиісті өзгерістер енгізілді. Кезекте "Қазақ КСР-індегі мемлекеттік қызмет туралы" және "Қазақ КСР Прокуратурасы туралы" заңдар қаралмақ.

Таяу уақытта азаматтық және көшіп-қону туралы заң актілерін қабылдау керек. Бұл жерде біз Қазақстан халқы егемендіктің бірден-бір иесі және мемлекеттік өкіметтің қайнар көзі болып табылатындығын басшылыққа аламыз. Республика территориясында тұратын азаматтарға, Декларацияда осылай жазылған, – Конституцияда көзделген барлық праволар мен бостандықтарға кепілдік беріледі. Бұдан былай Қазақ КСР-і барлық көшіп-қону процестерін реттеуді өз қолына алады.

Қазір тиісті органдар Қазақстанның символикасы – оның гербіне, гимніне және жалауына, сондай-ақ біздің егеменді республикамыздың азаматтары наградталатын ордендеріне байланысты мәселені зерттеу үстінде.

Жүріп өткен жолына көз тастай тұрып, тегінде, біраз жұмыс тындырылғанына қанағатпен көз жеткізесің. Бірақ егеменділік, жаңа, барлық тұрғыдан алғанда осы заманғы мемлекет құру процесі енді ғана басталып отыр. Сондықтан оның негізгі нобайын, былайша айтқанда, бірден-бір дұрыс бас бағытын белгілеу бүгінде өте маңызды. Сол бағыттан таймай отырып, біз Қазақстанды дүниежүзілік өркениеттің даңғыл жолына шығара аламыз.

Осыған байланысты, біздің экономикалық егемендікке ұмтылуымыз ешбір жағдайда интеграция және біртұтас экономикалық кеңістік принциптерін теріске шығармайтынын ерекше атап өтемін. Ал олар, өз кезегінде, тиімді жұмыс істейтін республикааралық құрылымды қажет етеді. Қазіргі уақытта біз саяси және басқадай жағдайларға байланысты экономикалық қоғамдастық туралы шартқа қол қоюға қиыншылықпен барып отырғаннан кейбір республикалардың белгілі бір қарсылығына ұшыраудамыз. Мұны, атап айтқанда, он үш егеменді республика басшыларының Алматыда жуырда болған кездесуі көрсетті. Оның нәтижесін жоғары бағалай отырып, әйтсе де әзірге кінәратсыз экономикалық кеңістік процесін тежеп отырған басты себеп туралы айтпай кете алмаймын. Менің көзқарасымша, ол республикалар арасында нағыз нарық байланыстарының әлі де болмауында. Мұндай жағдайда кез келген шаруашылық тәуелділігі үркітеді, бүкіл дүние жүзіндегі сияқты топтастырушы емес, қайта ажыратушы фактор болады.

Мезгілі жеткенде жағдай түпкілікті өзгереді ғой деп ойлаймын. Біз ортақ рынок идеясына сөзсіз барлығымыз бірге келеміз. Ал оны жүзеге асырмай

қазіргі заманғы өркениеттің арнасына ену мүмкін емес. Оған қоса, объективті экономикалық қажеттілік бізді ашық түрдегі Ортақ рынок құруға, оған батыс кәсіпкерлігін кең, көп нұсқалы қатыстыруға мәжбүр ететінін айтқым келеді.

Мен, ерте ме, кеш пе біз тең праволы саяси одаққа да міндетті түрде келіп жететінімізге сенімдімін. Қазірдің өзінде егеменді республикалар мен әртүрлі деңгейдегі олардың саяси органдары арасындағы өзара қатынастарды реттеудің ұтымды механизмінің қажеттігі өткір сезіліп отыр. Батыс Еуропаны, Ортақ рынокқа енетін елдерді алып қараңыздаршы. Олардың әрқайсысында егемендіктерінің кемшілігі жоқ. Алайда интеграция мемлекетаралық кеңістік құру жолын іздеуге мәжбүр етуде. Экономикалық қажеттілігі мен парасатты ойды басшылыққа ала отырып, бұл елдер бірқатар ортақ саяси құрылымдар құрды. Өздерінің сыртқы саяси бағытының жекелеген элементтерін келістіруді тұрақты практикаға айналдырды. Оған қоса, Еуропалық парламент заңдарының мемлекеттер заңдарына қарағанда басымдылығы бар. Сондықтан егер белгілі бір елдің заңы жалпыеуропалық заңдарға қайшы келетін болса, өз заңдарыңды өзгерт немесе Ортақ рыноктан шық деп ақыл-кеңес береді.

Мұны шексіз егемендікке берілген кейбіреулерді асығыс шешімдерден сақтандыру үшін айтып тұрмын. Өткен жолға қайтып айналып соқпау үшін, бар нәрсеге күш пен уақыт жұмсап барлығын түп-тамырымен талқандаудың қажеті жоқ. Орталықсыздандыруды сандыраққа дейін жеткізуге, оны ақылға қонымды деңгейден төмендетуге болмайды.

Бұл күндері салиқалы саяси интеграцияға жету үшін республикаларда екі жақты, сондай-ақ көп жақты негіздегі мемлекетаралық қатынас жасау тәжірибесінің болмауы кедергі келтіруде деп ойлаймын. Екінші жағынан, тоталитарлық мемлекеттегі өмірдің өткен тәжірибесі, тағы да бағынышты жағдайда болудың қарапайым қорқынышы айтарлықтай кедергі болып табылады. "Одақ" деген сөздің өзі көптеген республикалар басшыларының буырқанған теріс көзқарасын туғызуы кездейсоқ емес. Демек, бәрі өз орнына келу үшін уақыт қажет.

Менің жеке өзіме біздің болашақ саяси коалициямыздың конфедерация формасын – егеменді мемлекеттер Одағын иемденетіні күмән туғызбайды. Оның құзырына мемлекеттік өмірдің соғыс жариялау мен бітім жасау, жалпы одақтар конфедерациясының субъектілерімен және шетел мемлекеттерімен шарттар жасау, қорғаныс, темір жолды, әуе және теңіз транспортын, атом энергетикасын пайдалану, банк, почта-телеграф ісін ұйымдастыру мәселелері т.т. кіреді. Коалиция тұрпатының өзі бұрынғы КСРО-дан түбірімен ерекшеленетін салалы жаңа саяси құрылым болатынын айғақтайтынын атап көрсеткім келеді. Менің көзқарасымша, бұрынғы одақтас, сондай-ақ автономиялы республикалар конфедерацияның тең праволы субъектілері болуға тиіс.

Егер Қазақстанда, көптеген басқа республикалардағы сияқты, мемлекеттік егемендік негізіндегі ұлттық өрлеу идеясы бұқараның санасын биледі,

таптық мүдделерді де, партиялық мүдделерді де екінші қатарға ығыстырды десем, қателеспеспін деп ойлаймын. Мұндай құбылыстар тарихи заңдылық. Ол унитарлық одақтың ыдырауы, халықтардың тоталитаризм тұсауынан босануы процесін, олардың нұсқау бойынша емес, дербес, армандай күткен еркін кеңістікте өмір сүруді үйренсек деген тілегін бейнелейді.

Осы жағдайларда біршама жас қазақ ұлтына осы заманғы өркениеттің жетістіктерін пайдалана отырып, экономикалық қажеттілік және парасаттылық принциптерін басшылыққа ала отырып, барынша қысқа мерзімнің ішінде тоталитаризм мен шаруашылықтың бөлінуінен демократия мен дәулеттілікке қарай өтуі үшін тарихи мүмкіндік пайда болды.

Алайда, бұл туралы айта тұрып, мен соңғы уақыттарда пайда болған түбегейлі экономикалық және демократиялық өзгерістер бір ұлтты мемлекетте аса тиімді етуде-міс деген "сәнді қағиданың жақтаушысы емес екендігімді ерекше атап көрсеткім келеді. Көпұлтты Қазақстан ерекшелігінің орасан зор артықшылығы бар екендігіне сенімдімін. Халықтар достығы – тек біздің басты және, тегінде ең бірегей игілігіміз ғана емес, сондай-ақ біздің үмітіміз, біздің сеніміміз.

Қадірлі ағайын!

Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияның жариялануының бір жылдығы біздің республикамыздың өміріндегі маңызды оқиғаларымен тұспа-тұс келгеніне қарап та талай ой түюге болады. Біз осы кеше ғана Байқоңырдан оралдық. Онда қазақ халқының тұңғыш космонавы Тоқтар Әубәкіровтың орбитаға шыққанын сіздер жақсы білесіздер. Бүгін мен космостық байланыс жүйесі арқылы Тоқтармен және оның жанындағы жолдастарымен сөйлестім. Бәрінің де көңіл-күйі жақсы, ұшу сапары сәтті жасалып жатыр. Осындай орайы келгенін пайдаланып, сіздерге, сіздер арқылы көп ұлтты Қазақстанның барлық халықтарына Тоқтардың Республика күнімен құттықтауын, оның барлық жерлестеріне бақыт пен игілік тілеген ізгілік лебізін жеткізуді өзіме ғанибет санаймын.

Осындай маңызды оқиғаның тағы бірі – егеменді республикалар басшыларының Алматыдағы кездесуі. Бұл кездесудің нәтижесінде біздің ұзақ мерзімді және жемісті өзара ынтымақтастығымыздың негізі болып табылатын Экономикалық қоғамдастық туралы шарт жөнінде келісімге жетуге қарай үлкен қадам жасалды. Еліміз үшін осынау қиын-қыстау кезеңде біздің Қазақстан ішкі саясаттың оңды өзгерістерін айқындайтын республика болып отырғанын, біртұтас экономикалық кеңістікті сақтауға қоғамдағы тұрақтылықты нығайтуға бастайтын инициативалардың қозғаушысы болып отырғанын сезінудің өзі қуанышты жайт.

Республиканың абыройын арттыратын, беделін биікке көтеретін осынау оқиғалар сіздер мен біз өткен бір жыл ішінде бірлесе атқарған қауырт та сан-салалы жұмыстың тікелей жемісі болып табылады. Мұның өзі шынын-

да да сонарға із салғандай шаруа еді, осы шаруаның барысында Қазақстанның мемлекеттік егемендігінің ірге тасы, оның ұлттық тәуелсіздігінің негізі қаланды.

Алдымызда мұнан да жауапты істер тұр. Бір жақсысы, енді біздің сүйенетін нәрселеріміз бар. Қайта құрудың қиындыққа толы күрес жолында қолымыз жеткен еркіндік – қоғамдық прогрестің басты кепілі. Өйткені өзінің ең жүрек түкпіріндегі арман-мүдделерін жүзеге асыруға тек қана еркін мемлекеттің еркін адамдары ғана үміт арта алады. Бейнелеп айтар болсақ, республикамыздың ғарыш кемесі сәреден сәтіммен аттанды. Мұның өзі біздің Қазақстан, алдан шығатын барлық қиындықтар мен қысталандарға қарамас-тан, сенімді тарихи орбитаға көтеріледі, сөйтіп өркениетті әлемдік қоғамдастықта өзіне лайық орнын алады деген сенім ұялатады.

Біздің бүгінгі еңбек етіп, өмір сүріп отырғандағы алға қояр асыл мақсатымыз да міне осы.

Қадірлі достар, сіздерді және барлық жерлестеріміз – қазақстандықтарды біздің ортақ мерекеміз – Республика күнімен шын жүректен құттықтауға, мықты денсаулық, игілік пен бақыт тілеуге рұқсат етіңіздер!

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ,
ПОСВЯЩЕННОМ ДНЮ РЕСПУБЛИКИ***

Алма-Ата, 4 октября 1991 года

Уважаемые друзья!

Мы сегодня собрались для того, чтобы отметить особо значимый для нас праздник. Исполнился год со времени принятия по воле народа документа, который открывает новую страницу в истории Казахстана. Декларация о государственном суверенитете республики положила начало процессу обретения ею реальной независимости и самостоятельности.

Говорю "реальной", потому что в рамках и ныне существующей Конституции наша республика, как и другие республики Союза, в течение десятков лет статус суверенитета имела только на словах. За красивыми конституционными положениями скрывался образ унитарного государства, которое, опираясь на тоталитарную централизацию, установило контроль за всеми сферами жизнедеятельности общества. Монопольное господство центра распространялось не только на основные из них – экономику, внешнюю политику и распределение финансов, но и на использование в республиках природных ресурсов, даже на организацию и ведение дела местными властями. При таком влиянии на определение главных направлений их деятельности о каком суверенитете могла идти речь?

Идеи перестройки, направленной на ускоренное развитие демократических процессов, повышение национального самосознания народов, позволили нам определить стратегию и тактику движения к истинному суверенитету. Когда мы начали эту работу, у нас не было местнических устремлений, намерения заменить диктат центра местным диктатом, что хотели приписать нам приверженцы командно-административной системы. Единственной целью борьбы за суверенитет было обеспечение полнокровного развития политической, социальной и духовной жизни народов Казахстана, создание достойных условий жизни гражданам республики. И сейчас нет у нас другой цели.

Этот курс не мог не найти поддержку со стороны масс трудящихся.

Газета "Казахстанская правда", 10 октября 1991 года.

строительства и особенно сельского хозяйства. Он концентрирует в себе трудовые и интеллектуальные усилия сотен тысяч людей, готовых профессионально и психологически к рыночным отношениям. К этому следует добавить, что заметно изменилась структура государственного и хозяйственного управления, хотя и с трудом, но нам удалось снять многие административные преграды на пути к рынку, обеспечить простор деловой инициативе трудящихся.

Основой всего этого стала правовая база рыночной экономики. Приняты важнейшие законы, регулирующие вопросы собственности, развития предпринимательства, занятости населения, налогообложения, развития крестьянского хозяйства, потребительской кооперации. Положено начало процессам приватизации и демонополизации государственного сектора экономики, плюрализму форм собственности. Действует Указ Президента о переходе государственных организаций и предприятий союзного подчинения в ведение Правительства республики.

Все мы должны четко осознавать, что суверенитет не самоцель, и только тогда он будет наполнен реальным содержанием, когда произойдут решительные изменения к лучшему в жизни людей. Конечно, о каких-либо существенных сдвигах в благосостоянии населения республики говорить пока не приходится, однако некоторые положительные тенденции в минувшем году наметились.

Так, несмотря на дефицит бюджета, приняты законы о минимальной заработной плате и социальных гарантиях в области оплаты труда. Определен законодательный порядок индексации денежных доходов граждан. В рамках социальной защиты населения предусмотрена полная и частичная компенсация потерь в его денежных доходах, вызванных ростом цен на товары и услуги, развитием инфляционных процессов. С апреля нынешнего года увеличена заработная плата работникам народного образования, здравоохранения, социального обеспечения, культуры.

Первоочередное внимание уделяется созданию системы защиты малообеспеченных граждан, установлены новые размеры пособий многодетным семьям, одиноким матерям, детям-сиротам и инвалидам, а также пенсий по старости и инвалидности, стипендий студентам и учащимся.

Одним из первых моих указов как Президента Казахской ССР был Указ о дополнительных льготах инвалидам, участникам Великой Отечественной войны, воинам-интернационалистам, семьям погибших военнослужащих, с пониманием воспринятый общественностью республики.

Для оказания медицинской, социальной и материальной помощи одиноким престарелым, инвалидам войны и труда, другим малообеспеченным создан республиканский фонд благотворительности. В соответствии с Законом о занятости также действует соответствующий государственный фонд. Осуществляется бесплатная профессиональная подготовка и переподготовка высвобождаемых работников и незанятого населения, начаты вып-

латы пособий по безработице. Введено добровольное страхование граждан на случай потери работы.

Занимаемся мы и вопросами насыщения потребительской корзины. Так, темпы производства непродовольственных товаров народного потребления по сравнению с предыдущим годом возросли на 104 процента, особых успехов добились предприятия легкой промышленности, находившиеся ранее в союзном подчинении. В Джамбульской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Целиноградской областях этот показатель возрос в пределах 112–126 процентов, что позволило в нынешнем году дать населению республики различных товаров на 270 миллионов рублей больше, чем в прошлом. Накануне праздника я хотел бы отметить работу таких предприятий, как обувное объединение "Джетысу", Талгарская швейная фабрика, карагандинская фабрика "Динамо", Кокчетавский завод бытовой химии, Петропавловский завод имени Кирова, Целиноградский горно-химический комбинат, производственное объединение "Чимкентшина".

В республике налаживается производство сложной бытовой техники, например, пылесосов, швейных машин. Сошли с конвейера первые телевизоры казахско-корейского совместного предприятия.

Гораздо сложнее обстоят дела с продовольственными товарами.

Благодаря настойчивой работе по увеличению выпуска продовольствия внутри республики и налаживанию межреспубликанских горизонтальных связей полностью удовлетворяется спрос на хлебопродукты, на уровне 90 процентов по отношению к прошлому году сохранена реализация мяса, молока, рыбы, масла животного и растительного, плодов и овощей. Мне уже приходилось говорить, но повторю еще – мы ни в коем случае не должны допустить снижения достигнутого уровня потребления хлебопродуктов, муки и круп, мясопродуктов и других видов продовольствия. Стабильно будут поступать в продажу овощи и картофель.

К решению продовольственной проблемы, опираясь на новые законы, все активнее подключается как сельское, так и городское население.

Появились тысячи фермерских хозяйств, развиваются личные подворья.

Уже в этом году удалось выделить земельные участки под огороды более чем 800 тысячам семей, свыше 900 тысяч семей имеют дачи. Это позволило только в нынешнем году получить дополнительно 300 тысяч тонн картофеля и овощей. А спрос на землю под огороды и дачи остается очень высоким. Полагаю, в скором будущем мы решим и эту проблему.

Как и прежде, много нареканий адресуется сфере услуг, хотя их объем в текущем году заметно вырос и ныне составляет в среднем на одного жителя 150 рублей. Речь идет в первую очередь о повышении качества обслуживания. А здесь только один путь – разгосударствление и приватизация. Уже в этом году намечено приватизировать 7 тысяч мелких предприятий сферы быта.

Среди проблем, которым в республике придается первоочередное значение, находится и совершенствование жилищно-коммунального хозяйства. Ввод жилья, благоустройство идут у нас неплохими темпами.

Однако спрос остается высоким. Поэтому очень важно добиться полного использования государственных капитальных вложений в жилищное строительство и развитие коммунальных услуг. По-прежнему актуальны вопросы, связанные с индивидуальным жилищным строительством. Большие надежды мы возлагаем на приватизацию жилья. Населению уже продана 61 тысяча квартир площадью свыше трех миллионов квадратных метров на сумму 136 миллионов рублей.

В условиях суверенного государства по-особому стоят вопросы народного образования, науки, здравоохранения и культуры. Долгие годы капиталовложения во все эти сферы осуществлялись по пресловутому остаточному принципу. В результате они находятся в плачевном состоянии, на исправление которого потребуется не один год. Тем не менее даже сейчас, когда приходится латать бесконечные дыры в республиканском бюджете, правительство предпринимает все возможные меры, чтобы улучшить положение.

По-новому разворачивается медицинское и лечебное обслуживание населения, введен ряд объектов здравоохранения, под лечебные учреждения передано немало высвобождаемых помещений. Только в нынешнем году созданы научно-исследовательские институты урологии в Алма-Ате, радиационной медицины и экологии в Семипалатинске. Налаживается сеть современных диагностических и реабилитационных центров и центров оказания квалифицированной медицинской помощи инвалидам и детям.

За непродолжительное время в сфере народного образования открыт ряд новых учебных заведений, в том числе университетов. В рамках реализации Закона "О языках в Казахской ССР" открыто дополнительно к действующим более 600 детских садов и 200 общеобразовательных школ с казахским языком воспитания и обучения. Всего же в республике работают около трех тысяч таких школ.

Хорошо развиваются дошкольные и школьные учреждения, в которых дети учатся говорить на уйгурском, узбекском и таджикском языках. В школах введено изучение, как родных, 15 национальных языков – немецкого, корейского, дунганского, польского, греческого и других.

Обучение на государственном языке организовано практически во всех вузах Казахстана.

Активно выполняется программа подготовки кадров для работы в условиях рынка. Кстати сказать, признанный авторитет в области рыночной экономики, американский ученый В. Леонтьев говорил: "Пока вы не откроете дорогу талантам, вам не решить ни одной из ваших проблем".

Действительно, кадровая политика стала сегодня самой актуальной. И если мы всерьез намерены совершить переход от командной системы к

свободно-рыночной, то должны учиться этому у тех, кто прошел этот путь, причем учить нашу талантливую молодежь. С этой целью в республике был проведен конкурс, и первая группа из 20 человек в начале ноября поедет в США на стажировку. Также в ноябре направим группы в Южную Корею и Турцию. Установлены контакты по подготовке к стажировке кадров в Германии, Сингапуре, Китае, и, думаю, эта работа будет с каждым годом расширяться.

Активизируется подготовка кадров и непосредственно в республике. Только в текущем году в четырнадцати вузах организована подготовка специалистов по 18 новым программам, непосредственно связанным с проблемами внутреннего и внешнего рынка. В ближайшем будущем мы намерены пригласить преподавателей из США и ряда государств Западной Европы за счет созданного фонда экономических и социальных реформ Казахстана.

Как видите, нам пришлось решать огромное количество новых разнообразных проблем. Повседневно сталкиваясь с ними, все больше и больше убеждаешься, что решать их самостоятельно, в одиночку, без интеграции с другими республиками, очень трудно. Казахстан и раньше всемерно стремился крепить добрососедские связи, последовательно занимал твердую позицию в отношении Союзного договора. Вы знаете, по каким причинам его подписание не состоялось. Оценивая сегодня события последних месяцев, приходишь к выводу, что прежний Союзный договор был абсолютно нереален. И в первую очередь – из-за невозможности какого-либо компромисса с командно-административной системой, совершенно не приемлющей суверенитета республик, видящей в нем главную угрозу своему существованию.

Августовский переворот убедительно показал, насколько велик антагонизм между старым тоталитарным режимом, прежней идеологией и новыми демократическими устремлениями народов. Вместе с тем бесславный конец пресловутого ГКЧП был закономерен. Никто уже не сможет повернуть историю вспять, вновь надеть тоталитарное ярмо на шею народу, вдохнувшему воздух свободы. Однако ни при каких обстоятельствах нельзя забывать, что абсолютной независимости не существует. Все мы, живущие в этом мире, зависим друг от друга, будь то политическая, экономическая, экологическая или любая другая сфера общественных отношений. Наш святой долг – сохранить традиционные дружеские связи со всеми республиками страны, особенно с Россией, доказавшей в тяжелые дни путча свою непоколебимую приверженность идеалам демократии. Этому мы уделяли и будем уделять самое пристальное внимание.

Как вы знаете, в минувшем году заключены договоры и соглашения с Россией, Украиной, Беларусью, Эстонией, Узбекистаном, Кыргызстаном, Таджикистаном, Туркменией и Азербайджаном, которые оказывают большое влияние на выполнение взаимных обязательств, утверждение нашей

самостоятельности в решении региональных проблем. Совершенно особое место в укреплении экономических связей занимает алма-атинская встреча руководителей тринадцати суверенных республик. В результате напряженной работы восемь республик – РСФСР, Украина, Беларусь, Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркмения – выразили готовность подписать договор об экономическом сообществе до 15 октября, а Молдова, Грузия, Армения и Азербайджан намерены присоединиться к нему позже.

Не боясь переоценить это событие, скажу, что оно имеет огромные позитивные перспективы. Не случайно алма-атинская встреча была воспринята всеми в стране и в мире как добрый знак, как надежда на сохранение содружества народов, связанных общей судьбой. В наших силах сделать так, чтобы надежда эта сбылась.

В соответствии с Декларацией о государственном суверенитете Казахстан выступает сегодня самостоятельным субъектом международных отношений. За прошедший период мы широко распахнули окно в цивилизованный мир, который только сейчас начинает узнавать нашу республику, ее место на политической и экономической карте, неограниченные возможности в деловом сотрудничестве. Расширяются межправительственные и деловые контакты Казахстана с Соединенными Штатами Америки, Францией, Австрией, Великобританией, Германией, Японией, Сингапуром, Италией. Особенно тесные отношения у нас устанавливаются с Турецкой Республикой, Синьцзян-Уйгурским автономным районом КНР, Республикой Кореей. Свидетельством повышающейся роли Казахстана на международной арене стали мои встречи с Президентом США Джорджем Бушем, госсекретарем США Джеймсом Бейкером, Президентом Республики Кореи Ро Дэ У, Президентом Турции Т. Озалом, Премьер-министром Великобритании Джоном Мейджором и бывшим Премьер-министром Маргарет Тэтчер, старшим министром Республики Сингапур Ли Куан Ю, другими видными политическими деятелями.

Большое внимание мы уделяли развитию внешнеэкономических связей.

Сегодня их участниками являются сотни предприятий и организаций республики. У нас зарегистрированы 35 совместных предприятий, действуют 16 внешнеэкономических ассоциаций, открыт совместный международный коммерческий банк. С участием иностранных партнеров организованы производство нескольких видов наукоемкой продукции, в том числе современных телевизоров, переработка кожевенно-мехового и других видов сельскохозяйственного сырья, выпуск строительных материалов.

Конкретным шагом к возрождению торгового Шелкового пути стал ввод в эксплуатацию железнодорожной магистрали Дружба – Алашанькоу, которая, безусловно, будет содействовать дальнейшему развитию сотрудничества Казахстана со странами Восточного региона.

Должен сказать, что наша ориентация на Восток обусловлена не столько географическим положением республики, этнической близостью и общностью культур, хотя и это имеет немаловажное значение, сколько тем обстоятельством, что рыночный опыт этих стран для нас более приемлем.

Наши проблемы для них намного понятнее, чем, скажем, для высоко развитых стран Запада. Контакты с Китаем, Турцией, Республикой Кореей, Сингапуром уже сегодня приносят реальные плоды. Например, во время моего недавнего визита в Турцию был подписан ряд конкретных документов, среди которых я бы отметил соглашения между Казахской ССР и Турецкой Республикой в области транспорта и телекоммуникаций, о торгово-экономическом и научно-техническом сотрудничестве. Был обсужден комплекс вопросов, связанных с трансазиатской железнодорожной магистралью Пекин – Алма-Ата – Ташкент – Стамбул. Ввод ее в строй существенно изменит схему мировых грузопотоков, даст Казахстану и всей Средней Азии надежное сообщение со странами Ближнего Востока и Азиатско-Тихоокеанского региона. Кроме того, достигнута договоренность о регулярном воздушном сообщении между Алма-Атой и Стамбулом.

Для обеспечения прямой телекоммуникационной связи между Казахстаном и Турцией в 1992 году в Алма-Ате будет построена наземная тридцатиканальная станция, которая станет действовать через космический спутник "Интенсат", обеспечивая устойчивую телефонную связь и обмен телепередачами.

В результате переговоров в Анкаре и Стамбуле между деловыми кругами Казахстана и Турции подписаны контракты в различных областях экономики на сумму почти 28 миллионов американских долларов.

Не менее интересные деловые контракты подписаны с китайскими и корейскими предпринимателями.

Хочу подчеркнуть, что, решая вопросы, связанные с зарубежными инвестициями, мы стремились быть равноправными партнерами, настойчиво искали наиболее оптимальные, выгодные для республики варианты делового сотрудничества. Опыт этой работы убедил нас в том, что деловой, чисто хозяйственной сметки здесь явно недостаточно. Практическая реализация этой задачи требует политической стабильности общества, четкого разграничения прав национальных и наднациональных структур, создания соответствующей системы правовых гарантий для функционирования зарубежного бизнеса. Деловые круги Запада и Востока, безусловно, заинтересованы в том, чтобы Казахстан стал сферой приложения их капитала. Но они не хотят бросаться к нам очертя голову, рискуя безвозвратно все потерять. Они обоснованно желают убедиться в прочности фундамента, на котором будут строиться наши двусторонние и многосторонние отношения.

Вот почему мы уделили столь пристальное внимание государственно-правовому обеспечению внешнеэкономических связей. Верховный Совет республики принял целый пакет документов, среди которых я бы особо вы-

делил законы "Об основных принципах внешнеэкономической деятельности Казахской ССР", "Об иностранных инвестициях", "О свободных экономических зонах". Большое значение имели разработанные Кабинетом Министров концепция и соответствующая программа развития внешнеэкономической деятельности, образование республиканского валютного комитета. Вы знаете, что для обеспечения самостоятельности во внешнеэкономической сфере нами приняты решения об образовании собственных Валютного и Алмазного фондов, золотого запаса республики. Изучаются вопросы, связанные с возможным введением казахстанской валюты.

Как показала недавно прошедшая московская конференция по человеческому измерению, важным фактором, способствующим развитию экономического сотрудничества, является решение проблемы защиты прав человека в СССР. В частности, зарубежные политики и бизнесмены серьезно обеспокоены незатухающими в различных регионах страны конфликтами на межнациональной почве. Но в первую очередь – это наша боль, наша беда.

Сегодня, когда развалившийся центр утратил свое влияние и показал полную неспособность эффективно влиять на развитие событий, Россия и Казахстан взяли на себя нелегкую миссию урегулирования армяно-азербайджанского конфликта. Уверен, что высокий авторитет наших суверенных республик поможет остановить кровопролитие, принести мир и спокойствие измученным народам. Правда, дело это очень трудное, требующее максимального напряжения и физических, и нравственных сил.

Находясь вместе с Борисом Ельциным в Нагорном Карабахе, я еще раз воочию увидел, насколько могут быть хрупки и уязвимы отношения между нациями, какое огромное горе может принести людям ожесточенное противостояние. Защищая мир в Карабахе, я защищал его и в нашей республике, потому что никакие границы и никакой суверенитет не остановят пожара межнациональной розни. Остановить его может только добрая воля народов, их высочайшая ответственность за сохранение подлинно братских, добрососедских отношений. Надеюсь, казахстанцы это хорошо понимают и не допустят даже малейшей трещины в монолите нашей дружбы, даже намека на какой-либо межнациональный конфликт. Со своей стороны Правительство Казахстана и я, как Президент, будем и впредь последовательно проводить в жизнь взвешенную национальную политику, решительно пресекать любые провокационные действия, направленные на подрыв нашего интернационального единства.

В адрес президиума конференции по человеческому измерению СБСЕ мной направлена телеграмма, в которой я заявил, что Казахстан, являясь суверенной республикой, считает себя преемником обязательств, принятых СССР перед мировым сообществом по этой проблеме, и гарантирует права человека любой национальности, вероисповедания и партийности.

Кроме того, выразил готовность в любое время принять в Казахстане международную комиссию по контролю за соблюдением прав человека.

Сообщение об этом факте облетело весь мир, подняло престиж нашей республики. Думаю, это абсолютно правильный шаг, приближающий нас к уровню истинно цивилизованного государства.

Взросший авторитет республики я во многом связываю с аргументированной, глубоко последовательной и взвешенной позицией, занятой нами в вопросах экологии, в отношениях с военными ведомствами. При действенной поддержке общественных организаций и движений мы добиваемся, чтобы на казахской земле прекратили безответственно, как им вздумается, хозяйничать любые ведомства. Свидетельством тому стало закрытие Семипалатинского полигона. Надеюсь, в самое ближайшее время наше Правительство начнет переговоры о судьбе других военных полигонов, расположенных на территории республики.

С прежней настойчивостью мы продолжим работу и по спасению Арала.

Я хотел бы только подчеркнуть, что не голая конфронтация, а взвешенный, разумный подход должен лежать в основе решения экологических и военных проблем. Именно конструктивные переговоры позволили нам наладить плодотворное сотрудничество с Министерством атомной промышленности, ведомствами, работающими на космос.

Мы примем все необходимые меры для того, чтобы создать надежный контроль за находящимися у нас ракетами стратегического назначения. Он должен осуществляться в рамках единой обороны страны с обязательным участием представителей Казахстана. Наряду с этим мы будем всемерно способствовать радикальному сокращению стратегических наступательных вооружений в соответствии с подписанным советско-американским договором.

Вообще хочу сказать, что участие республики в военном строительстве – одно из существенных направлений реализации провозглашенного суверенитета. Не отвергая идею сохранения единых Вооруженных Сил и пограничных войск, мы намерены строить свои отношения с войсками, дислоцированными на территории Казахстана, на строжайшей правовой основе, с обязательным соподчинением их Президенту республики. С этой целью сейчас прорабатывается вопрос создания специального органа управления войсками, которым, возможно, станет Госкомитет по вопросам обороны Казахской ССР.

Важным звеном в укреплении безопасности республики должно стать создание национальной гвардии. Этот шаг вполне правомерен и необходим, если учесть трагические августовские события.

В соответствии с моим указом, начиная с осени нынешнего года призыв граждан на военную службу будет осуществляться под непосредственным контролем государственных органов республики. В первую очередь мы уком-

плектуем части и соединения, находящиеся на нашей территории, и только затем незначительная часть призывников-казахстанцев отправится за пределы Казахской ССР для прохождения службы на флоте, в военно-воздушных и десантных войсках.

Нельзя не сказать и о тех актах, которые были приняты в сферах устройства и организации власти. Приняты законы "О местном самоуправлении и местных Советах народных депутатов Казахской ССР", "О Кабинете Министров Казахской ССР", внесены соответствующие изменения в Конституцию республики. На очереди рассмотрение законов "О государственной службе в Казахской ССР" и "О Прокуратуре Казахской ССР".

В ближайшее время предстоит принять законодательные акты о гражданстве и миграции. Здесь мы исходим из того, что народ Казахстана является единственным носителем суверенитета и источником государственной власти. Гражданам, проживающим на территории республики, – так записано в Декларации – гарантируются все права и свободы, предусмотренные Конституцией. Отныне Казахская ССР берет на себя регуляцию всех миграционных процессов.

Сейчас соответствующими органами изучаются вопросы, связанные с символикой Казахстана – его гербом, гимном и флагом, а также орденами, которыми будут награждаться граждане нашей суверенной республики.

Оглядываясь назад, с удовлетворением убеждаешься, что сделано, пожалуй, немало. Но процесс суверенизации, строительства нового, современного во всех отношениях государства еще только начинается.

Поэтому очень важно уже сегодня определить его основные контуры, так сказать, ту единственно верную генеральную линию, следуя которой мы сможем вывести Казахстан на столбовую дорожку мировой цивилизации.

В этой связи особо отмечу, что наше стремление к экономическому суверенитету ни в коей мере не отрицает принципов интеграции и единого экономического пространства, которые, в свою очередь, требуют эффективно действующих межреспубликанских структур. В настоящее время мы сталкиваемся с определенным сопротивлением некоторых республик, которые в силу политических и иных обстоятельств с трудом идут на подписание договора об экономическом сообществе. Это, в частности, показала недавняя встреча руководителей тринадцати суверенных республик в Алматы. Высоко оценивая ее результаты, все-таки не могу не сказать о главной причине, тормозящей пока процесс здорового экономического сотрудничества. На мой взгляд, она состоит в том, что между республиками еще отсутствуют настоящие рыночные связи. В этих условиях любая хозяйственная зависимость пугает, становится не консолидирующим, как во всем мире, а разъединяющим фактором.

Думаю, со временем положение в корне изменится. Мы неизбежно все вместе придем к идее общего рынка, без реализации которой невозможно войти в русло современной цивилизации. Скажу больше. Объективная эко-

номическая целесообразность заставит нас создать общий рынок открытого типа, предполагающий широкое, многовариантное привлечение в него западного предпринимательства.

Я убежден, что рано или поздно мы обязательно придем и к равноправному политическому союзу. Уже сейчас остро чувствуется необходимость действенного механизма регуляции взаимоотношений между суверенными республиками и их политическими органами самого разного уровня. Посмотрите на Западную Европу, на страны, входящие в общий рынок. У каждой из них нет недостатка в суверенитете, однако интеграция заставляет искать пути к формированию межгосударственного пространства.

Руководствуясь экономической целесообразностью и здравым смыслом, эти страны создали целый ряд общих политических структур, сделали постоянной практикой согласования отдельных элементов своего внешнеполитического курса. Более того, законы Европарламента имеют приоритет перед законами государств, и если закон данной страны вступает в противоречие с общеевропейским законом, будь добр, меняй свое законодательство или выходи из общего рынка.

Говорю это к тому, чтобы предостеречь некоторых ревнителей безграничного суверенитета от скоропалительных решений. Нельзя разрушать все до основания, чтобы затем вновь начинать проходить пройденное, тратить силы и время на изобретение велосипеда. Нельзя доводить децентрализацию до абсурда, опускать ее ниже разумного уровня.

Думаю, сегодня осознанной политической интеграции мешает отсутствие у республик межгосударственного общения как на двусторонней, так и на многосторонней основе. С другой стороны, серьезным препятствием является прошлый опыт жизни в тоталитарном государстве, элементарный страх вновь оказаться в подчиненном положении. Не случайно само слово "союз" вызывает у руководителей многих республик бурную отрицательную реакцию. Значит, нужно время, чтобы все встало на свои места.

Лично для меня несомненно, что наша будущая политическая коалиция примет форму конфедерации – союза суверенных государств, к компетенции которого будут отнесены такие важные вопросы государственной жизни, как объявление войны и заключение мира, заключение субъектами конфедерации общих союзов и договоров с иностранными государствами, вопросы обороны, использования железных дорог, воздушного и морского транспорта, атомной энергетики, организации банковского, почтово-телеграфного дела и т. д. Хочу подчеркнуть, что уже сам тип коалиции свидетельствует о том, что это будет качественно новое политическое образование, в корне отличающееся от бывшего СССР. На мой взгляд, равноправными субъектами конфедерации должны стать как бывшие союзные, так и автономные республики.

Думаю, не ошибусь, если скажу, что в Казахстане, как и во многих других республиках, идея национального возрождения на основе государственного суверенитета овладела сознанием масс, отодвинула на второй план и классовые, и партийные интересы. Такое явление исторически закономерно. Оно отражает процесс распада унитарного альянса, освобождения народов от пут тоталитаризма, их заветное и долго сдерживаемое желание научиться жить не по указке, а самостоятельно, в свободном пространстве.

В этих условиях у сравнительно молодой казахской нации появился исторический шанс, используя достижения современной цивилизации, руководствуясь принципами экономической целесообразности и здравым смыслом, в максимально сжатые сроки совершить переход от тоталитаризма и хозяйственной разрухи к демократии и благосостоянию.

Однако, говоря об этом, хочу особо подчеркнуть, что я не являюсь сторонником "модного" в последнее время утверждения о том, будто осуществление радикальных экономических и демократических преобразований наиболее эффективно происходит в мононациональном государстве. Уверен, что специфика многонационального Казахстана имеет огромные преимущества. Дружба народов – не только наше главное и, пожалуй, самое уникальное достояние, но наша вера, наша надежда.

Уважаемые братья!

Годовщина принятия Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР совпала со значительными событиями в жизни нашей республики, которые наталкивают на определенные выводы. Мы только вчера вернулись с космодрома Байконур. Вы хорошо знаете, что там первый космонавт казахского народа Тохтар Аубакиров стартовал на орбиту.

Сегодня я по системе космической связи беседовал с Тохтаром и его товарищами. Настроение у всех хорошее, полет продолжается. Пользуясь случаем, хочу передать вам и в вашем лице всему многонациональному народу Казахстана поздравления Тохтара с Днем республики, его пожелания всем землякам счастья и процветания. Передать его поздравления я считаю для себя большой честью.

Еще одно важное событие – недавняя встреча в Алма-Ате руководителей 13 суверенных государств. В результате этой встречи мы сделали крупный шаг в сторону долговременного и плодотворного сотрудничества в рамках единого экономического сообщества. Сознание того, что в эти трудные для нашей страны дни Казахстан стал республикой, определяющей позитивные тенденции во внутренней политике, стремится сохранить единое экономическое пространство, укрепить стабильность общества, стало движущей силой этих инициатив.

Такие события, поднимающие авторитет республики, – результат нашей с вами плодотворной работы, проведенной в течение года в различных направлениях. Благодаря ей был создан фундамент государственного суверенитета Казахстана, заложена основа его национальной независимости.

Впереди нам предстоят еще более ответственные дела. И отраднo то, что у нас есть теперь на что опереться. Суверенитет, который мы обрели на трудном пути перестройки, – это главный залог общественного прогресса, потому что свободные люди в свободном государстве могут оправданно надеяться на осуществление тех целей, к которым они стремятся. Образно говоря, космический корабль нашей республики стартовал удачно.

Это вселяет уверенность, что наш Казахстан, несмотря на все трудности, сможет подняться на историческую орбиту, займет свое достойное место в цивилизованном мировом сообществе. Ради этой замечательной цели мы сегодня живем и трудимся.

Уважаемые друзья!

Позвольте мне в вашем лице поздравить всех земляков-казахстанцев с нашим общим праздником – Днем республики, пожелать крепкого здоровья, счастья и процветания!

**РАЗГОВОР
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
С ЭКИПАЖЕМ КОСМИЧЕСКОЙ СТАНЦИИ "МИР"***

Алма-Ата, 4 октября 1991 года

**АЛМА-АТА – КОСМОС:
"ЕСТЬ КОНТАКТ!"**

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Здравствуйте, ребята!

Позвольте мне от себя и от всех казахстанцев поздравить вас с Днем республики. Вся наша республика очень внимательно следит за полетом.

Все газеты, телевидение, радио подробно рассказывают о Тохтаре, о его космических друзьях.

Искренне рад, что вижу вас на мониторе такими жизнерадостными, красивыми, веселыми и надеюсь, что все у вас будет хорошо.

Мои особые поздравления Францу. Сегодня у него родилась дочь. Я думаю, вы сообща дадите ей имя.

Аубакиров Т.:

– Спасибо большое, Нурсултан Абишевич!

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Хочу проинформировать о важном событии. Накануне вашего полета в Алма-Ате встретились руководители 13 республик.

12 республик парафировали документ о создании экономического сообщества. Руководители восьми республик заявили, что они подпишут экономический договор не позднее 15 октября. Это очень знаменательное событие, которого ждала вся страна.

Я надеюсь, что в скором времени мы увидимся в Алма-Ате, на казахстанской земле. Вы сами увидите, с каким уважением относится многонациональный казахстанский народ к героизму космонавтов. Приглашаю всех вас.

* Газета "Казахстанская правда", 5 октября 1991 года.

Космонавты:

– Спасибо большое, Нурсултан Абишевич!

Обязательно приедем! Настроение у нас хорошее, состыковались нормально.

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Я хочу услышать, что Сергей скажет. Как ваши дела?

Крикалев С.:

– Мы рады были встретить гостей. Они как прилетели, сразу кушать попросили. Аппетит у ребят отменный!

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Я знаю. Тохтар захватил с собой кое-что из казахской закуски. Надеюсь, вы это дело отметили? (Смех космонавтов.)

А теперь хочу Анатолия и Сергея спросить. Они – космические долгожители.

Как у вас, ребята, настроение, как идет работа?

Арцебарский А.:

– Настроение хорошее, рабочее.

У нас сейчас приближается горячая пора. Однако мы к ней долго готовились и уверены, что дела пойдут хорошо.

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Ну, спасибо.

Теперь вы все стали друзьями Тохтара, и я надеюсь увидеть вас вместе с ним на казахстанской земле.

Крикалев С.:

– Нурсултан Абишевич, мы с Тохтаром уже 10 лет как друзья. Вместе работали на одном из испытательных аэродромов.

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Ну, тем более!

Крикалев С.:

– Разрешите от имени всего экипажа пожелать Вам и всем казахстанцам успехов и счастья.

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Спасибо большое!

Желаю с честью выполнить задание Родины!

Успехов вам!

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 10 октября 1991 года

*Москва. Звездный городок.
Центр управления полетом*

Дорогие друзья!

Сердечно поздравляю славный космический экипаж с успешным завершением космической программы.

Казахстанцы гордятся подвигом первого казахского космонавта Тохтара Аубакирова, его космических братьев – Анатолия Арцебарского и Франца Фибера.

Ваше мужество, высокое присутствие духа и мастерство стали залогом успешного полета и возвращения на родную землю.

Республика с нетерпением ждет встречи с вами.

Александр Волкову и Сергею Крикалеву искренне желаю успешного продолжения нелегкой космической вахты.

Крепко обнимаю, ваш Нурсултан Назарбаев.

* Газета "Казахстанская правда", 11 октября 1991 года.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ИНТЕРСПУТНИК" КОСМОСТЫҚ ҰЙЫМЫ КЕҢЕСІНІҢ XX СЕССИЯСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРҒА ЖОЛДАҒАН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, қазан 1991 жыл

Көптеген мемлекеттерден және біздің еліміздің қалаларынан Алматыға келген "Интерспутник" космостық байланыс халықаралық ұйымы кеңесінің жыл сайынғы сессиясына қатысушыларды шын жүректен құттықтаймын.

Біздің республика осынау кең ауқымды шараны өткізуге тегін таңдап алынған жоқ. Соңғы жылдары Қазақстан, оның территориясында бірегей космос кешені – Байқоңыр орналасқан, космос кеңістігін игеру ісіне елеулі үлес қосуда. Құрамында біздің отандасымыз бар халықаралық экипаждың жуырдағы космосқа ұшу сапары соның айқын көрінісі болып табылады.

Биылғы сессияның тақырыбы да төтенше көкейкесті ғой деп ойлаймын. Космостық байланыс экономиканы дамыту, экологиялық проблемаларды шешу, елдер арасындағы мәдени байланыстарды нығайту мәселелерін шешу үшін бұрынғыдан да кеңінен пайдаланыла бастады. Бұған "Интерспутник" космостық байланыс халықаралық ұйымының көп қырлы қызметі де ықпал жасауда. Ол көптеген елдердің Жердің жасанды спутниктерін пайдалану жүйесін талдап жасау арқылы халықаралық радио және телевизия бағдарламаларын, телефон-телеграф байланысын, хабарлардың басқа да түрлерін алмасуға бағытталған күш-жігерлерін үйлестіруде.

Сессияға қатысушыларға космосты бейбіт мақсатқа игеру саласында жемісті жұмыс, Жердің жасанды спутниктерін пайдалана отырып, байланыс жүйелерін жасауда және пайдалануда тиімді нәтижелерге жетуге жаңа ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалануда жемісті жұмыс тілеймін. Сессияның әлеуметтік прогресті одан әрі дамытуға, халықтар арасындағы өзара сенімділік пен достықты нығайтуға ықпал ететініне сенемін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 15 қазан 1991 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ XX СЕССИИ СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ КОСМИЧЕСКОЙ СВЯЗИ "ИНТЕРСПУТНИК"***

Алма-Ата, октябрь 1991 года

Сердечно приветствую участников ежегодной сессии Совета международной организации космической связи "Интерспутник", прибывших в Алма-Ату из многих государств и городов нашей страны.

Наша республика не случайно избрана местом проведения этого широкомасштабного мероприятия. В последнее время Казахстан, на территории которого расположен уникальный космический комплекс Байконур, вносит заметный вклад в дело освоения космического пространства. Подтверждением этого стал недавний полет в космос международного экипажа, в состав которого был включен наш соотечественник.

Чрезвычайно актуальной мне представляется тема нынешней сессии.

Космическая связь находит все более широкое применение в решении насущных задач развития экономики, экологических проблем, расширении культурного обмена между странами.

Этому способствует и многогранная деятельность международной организации космической связи "Интерспутник". Она координирует усилия многих стран по разработке и созданию систем связи с использованием искусственных спутников Земли для международного обмена радио- и телевизионными программами, телефоно-телеграфной связи, других видов информации.

Желаю участникам сессии плодотворной работы в области мирного освоения космоса, эффективных результатов в создании и эксплуатации систем связи с использованием искусственных спутников Земли, широкого внедрения новых информационных технологий.

Уверен, что сессия будет способствовать дальнейшему социальному прогрессу, укреплению взаимного доверия и дружбы между народами.

* Газета "Казахстанская правда", 17 октября 1991 года.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ЖАППАЙ ҚАРУСЫЗДАНУ ЖОЛЫНДА" ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, қазан 1991 жыл

Семей ядролық полигонының үнсіз тұрғанына екі жыл болды. Ол енді Қазақстан Президентінің Жарлығымен толық жабылды. Осынау ежелгі мекен халқының мүддесі жеңіп, егеменді Қазақстан территориясында ядролық жанталаса қарулану желісі тоқтатылды. Бұл жеңісте сіздер, "Невада-Семей" бүкілхалықтық ядролық қаруға қарсы қозғалыс мүшелері зор рөл атқардыңыздар.

Сіздердің қол жеткен табысқа тоқмейілсімеу, сіздердің инициативаларыңыздың Жер шарының әртүрлі түкпірлерінде жақтастарын үсті-үстіне көптеп табу фактісі – Қазақстаннан ядролық апат қатері ешқашан да төнбейтінін, одан адамзатқа ядролық қатер төндіруге қарсы күреске Жер бетіндегі барлық ізгі ниетті адамдарды біріктіру жолында тек бейбітшілік пен ізгілік серпіні таралатынын айқын көрсетті.

Сіздерге денсаулық, бейбітшілік және адамдардың бақыты жолындағы ең ізгілікті істе табыстар, жаңа жетістіктер тілеймін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 17 қазан 1991 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
"ЗА ГЛОБАЛЬНОЕ РАЗОРУЖЕНИЕ"***

Алма-Ата, октябрь 1991 года

Два года молчит Семипалатинский ядерный полигон. Теперь он закрыт полностью указом Президента Казахстана. Интересы народов суверенного Казахстана учтены, прекратила виться спираль гонки ядерных вооружений.

В этой победе огромная роль принадлежит вам, участникам всенародного антиядерного движения "Невада – Семипалатинск".

Тот факт, что вы не остановились на достигнутом, что ваши инициативы приобретают все больше и больше сторонников в самых разных уголках земного шара, убедительно свидетельствует: из Казахстана никогда не будет исходить опасность ядерной катастрофы, отсюда будут исходить лишь импульсы мира и гуманизма, объединяющие всех людей доброй воли на планете Земля в борьбе против ядерной угрозы человечеству.

Желаю вам здоровья и успехов, новых достижений в самом благородном деле на Земле – борьбе за мир и счастье людей.

* Газета "Казахстанская правда", 17 октября 1991 года.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ӨКІЛДЕРІМЕН КЕЗДЕСУ КЕЗІНДЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫНАН*

Алматы, 19 қазан 1991 жыл

"ЕЛДІГІМІЗДІҢ ЖАЛАУЫ БИІКТЕ ТҰРСА ДЕЙМІН"

Бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерімен болған бір кездесу кезінде газет оқырмандарын, редакция журналистерін мазалап жүрген бірер сұраққа Президенттің өз аузынан жауап естудің сәті түскен еді.

Сұрақ:

– Нұр-аға, жуырда Шевченко қаласы байырғы атауына ие болып, Ақтау атанды. Алайда, алақайлап, сүйінші сұрайтын осы хабар газеттерде нақты қаулы болып емес, баяндалған күйінде байқаусыз болып жарияланды. Өлденеге, өлдекімге жалтақтаған сыңайда болдық.

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Президенттің барлық мәселеге араласа беруі қажетсіз деп ойлаймын. Өлден кейін ол бәріне үлгермейді де. Ал енді халқымның мүддесін ешкімнен кем көрмейтін қазақпын. Елдігіміздің туы биікте желбіресе деймін.

Қалаларымыздың байырғы атауларын қайтару мәселесі жалғаса беруі керек. Ақмола атауы қалпына келтірілуі тиіс деп санаймын.

Сұрақ:

– Қарулы Күштердің бір орталыққа бағыну қажеттігін айттыңыз. Сонда ұлттық гвардиямыз болмай ма?

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Ұлттық гвардиямыз сөзсіз болады. Оның қажет екенін өмірдің өзі көрсетіп берді. Қазақстан территориясында болашақта бір әскери округ құрылады. Ол Қорғаныс министрлігіне және республика Президентіне бағынатын болады.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 19 қазан 1991 жыл.

Сұрақ:

– Германияның қаржы министрі келіп кетті. Енді Геншер мырза... Жұрттың арасында осылар кеңес немістеріне Қазақстаннан автономия сұрап жүр деген сөз бар...

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл мәселенің басы ашық: біз кеңес немістерінің Еділ бойындағы тарихи автономиясын қалпына келтіруді жақтаймыз. Олардың өздері де ресми әңгіме кезінде осы ойларын айтқан. Ал Қазақстандағы немістерге көмектесеміз десе, Қазақстан мен Германия арасындағы экономикалық байланыс нығайып жатса, одан еш зиян жоқ.

Сұрақ:

– Мемлекеттік жалауымыз, елтаңба, ел ұранымыз жөнінде қазақ басылымдары жарыса жазып жатыр. Бірақ әлі оларды өзгертеміз дейтін нақты әңгіме жоқ. Бұл жөніндегі Сіздің ойыңыз қандай?

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Өзгерту керек. Әбден саралап, талқылап, ойласып барып өзгерту керек. Өздерің де тек өзгертейік дей бермей, түрлі ұсыныс, нақты жобаларыңды газетке шығарыңдар. Жұрт көрсін, көңіліне жаққандарын таңдасын.

Сұрақ:

– Нұр-аға, жуырда газетімізде Қазақстан мен Қытай арасындағы даулы жерлер туралы хабар жарияланды. Қазақ жұртының арасында осы мәселеге алаңдаушылық бар...

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Неге алаңдатасыңдар? Мұнда халқымыз алаңдайтын ештеңе жоқ. Орталық пен Қытайдың осы мәселе жөніндегі комиссиясы құрылған. Оған Қазақстанның өкілі де енген. Алайда бір нәрсе айқын: Қазақстанның шешімінсіз оның территориясын ешкім де өзгерте алмайды. Ата-бабамыздан қалған жердің бір сүйемін де бере алмаймыз.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
"ФАЙНЭШЛ ТАЙМС"**

Лондон, 21 октября 1991 года

...Я не исключаю возможности того, что подписанный на днях Договор об экономическом сотрудничестве суверенных республик может не воплотиться на практике, в долговременной перспективе.

Я – оптимист и считаю, что в течение нескольких лет нам удастся создать нормальное государство.

Мне больше по душе такая модель развития, которая напоминает южнокорейский вариант: сильная власть и рыночная экономика.

Ведь все наши трудности проистекают от бедности. И главная проблема всех нас, в том числе России, заключается в паразитическом мышлении. Люди должны научиться тому, как самим о себе заботиться.

...Я был возмущен сделанным вскоре после провала попытки государственного переворота заявлением о том, что Россия оставляет за собой право пересмотреть границы с соседними республиками.

...Что касается ситуации в регионе, то я хотел бы отметить, что исламские фундаменталисты активно пытаются проникнуть в центральноазиатские республики.

Они не преуспели в Казахстане, хотя и я, и другие казахи считаем себя мусульманами.

* Газета "Казахстанская правда", 22 октября 1991 года.

**ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВ
ҰЛЫБРИТАНИЯҒА РЕСМИ САПАРЫНАН БІРНЕШЕ КҮН БҰРЫН
МӘСКЕУДЕ БОЛҒАН БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА
ЕЛІМІЗДЕ ТІРКЕЛГЕН АҒЫЛШЫН ЖУРНАЛИСТЕРІНІҢ
СҰРАҚТАРЫНА ЖАУАП ҚАЙТАРДЫ***

Алматы, қазан 1991 жыл

Британ бұқаралық хабарлама құралдарынан "Таймс", "Индепендент", "Файнэйшнл таймс", басқа да газеттері мен журналдары сияқты ірі басылымдарының, Рейтер агенттігінің, Би-би-си телекомпаниясының тілшілері өкіл болып қатысты.

Журналистердің ықыласын аударған негізгі сұрақ алдағы сапардың мақсаттарына, оның бағдарламасына байланысты болды.

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Бұл менің Англияға тұңғыш сапарым. Ел басшылығының шақыруы бойынша жүзеге асырылатын сапардың бағдарламасы аса мазмұнды болмақ. Премьер-министрмен кездесуден басқа Тэтчер ханыммен, үкіметтік және іскер топтардың өкілдерімен сұхбат жоспарланып отыр. Ұлыбританиямен екі жақтық тікелей ғылыми-техникалық, сауда-экономикалық және мәдени ынтымақтастықты дамыту мәселелерін талқылаудың біз үшін ерекше мәні бар. Қазір біздің сіздердің еліңіздің аса ірі "Бритиш петролеум", "Бритиш газ" компанияларымен және басқа фирмалармен байланыстарымыз бар.

Англияда сөз сөйлеу де жоспарланып отыр: бизнесмендерге Қазақстанның мүмкіндіктері туралы айтып бергім, олардың сұрақтарына жауап қайтарғым келеді. Менің Кембриджде іскер топтармен және саяси қайраткерлермен кездесуім біздің мемлекеттеріміздің ынтымақтастығын нығайтуда оң рөл атқарады деп үміттенемін. Бірқатар өнеркәсіптерде болғым келеді.

Біздің республикамыздың Одақты, бірыңғай экономикалық кеңістікті сақтау, Экономикалық қоғамдастықты сақтау туралы шарт жасасу, нарық қатынастарына көшу айқындамасына қазір Англияда зор ықылас аударып отыр деп ойлаймын. Республикалар басшыларының Алматыдағы кездесуі еліміздегі саяси және экономикалық жағдайды тұрақтандыруда зор маңызы болды. Мен осының бәрі жайында сіздердің басшылығыңызға хабарлауға, өз пікірімді және проблемалар жөніндегі алдағы болжамды баяндауға әзірмін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 26 қазан 1991 жыл.

Көбірек білу, сіздердің еліңізбен, оның тарихымен және мәдениетімен жақын танысу тұрғысынан да бұл сапардың мен үшін қызықты екендігін жасырмаймын.

Тілші:

– Назарбаев Англияда оппозиция өкілдерімен кездеспей ме?

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Иә, біздің бағдарламамызда мұндай кездесулер көзделген. Жуырда мен Түркияға сапармен барып қайттым, онда да оппозиция басшыларымен сондай сұхбат болды. Мұны саясаттағы табиғи нәрсе деп санаймын.

Қазақстанның сыртқы экономикалық мүмкіндіктері, атап айтқанда мұнай-газ өндіру кешенін дамыту және бұл жұмысқа британ компанияларының қатысу перспективалары туралы

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– ХХІ ғасыр – Қазақстан мұнайының ғасыры екеніне мен кәміл сенемін. Республиканың мүмкіндіктері мен перспективалары жақсы, өйткені бұл шикізаттың негізгі қорлары бізде шоғырланған, көптеген кеніштер өзінің ашылуы мен барлануын әлі де күтуде. Мұнда да шет елдер үшін, оның ішінде Англия үшін де қызметтің зор өрісі жатыр. Егерде қашанда зор ықылас аударып келгенін ескеретін болсақ – Қазақстан территориясындағы мыс және полиметалл кеніштерін игерген ағылшын концессияларын еске түсіру жеткілікті – біздің ынтымақтастығымыз жанданады деп күтуге болады. Мен бұдан бұрын атап өткенімдей, "Бритиш петролеум" мен "Бритиш газ" Қазақстанда белсенді жұмысқа кірісіп кетті. Олар Орал облысындағы бірегей Қарашығанақ газ кенішін игеру правосына ие болу конкурсына қатысуда. Сондай-ақ "Бритиш петролеум" АҚШ пен Франция компанияларымен қатар Каспий өңірі ойпатының мұнай кеніштерін игеруде зор рөл атқаруда. Алматыда мен осы компаниялардың президенттерімен кездестім, олар байсалды ниетте. Менің Англияға сапарым біздің байланыстарымызды нығайтуға көмектеседі деген үміттемін.

Батыс әріптестерімен ынтымақтастықтың сипаты туралы

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Біздің республика қайыр-садақаға ділгер емес. Халықтың қалыпты тұрмыс деңгейін қамтамасыз ету үшін Қазақстанның өз байлығы жеткілікті. Сондықтан біз әрқашанда Батыс және Шығыс елдерімен өзара тиімді ынтымақтастық туралы мәселені қойып келеміз. Біздің экспорттық мүмкіндіктеріміз

нақ осы тұрғыдағы экономикалық байланыстар туралы айтуға мүмкіндік береді.

Біз республиканың болашағы үшін дүниежүзілік экономикамен біріккіміз келеді. Өз тарапымнан айтарым, бізде табиғат ресурстарын, ауылшаруашылық шикізатын ұқсатудың ең жаңа технологияларына зор мүдделілік бар. Сондықтан біз байланыстарға барамыз, бұл орайда бизнесмендер кез келген істе табыс, республиканың экономикасына өз қаржысын жұмсау сенімділігінің бекем кепілдіктерін күтіп отырғанын түсінеміз. Мәселен, біздің Жоғарғы Кеңес КСР-індегі сыртқы экономикалық қызмет туралы Заң қабылдады, онда пайданы сыртқа шығару, шетелдік компаниялар меншігінің болу тәртібі және басқалар айтылған. Ендеше, алаңдаушылық үшін негіздің болуы мүмкін емес. Батыс пен Шығыстағы әріптестерді нақты қадамдарға, өзара тиімді ынтымақтастыққа шақырып отырғаным да, міне, сондықтан.

Біз өзіміздің байланыстарымызды мамандар даярлау саласында да нығайтуға тырысудамыз. Бізде нарық экономикасының қағидаларын, банк және қаржы ісін, менеджментті білетін кадрлар мүлде жетіспейді. Қазір Қазақстанда стратегиялық зерттеулердің арнаулы институты, жастарымыз үшін өзіндік бір бизнес мектебі құрылуда, оны қалыптастыруға американдар, оңтүстік корейлер қатысуда. Бұл істе Англия да көмектеседі деп үміттенемін. Шынтуайтына келгенде, бұл Премьер-министрмен кездесудегі әңгімеміздің тақырыбы болмақ.

Ядролық қару-жарақтың тағдыры туралы мәселе бойынша

Ядролық қару-жарақ – саяси ұшқарылыққа; асығыс мәлімдемелерге жол беруге болатын объекті емес. Дүние жүзін біздің ракеталарымызбен шошытпау – барлық республикалардың мүддесіне сай келеді. Біз елімізде бірыңғай қорғаныс, бірыңғай стратегиялық қару болады деп принципінде уағдаластық.

Республикаларда қорғаныс комитеттерін құру қажет, олар бірыңғай қорғаныс органына кіріп, әскери мәселелерді бірлесіп шешетін болады. Ядролық техниканы қайта орналастыруға келетін болсақ, онда сіздерге, журналистерге, әрине, бұл істің мүмкін еместігі түсінікті. Ендеше біздің территориямызда орналасқан барлық қару-жарақ бізде қала береді де.

Бірақ, қайталап айтамын, мұның мәнісі, кейбір қайраткерлердің ойлап отырғанындай, Қазақстан бейне бір ракеталарды қолға түсіргісі, барлық түймелерді басқарғысы келеді дегенді білдірмейді. Бұл мәселені шешуді біз орталыққа сеніп тапсырамыз. Экономикалық қоғамдастық туралы шартта осылай көзделген. Сондықтан бұл жөнінде алаңдаудың жөні жоқ.

АҚШ пен КСРО-ның ядролық қару-жарақты қысқарту жөніндегі инициативаларына келетін болсақ, онда оларды тек қана құптауға болады. өздеріңіз

білесіздер, Қазақстанның Президенті ретінде мен Семей полигонындағы ядролық қаруды сынауды тоқтаттым. Стратегиялық қару-жарақты қысқарту Қазақстанға да қатысты. Біз бұл процеске белсене қатысатын боламыз.

Англияға бару себебі туралы

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев:

– Мен Англияға зор ықыласпен бармақпын. Сіздердің басшыларыңызбен талқылайтын нәрселеріміз баршылық. Қазақстанда еліміздің халықтарын саяси және экономикалық жағынан топтастыру, егес пен ұлттық өзара қырқысты жою жолында көп күш жігер жұмсалып жатқанын дүние жүзі білуге тиіс.

Біз мұны жаңа экономикалық қатынастарға, дүниежүзілік қоғамдастыққа жанжалсыз кірудің басты кепілдіктері деп санаймыз. Демократиялық елдер біздің күш-жігерімізді қолдайды деген үміттеміз. Өйткені біз өркениетті дүниеге, демократияға адал мемлекет ретінде кіргіміз келеді.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
АНГЛИЙСКИМ ЖУРНАЛИСТАМ,
АККРЕДИТОВАННЫМ В КАЗАХСТАНЕ***

Алма-Ата, октябрь 1991 года

**"ПОЕЗДКУ В АНГЛИЮ ОЖИДАЮ
С ОГРОМНЫМ ИНТЕРЕСОМ"**

Вопрос:

– Какова цель и программа Вашего визита в Англию?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Это моя первая поездка в Англию.

Программа визита, осуществляемого по приглашению руководства страны, будет очень насыщенной. Кроме встречи с Премьер-министром, планируются беседы с госпожой Тэтчер, представителями правительственных и деловых кругов.

Особую значимость представляет для нас обсуждение вопросов развития прямого двустороннего научно-технического, торгово-экономического и культурного сотрудничества с Великобританией.

Планируются в Англии и выступления: хочу рассказать бизнесменам о возможностях Казахстана, ответить на их вопросы.

Надеюсь, моя встреча в Кембридже с деловыми кругами и политическими деятелями сыграет положительную роль в укреплении сотрудничества наших государств. Хотелось бы посетить ряд промышленных объектов.

Думаю, что сейчас большой интерес в Англии представляет позиция нашей республики относительно сохранения Союза, единого экономического пространства, заключения Договора об экономическом сообществе, перехода на рыночные отношения.

Огромное значение в стабилизации политической и экономической обстановки в нашей стране имела алмаатинская встреча руководителей республик. Обо всем этом я готов проинформировать ваше руководство, изложить свое мнение и дальнейшее видение проблем.

Не скрою, эта поездка для меня интересна и в плане самопросвещения, близкого знакомства с вашей страной, ее историей и культурой.

* Газета "Казахстанская правда", 26 октября 1991 года.

Вопрос:

– Будет ли Назарбаев встречаться в Англии с представителями оппозиции?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Да, в нашей программе предусмотрена такая встреча. Недавно я совершил поездку в Турцию, там также была подобная беседа с руководителями оппозиции. Считаю это естественным в политике.

Вопрос:

– Каковы внешнеэкономические возможности Казахстана, в частности, перспективы развития нефтегазодобывающего комплекса и участия в этой работе британских компаний?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Я убежден, что XXI век – это век казахстанской нефти.

Вопрос:

– Каков характер сотрудничества с западными партнерами?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Бывая за рубежом, никогда не выступал в роли просителя кредитов. Наша республика в подачках не нуждается. Собственные богатства Казахстана достаточны для того, чтобы обеспечить нормальный жизненный уровень населения. Поэтому мы всегда ставим вопрос о взаимовыгодном сотрудничестве со странами Запада и Востока.

Наши экспортные возможности позволяют говорить об экономических связях именно в этом ключе. Мы хотим интегрироваться в мировую экономику во имя будущего республики.

Со своей стороны, у нас есть большая заинтересованность в новейших технологиях переработки природных ресурсов, сельскохозяйственного сырья. Поэтому мы и идем на контакты, понимая при этом, что бизнесмены в любом деле ждут успеха, твердых гарантий надежности своих вложений в экономику республики.

Для этого в Казахстане уже создана правовая база. Так, наш Верховный Совет принял Закон о внешнеэкономической деятельности в Казахской ССР, где оговорен порядок вывоза прибыли, наличия собственности иностранных компаний и т. п. Так что основания для тревоги быть не может. Вот почему я и призываю западных и восточных партнеров к реальным шагам, к взаимовыгодному сотрудничеству.

Мы стремимся укрепить наши связи и в области подготовки специалистов. Нам крайне не хватает кадров, знающих принципы рыночной экономики, банковское и финансовое дело, менеджмент.

Сейчас в Казахстане создается специальный Институт стратегических исследований, своеобразная школа бизнеса для нашей молодежи, в становлении которой участвуют американцы, южнокорейцы. Надеюсь и на помощь Англии в этом деле. По крайней мере это будет темой нашего разговора на встрече с Премьер-министром.

Вопрос:

– Мировую общественность сейчас остро тревожит вопрос о судьбе ядерных вооружений в СССР. Каково Ваше мнение на эту проблему?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Ядерные вооружения – не тот объект, где можно допускать политические крайности, поспешные заявления.

В интересах всех республик – не пугать мир нашими ракетами.

Мы в принципе договорились, что в стране будет единая оборона, единое стратегическое оружие.

В республиках же необходимо создать комитеты обороны, которые войдут в единый оборонный орган и станут совместно решать военные вопросы.

Что же касается перебазирования ядерной техники, то вам, журналистам, конечно же, понятна нереальность этой затеи. Так что все вооружения, расположенные на нашей территории, у нас и останутся.

Что касается инициатив США и СССР по сокращению ядерного вооружения, то их можно только приветствовать. Вы знаете, что я как Президент Казахстана прекратил испытания ядерного оружия на Семипалатинском полигоне. Сокращение стратегического вооружения коснется и Казахстана. Мы будем активно участвовать в этом процессе.

Я еду в Англию с огромным интересом.

Нам есть что обсудить с вашим руководством. В мире должны знать, что в Казахстане прилагают много сил для политической и экономической консолидации народов нашей страны для того, чтобы исключить конфронтацию и национальные междоусобицы.

Мы считаем это главными гарантиями бесконфликтного вхождения в новые экономические отношения, в мировое сообщество.

Надеемся, что демократические страны поддержат наши усилия, ибо мы хотим войти в цивилизованный мир как государство, приверженное демократии.

ЗАЯВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 26 октября 1991 года

Н. НАЗАРБАЕВ "ШАГ К ВЫБОРАМ ...СВИДЕТЕЛЬСТВО ВРУЧЕНО"

Кандидат в Президенты Казахской ССР Н. А. Назарбаев, кандидат в вице-президенты Е. М. Асанбаев, а также доверенные лица кандидата в Президенты получили регистрационные удостоверения. Получили на законных основаниях, так как на 25 октября в свою поддержку Н. А. Назарбаев имел уже 1 012 797 подписей граждан республики, имеющих избирательное право, вместо 100 тысяч по закону.

Получив удостоверение, кандидат обратился к присутствующим в зале Верховного Совета с программным заявлением.

– Я бы назвал президентские выборы не данью моде или следованием примеру других. Именно сложившаяся социально-политическая ситуация подвела к такому решению. Ведь предстоит сложный путь перехода к новому состоянию экономики в нашем обществе.

Далее мне бы хотелось кратко остановиться на составных блоках своей программы.

В числе первоочередных задач является возрождение экономики и стабильность социального состояния в республике. Интеграция и сохранение единого экономического пространства – второй блок проблем.

Казахстан будет развиваться как демократическое государство, признающее международные соглашения, Заключительный хельсинкский акт, Парижскую хартию, и признает права наций и народов, равенство всех людей, входит в мировое сообщество как цивилизованное государство.

Претворение в жизнь программы, которую я обязался выполнять, будет наполнять практическим смыслом и содержанием Декларацию о суверенитете Казахстана.

В целом программа, над которой я работал, известна. С ней я и иду на выборы, вступая в честное состязание.

* Газета "Казахстанская правда", 29 октября 1991 года.

Я обещаю Верховному Совету, что регистрация произойдет после того, как соберет соответствующее количество голосов. Не следует делать из выборов фарса, не организовывать их с помпой. Выборы – рабочее дело, и провести их надо по-деловому.

И еще одна мысль: взвешенность и сдержанность в отношении к оппозиции и альтернативам. У созданных политических партий и общественных движений, которые уже успели выступить с критикой моей президентской программы, есть шанс, есть возможность выдвинуть своих кандидатов, обнародовать свои программы. Не конфронтация, а конституционное решение вопроса – вот мой призыв.

Сможем ли мы последовать этому?

Сегодня можно сказать только одно: все зависит от оппозиции, от ее методов и приемов... А альтернативы уже появились.

**ИЗ РЕЧИ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВО ВРЕМЯ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В ВЕЛИКОБРИТАНИЮ***

Лондон, 29 октября 1991 года

"НАДО СТРОИТЬ ПРЯМОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ"

*На встрече с министром иностранных дел Великобритании
Д. Хэрдом.*

...В настоящее время торгово-экономическое взаимодействие следует строить, прежде всего, на уровне суверенных государств, самостоятельно определяющих свою внешнюю и внутреннюю политику.

Это, тем не менее, отнюдь не исключает непосредственных международных контактов бизнесменов той и другой стороны.

Контроль над ядерными вооружениями, находящимися на территории Казахстана, может осуществляться только из центра, единого органа, в который вошли бы представители военных ведомств всех республик, располагающих такими арсеналами.

И, что особенно важно, этой же точки зрения придерживаются руководители России, Украины, Белоруссии.

Я считаю, его цементирующим началом сейчас является Договор об экономическом сообществе, фундамент которого был заложен на алма-атинской встрече. Главная идея образования единого экономического пространства найдет свое дальнейшее развитие уже в ближайшее время: в начале ноября состоится заседание Госсовета, на котором должен быть создан межреспубликанский координационный комитет.

*На встрече с министром торговли и промышленности
Питером Лилли.*

...Настало время от общих договоренностей переходить к конкретным программам взаимовыгодного сотрудничества.

Сейчас западным компаниям целесообразнее иметь дело не с мини-

* Газета "Казахстанская правда", 30 октября 1991 года.

стерствами, уже не определяющими сверху формы деятельности предприятий, а с самими производителями и вновь образовавшимися коммерческими структурами.

На встрече с руководителями крупнейших банков, как "Аль-Барака", "Барклайз", "Морган Гренфелл".

...Взаимодействие в области финансов требуется налаживать на долговременной основе, и это касается в первую очередь инвестиций.

Объектами выгодных капиталовложений могли бы стать, прежде всего, отрасли, занимающиеся переработкой сырья и сельскохозяйственной продукции.

На пресс-конференции в посольстве СССР.

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Моя задача – ознакомить международное сообщество с огромными возможностями, которыми располагает Казахстан.

Мы готовы к выгодному бизнесу и уже приступили к подписанию очень крупных контрактов.

Казахстан является одним из основных производителей золота в Союзе, дает свыше 70 процентов серебра, обладает несметными запасами полезных ископаемых. Чтобы обеспечить эффективное налаживание делового сотрудничества с другими странами, республика приступила к созданию собственного золотого запаса.

Но ей нужна и помощь, в первую очередь в плане овладения принципами работы в условиях рыночных отношений.

Казахстан намерен заручиться такой помощью со стороны английских банков.

Вопрос:

– Будет ли предоставлен крупный контракт на разработку нефти на Тенгизском месторождении американской компании "Шеврон"?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Я намерен довести этот контракт до хорошего, логического завершения. Английские банки обещают нам квалифицированную консультативную помощь. Вокруг этого контракта строятся различного рода спекуляции. Они проистекают из волнений остатков центра из-за того, что мы отобрали у них жирный кусок. К сожалению, некоторые журналисты продолжают обслуживать остатки центра.

Необходимо приступить за скорейшее наполнение содержанием недавно подписанного 8 республиками Экономического договора.

Все, кто подписал этот документ, должны действовать в направлении создания единого экономического рынка. Все зависит от политической воли

руководителей республик, которые подписали договор, от осознания ими своей ответственности перед народами.

Также нельзя исключить возможности того, что со временем к восьмерке присоединятся другие республики, в частности, Украина, Грузия, Молдова. Но вряд ли договор приведет к доминированию России.

Принципы Экономического договора предусматривают быстрый переход к рыночной экономике. Основные вопросы – бюджетная, налоговая политика – будут решаться сообща. Отдельно с этими вопросами республикам будет справиться трудно. В остальном каждая республика будет решать свои проблемы сама, исходя из своих условий.

Обретение республиками независимости и суверенитета не приведет к "растаскиванию" расположенных на их территории ядерных сил по национальным квартирам или же к учреждению "совместного управления" ими.

Казахстан в числе 8 республик подписал Экономический договор, в котором сказано, что в едином экономическом пространстве сохранится единое управление армией и ядерными вооружениями. В Казахстане учрежден пост председателя Государственного комитета обороны, который будет участвовать в решении всех вопросов военной политики. Так что никакого отдельного управления республиками ядерным оружием я не признаю. Вместе с тем мы хотим участвовать в разработке стратегических вопросов военной политики страны.

Вопрос:

– Значит, Москва сохранит контроль над ядерной стратегией страны?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Не Москва, а генеральный штаб, который будет состоять из министров обороны республик.

Установка ядерных сил – очень дорогостоящее дело. В этих условиях все разговоры о перебазировании – больше кривотолки, чем дело.

Аналогичную позицию в отношении контроля над ядерным оружием на национальной территории занимает и Украина. Насколько мне известно, Украина, как и Казахстан, не собирается захватывать ядерные ракеты на своей территории и устанавливать над ними свой контроль. Она признает необходимость управления ими с единого центра.

Я сожалею, что политика двух республик в этой области "несколько искажается в мире и стране".

**ИЗ ЛЕКЦИИ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
В КОРОЛЕВСКОМ ИНСТИТУТЕ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ***

Лондон, 30 октября 1991 года

"КАЗАХСТАН В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ"

...Казахстан все время занимал твердую позицию в отношении необходимости нового Союза, что сыграло роль в успешном завершении алмаатинского совещания, подписании Договора об экономическом сообществе.

Сегодня трудно предугадать, какие государственные структуры утвердятся на обширном евразийском пространстве, протянувшемся от Балтики до Тихого океана.

На наш взгляд, было бы идеальным создание вместо прежнего Союза ССР такой конфедерации, которая позволила бы, с одной стороны, в полной мере использовать все преимущества единого экономического пространства, а с другой – дать бывшим советским республикам возможность войти в сообщество цивилизованных государств в качестве суверенных субъектов международных отношений.

Я не разделяю модный в последнее время тезис о том, что осуществлению радикальных экономических и демократических преобразований наиболее полно соответствует мононациональное государство.

На мой взгляд, специфика многонационального Казахстана имеет свои преимущества, и исходить следует из нее. Дружба народов – не только наше главное уникальное достояние, но и наша вера, наша надежда.

Я убежден, что интеграционные процессы не должны ограничиваться рамками бывшего СССР или даже Европы, а распространиться на весь Евразийский материк.

Суверенный Казахстан намерен войти в мировое сообщество на путях создания экономики свободного предпринимательства, рыночного хозяйства открытого типа, позволяющих широкое многоплановое сотрудничество с Западом во всех областях, включая гарантирование прав человека, защиту природы. Республика не намерена слепо копировать какие-либо модели "экономического чуда", а будет искать свой путь выхода из кризиса.

* Газета "Казахстанская правда", 31 октября 1991 года.

Также Казахстан не претендует на роль ядерной державы ни глобального, ни регионального уровня. Решение появившейся в последнее время известной проблемы лежит на путях двойного контроля над ядерным оружием по аналогии с системой "двойного ключа", которая давно уже применяется в отношении американского ядерного оружия в ряде стран Западной Европы.

Казахстан будет настаивать на участии в любых международных переговорах, затрагивающих судьбу ядерного оружия на его территории, и при этом будет осуществлять его сокращение и уничтожение "в русле общемирового процесса разоружения".

Реальным примером конверсии военных структур, начала широкомасштабной трансформации милитаризованной науки и культуры я бы назвал демилитаризацию космического комплекса в Байконуре, постоянное сокращение военных компонентов в его деятельности в пользу гражданских. Разработанная Казахстаном космическая программа, для осуществления которой уже создана специальная организация, имеет исключительно мирный характер.

Мы готовы создать механизм сотрудничества с другими суверенными государствами, позволяющий использовать космодром в общих интересах созданного экономического сообщества.

Прокладывая свой путь в XXI век, Казахстан будет опираться не на военную силу, а на тот авторитет, который мы надеемся обрести путем создания общества политической, экономической и духовной свободы, сильное своим внутренним единством и благополучием граждан.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА В ДЕНЬ ГОДОВЩИНЫ ОКТЯБРЯ*

Алма-Ата, 7 ноября 1991 года

"ТВЕРДЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРЕЗИДЕНТА"

Вопрос:

– Что было в Англии?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Затянувшиеся переговоры с американским "Шевроном" многому научили нас. К пониманию того обстоятельства, что без иностранных инвестиций и, тем более, иностранных технологий нам в нефтегазовой отрасли сейчас не обойтись, добавилось понимание необходимости взискательно-го выбора партнеров.

На освоение Карачаганакского месторождения объявлен конкурс. Наряду с итальянскими и французскими фирмами в нем участвуют две крупнейшие английские, имеющие большой опыт работы в шельфах морей и соблюдения экологической чистоты процесса.

Они очень заинтересованы выиграть этот конкурс.

Вопрос:

– Заинтересованы ли в этом мы?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Во всяком случае, учитываем, что одна из них берется за комплексную переработку газа, для чего построит на месте завод по производству этилена и полиэтилена.

Но конкурс есть конкурс. В ноябре прибудет из Великобритании ответ на предложенные Казахстаном условия, специальная комиссия его рассмотрит.

Будем делать выбор.

Вопрос:

– Что еще было в Англии?

* Газета "Казахстанская правда", 9 ноября 1991 года.

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Специально прилетел в Лондон из Саудовской Аравии президент "Аль-барака-банка" с тем, чтобы продолжить переговоры о создании совместного "Альбарака-Казахстан-банка".

Вопрос:

– На чем основан взаимный интерес?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Ну, в чем его интерес, я не знаю, но скажу откровенно: мой интерес – получить валюту.

Вопрос:

– Как вы относитесь к исламскому фундаментализму?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Я не приемлю исламский фундаментализм вообще. И очень рад, что мусульмане Казахстана выступают против создания исламской партии, что предотвращает политизацию мусульман.

Вопрос:

– Что было в Москве?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– В Москве заседал Госсовет. Топтание на месте становится печальной традицией переходного периода.

Как сказал М. Горбачев, мы не использовали даже тот капитал, что получили в результате подавления путча. Госсовет не закончил работу. Не утверждена структура МЭК, не утвержден его глава. Практически не дана жизнь экономическому соглашению.

Хотя, конечно же, есть решительные подвижки в части преобразования центральной власти: ликвидация и изменения функций бывших союзных министерств и ведомств дают серьезный импульс дальнейшему развитию суверенизации республиканских экономик.

Но главный вопрос дня – проект нового Союзного договора. Жизнь в едином экономическом пространстве немислима без политического союза.

На днях республики получают этот проект, внимательно рассмотрят его с тем, чтобы 14 ноября в Москве (а не 12-го в Алма-Ате, как ошибочно сообщили "Известия") на заседании Госсовета вплотную подойти к этой самой сложной и самой важной проблеме.

Вопрос:

– Вы были в числе первых и самых категоричных противников диктата

центра. Теперь – в числе первых и самых категоричных сторонников создания Союза. Нет ли в этом противоречия?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Никакого противоречия нет.

Я отчаянно боролся против того центра, что был, – тоталитарного, командного. И, в конце концов, этот центр разрушен. Но разрушение государства вообще было бы губительным для каждого суверенного государственного образования.

Пусть Союз будет конфедеративным, а, может, лигой государств. Но пусть явится координатором экономической политики, держателем единой налоговой и банковской системы, единой денежной единицы, единой армии.

Вопрос:

– Отпустим ли цены мы вслед за Россией?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Отпустим, но все вместе. Все субъекты экономического соглашения – об этом договорились в Москве.

Я нахожусь в хороших отношениях с Президентом России и солидарен с ним почти во всем.

Вопрос:

– А с Горбачевым?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Ну, это отдельный разговор.

Я убежден, что Горбачев сейчас нужен как единственный символ государства и законно избранной власти. Хотя путем достижения той цели, которую он сам поставил, нет никакого оправдания. Была прекрасная возможность перехода к рынку совсем в других условиях, без такого стресса, который мы сейчас переживаем.

Что теперь? Осложнение жизни идет, решительного вхождения в рынок нет, мы все еще ждем друг друга, торгуемся, кто кого кормит, кто кому должен...

Вопрос:

– Будет ли голод в Казахстане?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Казахстан переживает тот же стресс, что и вся страна, хотя темпы падения производства у нас немного ниже.

Подкосил нынешний недород на полях. 12,5 миллиона тонн зерна против прошлогодних 31 миллиона тонн.

Вопрос:

– Выживет ли Казахстан без зарубежной помощи?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Не выживет, помощь нужна.

Но собственным хлебом Казахстан все же обеспечен, недостает лишь зернофуража, и он сейчас изыскивается.

Есть надежды на развитие перерабатывающих предприятий с участием зарубежных инвесторов. Начало положено – в стадии становления переработка кожмехсырья, производство крекеров, солода. И главная надежда – на развитие предпринимательства. Но на его пути – масса препонов. Открыть свое дело все еще сложно.

Бизнесмены республики, с которыми я недавно встречался, так и не вняли моим призывам, не назвали фамилий должностных лиц, требующих взятки при регистрации. Хотя "ставки" назвали.

Коррупция – оружие обоюдоострое. Она парализует негосударственный сектор экономики и сводит на нет усилия законодателей. Со времен Вольтера известно, что демократия – это законопослушание, и я намерен принять жесткие меры к ликвидации беспредела.

Одна мера уже принята – Указ о создании налоговой инспекции. В нее войдут опытейшие работники, чья неподкупность, помимо личной профессиональной совести, будет гарантироваться высокой зарплатой.

Но есть и еще проблемы. Нас могут вынудить к автономному выживанию. Это не будет нашим выбором. Но если Украина, скажем, введет собственную валюту, нам придется защищаться от рублевой массы, которая хлынет с запада.

Кстати, жители республик Прибалтики уже успешно сбывают рубли. Мы не сможем допустить вывоза наших товаров, которыми и сами бедны. Придется и нам вводить национальную валюту, хотя это дорого и трудоемко.

Вопрос:

– Может, выживем за счет свободных цен на сырье?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Нет, если их отпустить, они немедленно лягут на стоимость всех товаров, которые мы сами же покупаем.

И вообще свободным ценам должна предшествовать программа социальной защиты населения, особенно малоимущего.

С нее и начнем.

**ИЗ ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ ПО ЗАПАДНЫМ РЕГИОНАМ
РЕСПУБЛИКИ***

Гурьев, 9 – 10 ноября 1991 года

ПОРТРЕТ ПРЕЗИДЕНТА В НЕФТЯНОМ ИНТЕРЬЕРЕ

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, что для Вас, как для политического деятеля, означает манера поведения и, главное, общения?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Ну я, откровенно говоря, об этом как-то не задумывался особенно.

Но на Западе, откуда я недавно вернулся, заметил, что там политики придают большое значение этим манерам. Более того, у них имеются специальные помощники, которые "ставят" голос, выражение и так далее.

К сожалению, у меня таких помощников нет.

Вопрос:

– А Вы всегда искренни перед публикой, или... Или же лидер такого масштаба должен быть немножко артистом?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Вообще-то я всегда считал политику категорией моральной, что ли.

Но на самом деле политика – это, как говорится, искусство возможного. Вот и нужно искать это возможное, ориентироваться на него и, естественно, не выходить за его пределы.

Вопрос:

– То есть опять компромисс?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Да, конечно.

Но в любом случае политический руководитель должен вести себя так, чтобы народ его слушал и ему верил.

* Газета "Казахстанская правда", 12 ноября 1991 года.

Для того чтобы верили, политик должен выражать то, что хочет большинство масс.

Найти этот интерес – и есть самое сложное искусство.

Вопрос:

– Как Вы думаете, Вам это удалось?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Не знаю, пока это только первые встречи.

Думаю, время покажет.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АТЫРАУҒА САЙЛАУ АЛДЫ САПАРЫ БАРЫСЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ЖҰРТШЫЛЫҚПЕН КЕЗДЕСУ КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Ақтөбе, 12 қараша 1991 жыл

Өзімнің сайлау алдындағы сапарымды Атырау өңірінен бастауды жөн көрдім. Өйткені осы өңірде бүкіл еліміздің назарын аударып отырған алып кеніш – Теңіз бар, оның ахуалды мәселелері жеткілікті. Егемендік алып, өз байлығымыз өзімізге бұйырған шақта Теңіз кенішінің республика үшін берері мол. Міне, сол байлықты игеру – бүгінгі күннің басты талабы.

... Ең алдымен, халқыма разымын. Қай жерге барсам да менің жүргізіп отырған саясатымды құптап, еңбегімді бағалайтынын сезіп келемін. Бәзбіреулер "Президент сайлауы неге қажет, онсыз да Президент емессіз бе" дейтін әңгіме қозғайды. Әлбетте, солай, бірақ оның мән-мағынасына тереңірек үңіле қараған абзал. Айталық, басқа республикалар Президенттерін жалпы халықтың қатысуымен сайлап алды. Біз неге сайламаймыз? Екіншіден, әлдебір мемлекет басшысы "біз жалпы халықтық мандаты бар Президентпен сөйлесеміз" десе не болмақ? Міне, осы тұрғыдан Президент сайлауы керек болды. Мен бүгін өзіме Президенттікке кандидат ретінде ғана емес, Президент ретінде есеп беру қажеттігін сезініп тұрмын. Қазір бізбен кім-кімде санасатын болды. Қазақстан мемлекетінің Президентіне шетелдің басшылары ат басын тірейтін, кеңесетін болды. Ыдыраған одақтық республика басшылары да Алматыға жиналып, бір мәмлеге келдік. Абырой дейтін осы емес пе? Одақтың картасына көз жүгіртсеңіз, ұлт пен ұлт арасындағы жанжалдан шыққан отжалын шарпылмаған нүктені сирек көресіз. Ал Қазақстанды мекендеген барлық ұлт пен ұлыстың жарастығын сақтау оңай шаруа болмаса керек. Бұл да – біздің жеңісіміз. Тағы бір айта кететін басты жетістік – Жер шарында тұңғыш рет жаппай қырып-жоятын ядролық қаруды сынауды тыю жөніндегі Қазақстан Президентінің Жарлығы болып табылады. Тарихта қалатын бұл оқиға дүние жүзіндегі елдердің бәрінен қолдау тауып отыр.

Жетпіс жыл бойы жалқаулар мен іскер адамды теңестірген теңгер-мешілдік енді болмайды. Атқарған жұмысыңа қарай табыс таба біл. Нарық экономикасының заңы – осы, одан қашып құтыла алмайсың. Алғашқы жыл, жыл жарым кезінде баға да шарықтап өседі. Міне, осы қиын-қыстау кезеңді табандылықпен бастан өткеруіміз керек. Ауыл шаруашылығында да батыл өзгерістер жасауға тиіспіз. Зиянмен жұмыс жасайтын бірде-бір мемлекеттік шаруашылық болмауы керек.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 12 қараша 1991 жыл.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА В АЭРОПОРТУ Г. АКТЮБИНСКА*

Актюбинск, 12 ноября 1991 года

"Я ДОВОЛЕН ЭТОЙ ПОЕЗДКОЙ"

Вопросы:

– Почему первое предвыборное турне кандидата в Президенты совершается именно по Западному Казахстану? Каково мнение Президента при сопоставлении условий жизни в нашей республике и Англии? Каковы перспективы развития самой Актюбинской области?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– В свои первые минуты пребывания в Актюбинской области я обращаюсь к актюбинцам с призывом.

Соотечественники!

Мы все жители Казахстана. Нас уважают за то, что мы выступаем за равенство прав всех людей нашей родной республики. Земли, работы хватит всем. Нам надо совместно строить новое общество, и в это тяжелое время перехода к рыночной экономике необходимо сохранять международное согласие, не допустить того, что происходит сейчас в других регионах страны.

Это основа нашего процветания.

В нынешних условиях республике очень сложно пойти на крупные капиталовложения, найти оборудование и новые технологии. А нефть и газ уже сейчас должны давать отдачу для развития как этого региона, так и всей экономики Казахстана. Поэтому необходимо как можно быстрее определиться и использовать иностранный капитал.

Сейчас западные фирмы конкурируют между собой за право работать в Казахстане. Их привлекает наше национальное согласие. Руководители зарубежных стран с уважением принимают и ту политику, которую проводит республика внутри страны и на международной арене.

Выезжая за границу, мы, сравнивая, сейчас начинаем многое понимать.

Нас 74 года уверяли в том, что наша система самая лучшая, и лучше, чем у нас, жить невозможно. Но в то же время мы оказались в шестой де-

* Газета "Казахстанская правда", 15 ноября 1991 года.

сятке стран по обеспечению на каждого жителя. Очень жаль потерянного времени.

Начинаешь думать, почему мы, государство-победитель в прошлой войне, оказались позади разрушенной Германии, из которой было вывезено все оборудование?

Нужно признать, как бы нам горько ни было, что наша экономическая система в мировом соревновании проиграла. Значит, надо исходить из этого факта, менять психологию людей и начинать входить в нормальную, человеческую экономику.

Во-первых, приватизация государственной собственности, в первую очередь сельскохозяйственной. Необходимо, таким образом, дать свободу фермеру, рабочему, сделать так, чтобы они почувствовали наконец себя хозяевами производства.

Во-вторых, необходимо более жесткое отношение к административным, советским и исполнительным органам, особенно на местах. Здесь же укрепление законности и правопорядка, ужесточение мер по борьбе с преступностью.

Демократия – это дисциплина, а дисциплина, порядок, компетентность нам сейчас необходимы, как соломинка утопающему, ибо помогать со стороны некому.

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, итоги поездки можно оценить прямо сейчас или же необходимо время для дополнительного анализа?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Что касается Западного Казахстана, то мною здесь уже все сказано. В целом я доволен состоявшимися встречами и благодарен народу за поддержку в это трудное время.

Вопрос:

– Где Вам легче выступать: в многочисленных залах, на трибуне или в конкретном общении с людьми, в селах, на заводах и фермах?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Были отдельные встречи с людьми, встречи с молодежью, рабочими, в совхозах.

В общем, все было. И везде я находил взаимопонимание, чему очень рад.

Вопрос:

– У Вас очень напряженный график. Как удается сохранять хорошую форму?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Более того, после этой поездки мне предстоит вылететь в Москву на заседание Госсовета, а через день будет большая встреча в Алма-Ате.

Таков график. Я не думаю, что для моего здоровья это хорошо, но что делать? Время требует...

Вопрос:

– Сказывается ли на самочувствии общий настрой избирателей? Все-таки Вы почти стопроцентный кандидат...

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Конечно, поддержка курса и политики, которую высказывает народ, укрепляет мой дух.

Спасибо за это всем людям!

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДА САЙЛАУШЫЛАРМЕН КЕЗДЕСУДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 15 қараша 1991 жыл

Құрметті қауым!

Қазақ елі, қазақ халқы, бүкіл қазақстандықтар тарихта тұңғыш рет біртұтас ел болып, өз Президентін сайламақ. Бұл оқиға оңай кезеңде өтейін деп отырған жоқ.

Дегенмен осы сәтті кең байтақ еліміздің, қазақ халқының бас бірлігінің, егемендігі мен тәуелсіздігінің көрінісі деп санаймын. Сапарымыз сәтті болсын! Халық сайлаған әр Президенттің жүрегі халық мүддесі мен бақытты болашағы үшін соқсын деп тілеймін.

Осы кездесуге келгендеріңіз үшін шынайы алғысымды қабыл алыңыздар. Мен сенім жүктелген адамдарға, менің атыма ізгі сөз айтқандардың бәріне өз алғысымды білдіремін. Ашығын айтсам, биылғы сайлау алдындағы науқанға қатысу маған оңайға түсіп отырған жоқ. Біздің онсыз да азап шеккен еліміз болжауға келмес, тіпті мүлдем ойлап болмайтын тым көп проблемалардың астында қалды. Әсіресе, соңғы айларда олардың тасқыны тым үдеп барады және оларды шешу барған сайын қиындай түсуде. Ал адамдар сенен нақты қайтарымы күтеді, уәде етілген тұрмыстың жақсаруын күтеді.

Менің өзім де келешекке үмітпен қараймын. Кейде тіпті көп кешікпей-ақ алдан жарық сәуле көрінетіндей болады. Бірақ ТЖМК мүшелері сияқты жаңадан пайда болған "Отанымыздың құтқарушылары" бас көтеріп, бірнеше сағаттың ішінде-ақ соншалықты зор еңбекпен қол қоюға әзірленген Одақтық шарттың ойран-топырын шығарды. Немесе, мысалы, Ресей бағаны бейтараптандырады деген хабар ашық күнде жай түскендей әсер етті, ал олар бұл қадамның Қазақстанда және басқа республикаларда қандай үндестік табатынын ойлап бас қатырып жатқан жоқ. Ал біздің арамызда айқындамаларды келісіп алу туралы шарт бар. Ал мен ұлтаралық жанжалдар, республикалар арасындағы экономикалық байланыстардың қожырауы жайында айтып та тұрғаным жоқ. Міне осының бәрі тұтастай алғанда бізге қалыпты

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 19 қараша 1991 жыл.

өмір сүріп, еңбек етуге мүмкіндік бермей отырған қуатты бүлдіргіш фактор болып табылады. Қазақстан ауасыз кеңістікте өмір сүріп отырған жоқ қой, сондықтан еліміздегі кез келген келеңсіз құбылыс біз үшін ізсіз кетпейді.

Қысқасы, жағдай қиын. Президенттікке кім кандидат болмасын, қазір сайлау алдындағы науқан үшін ең лайықты уақыт емес екенін мен жақсы білемін. Оның үстіне бір сәтте-ақ керемет болады, біздің қожыраған тұрмысымыз тез түзеледі, деп уәде беру мүмкін емес. Мен күні кеше ғана Батыс Қазақстанды аралаған сапардан оралдым. Ең түкпірдегі колхоздар мен совхоздарда, қарапайым адамдардың арасында болдым. Сол жерде тіпті ақсақалдар менен: "Бізге осы сайлаудың қажеті не? – деп сұрады. Бәрі де сені біледі, саған сенеді...". Мүмкін, мұндай сауалдар осы залдан қойылар және ол сауалды қазір өздерінің телевизорларының алдында отырған миллиондаған қазақстандықтар да қоятын болар.

Иә, мен саясатқа жаңа келген адам емеспін. Менің Жоғарғы Кеңеспен, республиканың басқа басшыларымен бірге жүргізіп келе жатқан жұмысым сіздерге белгілі. Мен жалған сыпайысымай-ақ былай деп айта аламын: мен қазақ халқының бүкіл дүние жүзіне белгілі бола түскенін мақтаныш етемін, өйткені менің туған республикам әлемдік аренаға батыл шығып келеді.

Біздің республиканың бұрынғы Одақтың егеменді мемлекеттерін топтастырудағы, біртұтас экономикалық кеңістікті ұйымдастырудағы рөлін дүниежүзілік қоғамдастықтың аса ірі елдерінің лидерлері жоғары бағалап отырғаны құпия емес. Мұның өзі объективті баға екенін сіздер білесіздер. Алайда мен бүкілхалықтық сенім мандатына ие болған Президенттің саяси салмағы дүние жүзілік аренада да, елде де бұрынғыдан да өлшеусіз арта түсетініне сенімдімін. Бүкілхалықтық сайлауды өткізу фактісінің өзі Қазақстанның демократиялық беделін анағұрлым көтереді, оның егемендігі мен тәуелсіздігін нақты практикалық мән-мазмұнмен батыл түрде толымды ете түседі. Менің сайлаудың от жалынынан тағы да бір рет өтуге келісім беруімнің бірінші себебі де осы.

Енді тамыз оқиғаларын еске түсіріңіздерші. Төңкеріске саяси тұрғыдан талдау жасау төтенше жағдайда өзінің өкілдігін халықтың қолынан алған Президент қана кертартпа, реакциялық күштерге қарсы ойдағыдай күресе алатынын көрсетті. Осы күштердің жанының қаншалықты сірі екендігі маған басқа кімнен болса да жақсы белгілі. Олар өздерінің ресурстарын әлі сарыққан жоқ. Ендеше осының бәрін біле тұрып, біз өзіміздің бұғанасы бекіп бітпеген жас демократиямызға қатер төндіруге хақымыз бар ма?

Үшінші себеп, Қазақстанның көп ұлтты мемлекет екеніне байланысты. Бүкіл халықтың тануына қол жеткеннен кейін, Президент сол арқылы республикадағы барлық ұлттар мен ұлыстардың қолдауына сүйене алады. Мұның өзі бізде жүргізіліп жатқан ұлтаралық келісім саясаты бұрынғыдан да берік негізге ие болады деген сөз. Енді ешкім де Президентті, ол тек бір ғана ұлттың қамын ойлап, басқаларының мүддесін елемей отыр, деп кінәлай алмайды.

Ақыр соңында, ең бастысы. Төте сайлаудың қажеттігін бірқатар нақты іс-қимылды кідіріссіз жүзеге асыруды талап ететін күрделі экономикалық жағдайдың өзі алға қойып отыр. Бұл келе жатқан нарыққа қарай оңай қадам емес, ал олардың, турасын айтайын, халық арасында беделі бола қоймайды. Мен еркін баға, жекешелендіру, шығынмен жұмыс істейтін кәсіпорындарды жабу, ал мұның өзі жұмыссыздықты, басқа да әлеуметтік ауыртпалықтарды туғызатыны туралы айтып отырмын. Экономикалық ми батпақтан тезірек шығып, адамдардың жақсы өмір аңсау мерзімін барынша қысқарту үшін, тек бүкілхалықтық сенім мандатына ие болған Президент қана осы ауыр, бірақ мүлдем қажетті шараларға табанды түрде бара алады.

Қысқасы, қандай мәселені қолға алсаң да, әрқайсысы бүкілхалықтық сайлау проблемасымен қатаң байланысты. Көріп отырсыздар, ол қолдан жасалмай, өмірдің өзінен туындап отыр. Оның негізінде, кейбір алысты болжамайтын саясатшылар ойлап отырғандай, барлық толық билікті қолға алуға өзімшілдікпен ұмтылу емес, қайта объективті қажеттілік жатыр. Оның үстіне биліктің толық болуы жауапкершіліктің де толық болуын қажет етеді. Ал оны өз мойнына алу, сеніңіздер, оңай іс емес.

Принципінде қазірдің өзінде істелген және белгіленіп отырған саяси қадамдардың дұрыстығына менің еш шүбәм жоқ. Бірақ толық сенімді болу үшін, біз таңдаған мақсаттар туралы, сондай-ақ оларға қол жеткізу құралдары жөнінде бүкіл халықтың пікірін білгім келеді. Менің тарапымнан мұндай ниеттің болуы әбден орынды әрі түсінікті ғой деп ойлаймын. Мұны айқындап алу, сонымен бірге, біз терең дағдарыс қыспағында қалып отырғандығымызға орай маңызды. Ал ол миллиондаған адамдар өмірінің жайсыздығы мен әлеуметтік-саяси шиеленістен ғана өз көрінісін тауып отырған жоқ. Бұл сондай-ақ қоғамдық сананың, бұрынғы көзқарастар мен ұғымдардың да дағдарысы. Ол: қалай өмір сүру керек, неге және кімге сенуге болады, елімізді не күтіп тұр, біздің балаларымыз бен немерелеріміздің тағдыры қандай болады? – деген жан күйзелтетін сұрақтарды туғызады.

Мен бұл сұрақты өзіме де қойдым және қазір, республиканың өркендеуі мен гүлденуі мемлекеттік саясаттың негізіне – адам мемлекет үшін емес, қайта мемлекет адам үшін деген тезис алынатын жағдайда ғана мүмкін екеніне терең сенімдімін. Іс жүзінде бұл Қазақстанда жеке тұлғаның барлық бостандықтары қамтамасыз етіліп, әркім өз мүмкіндігін жүзеге асыра алатын қоғам құруды білдіреді, ал онда адамның өзі ғана кез келген экономикалық және саяси құрылымдар қызметінің басты әлеуметтік басымдығына айналады.

Тұрмысымыздың құрылымын осындай деңгейге шығару үшін бірқатар түбегейлі проблемаларды шешу керек. Олардың ең бастысы, меніңше, еліміздің мемлекеттігінің тағдыры. Біз бұдан әрі де бірге жүреміз бе, әлде әрбір республика тәуекелге бел байлап, дағдарыстан жалғыз шығудың жолын іздей ме? Егер бізді бұған мәжбүр етсе, әрине жалғыз шығуға да болады. Бірақ бұл байланыстарды одан әрі үзу, экономиканың құлдырауы,

тұрмыстың нашарлауы дегенді білдірер еді, ал мұндай келеңсіздіктерге жол бермеуге болады. Бұған қатысты менің көзқарасым сіздерге мәлім. Біз жоғары дамыған қоғамды тек өзара тиімді ынтымақтастықтың ортақ негізі ретінде біртұтас экономикалық кеңістікті сақтап, егеменді республикалардың қоғамдастығы арқылы ғана құра аламыз деп есептеймін. Нақ сондықтан мен Экономикалық қоғамдастық туралы Шартқа қол қою үшін көп күш-жігер жұмсадым, ал ол болашақ саяси одақтың өзегі болуға да қабілетті.

Біздің болашақ саяси коалициямыз егеменді мемлекеттердің Одағы формасында болатыны мен үшін күмәнсіз. Ал оның құзырына байланыс, темір жол, әуе және теңіз транспортын, атом энергетикасын және басқаларды пайдалану сияқты мемлекеттік өмірдің осындай маңызды мәселелері жатқызылады. Коалиция үлгісінің өзі, КСРО деп аталатын және империяның барлық белгілерін өзіне жинап алған бұрынғы тоталитарлық мемлекеттен түпкілікті ерекшеленетін сапалы жаңа саяси құрылым болатынының айғағы.

Проблемалардың басқа бір ауқымы Қазақстанның нақты тәуелсіздігі мен дербестігіне қарай ілгерілеудің дұрыс стратегиясы мен тактикасын айқындауға байланысты. Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияны қабылдай отырып, біз ондағы айтылған принциптерді жүзеге асыру үшін көптеген жылдар бойы қажырлы еңбек ету қажет екенін атап көрсеттік. Алайда маңызды қадамдар қазірдің өзінде жасалды. Республика әміршіл-әкімшіл жүйемен біржола қол үзіп, орталықтың еркіне сөзсіз бағынудан бас тартты. Саясаткерлердің дау-дамайларына, реформаны жүргізудегі дәйексіздіктерге қарамастан Қазақстан өз халқының мүддесіне сай келетін өзінің жеке бағытын табандылықпен жүргізді.

Мен үшін алдағы уақытта да республика мүддесін және ең алдымен оның азаматтарының правосын қорғау негізгі мақсатым болып қала береді. Бізге азаматтық пен көшіп-қону туралы заң актілерін қабылдауымыз керек. Мен бұл тұста Қазақстан халқы бірден-бір егемендіктің иесі және мемлекеттік өкіметтің қайнар көзі екендігіне сүйеніп отырмын. Республика территориясында тұратын азаматтарға, деп жазылған Декларацияда, Конституцияда көзделген барлық праволар мен бостандықтар кепілдігі беріледі. Қазақ КСР-і барлық көшіп-қону процестерін реттеу мәселесін өз мойнына алады.

Біз ұлттық-мемлекеттік құрылымның, ұлттық саясаттың барлық проблемаларын адам правосы мен бостандығын қамтамасыз ету астарынан қарауымыз керек. Мен үшін біздің республикамызда тұратын халықтар арасындағы ізгі ұлтаралық қатынастар мен достықты сақтаудан маңызды міндет еш уақытта болған емес. Ұлттық мемлекеттікті нығайтудағы, қазақ ұлтының тағдырына өзімнің жауапкершілігімді түсіне отырып, оның мәдениетін, тілі мен тарихын өркендетуге үнемі қамқорлық жасап отыратын боламын. Сонымен қатар Қазақ КСР-інің егемендігі туралы Декларацияны басшылыққа ала отырып барлық күш-жігерімді республикада оның барлық азаматтары үшін лайықты және тең өмір жағдайын туғызуға жұмсаймын.

Жалпы алғанда, ұлттық саясат пен оларды шешу проблемаларын менің қалай түсінетінім қазақстандықтарға белгілі. Ұлттық сана-сезімнің өсуіне келетін болсақ, мен бұл процесті қолдадым және барлық күш-қуатыммен қолдайтын боламын. Дегенмен ол асыра сілтеусіз, бүкіләлемдік прогреске бағытталғаны өте маңызды. Осыған байланысты әлі де жас қазақ ұлтына бүгін осы заманғы өркениеттің жетістіктерін пайдалана отырып, экономикалық мақсатқа сәйкестілік принципі мен парасатты мән-мағынаны негізге алып, аса қысқа мерзімде тоталитаризм мен шаруашылық күйзелісінен демократияға және өркендеуге көшуіне айрықша тарихи мүмкіндік туды деп ойлаймын. Бұған көз жеткізу үшін тіпті өткен жыл ішіндегі табыстарымызды объективті түрде бағалауымыздың өзі жеткілікті.

Бізде проблемалардың көп екендігі сөзсіз. Дегенмен біз өзімізге сырттан, біздің көршілеріміздің көзімен қарайықшы. Елімізде күйзеліс, экономика күйрей құлдырауда. Көптеген республикалар бұдан құтылудың жолын өздерінің ұлттық пәтерлерінде томаға-тұйық жабылып, өздерін басқалардың қырсығынан аулақ салу жолын іздей бастады. Басқалары өз бақытсыздықтарына кінәлілерді жанталаса іздеп, мәселе ұлтаралық қанды қақтығысқа дейін барды. Үшіншілері бұл кезде өздерінің жеке мүдделерін көршілері есебінен барынша қамтамасыз етуге тырысып, саяси картаны ойынға қосумен айналысты. Жалпы алғанда шектен шыққан сепаратизмнің тұңғиығына құлап, кез келген жағдайда да аялап және қасиеттеп сақтайтын рухани игіліктеріміздің өзін жоққа шығаруда.

Біз де өзіміздің егемендігіміз үшін күрестік және сол жолда аз табысқа жеткеніміз жоқ. Бірақ сонымен бірге біз өзімізде Таудағы Қарабақты қайталауға да, экономикалық былыққа да жол бергеніміз жоқ. Біз халықтардың туысқандық семьясы сезімін жоғалтқанымыз жоқ және оған кім мұқтаж болса, солардың бәріне достық қолымызды адал да ашық ұсындық. Қазіргі осы бір ауыр да бұлыңғыр кезеңде Қазақстан өзінің бет-бейнесін сақтап қалды, дұшпандар емес достар тапты. Республика өзінің ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етіп, оны басқа аймақтарға да тарату үшін қолынан келгеннің бәрін істеп жатыр. Бүгінгі таңда бізді болашақ жаңарған Одақтың кепілі, қиын дауларды шешудегі ара ағайын деп атанып отыр. Міне дәйекті, салиқалы саясаттың, интернационализм мұраттарына адалдықтың құны осындай. Біздің мұны мақтан етіп, қастерлеуіміз үшін толық негізіміз бар.

Ал енді шетелде бізге қалай қарайтынын байқап көріңіздер. Өзінің үйінде тәртіп орната алмайтындарға шетелдік инвеститорлар мен саясатшылар байланыс жасауға барушы ма еді. Бізге олар алаңсыз келуде. Бірақ мұның бәрі істің бір жағы ғана. Ал істің екінші жағы мынада: бізді мұқият қадағалаушы Батыс пен Шығыстың елдері бізді аса сенімді экономикалық серіктес деп танып отыр. Олар біздің жалпыадамзаттық қазынаны уағыздайтын шынайы демократиялық, ашық, бейбітшіл қоғамға ұмтылысымызды көре білді. Және де тек сөз жүзінде ғана емес. Қазақстандағы ядролық қаруға қарсы қозғалыс, ядролық полигонды жабу туралы Президенттің планетадағы

тұңғыш Жарлығы бүкіл дүние жүзінде кеңінен үндестік туғызды. Бұл Қазақстанның тұңғыш Президентінің бүкіл дүниежүзінде жоғары бағаға ие болған Жарлығы. Біз ядролық қарусыздану жөніндегі кеңес-американ Шартын мүлтіксіз орындауға деген шынайы тілегімізді білдірдік. Қазақстанға адам правосы жөніндегі сарапшылар тобын шақыруым да лайықты бағаланды. Республиканың дүниежүзілік саяси процестің кеңінен танылған лидерлері М. Тэтчер, Дж. Бейкер, Г.Ф. Геншер, Ли Куан, Ю және басқаларын қонақжайлылықпен қарсы алуы да тегін емес. Бір сөзбен айтқанда, өткен жылы егеменді Қазақстан дүниежүзілік қоғамдастыққа кіріп, бұрын әлемге аса әйгілі емес қазақ халқы оның тең правосы және құрметті мүшесі болу үшін аса маңызды қадамдар жасалды.

Бұл менің ғана емес, барлық қазақстандықтардың еңбегі. Бүгін осы залда екі адам отыр, олардың тағдыры осы жаңа ғана айтылғандарға толық дәлел бола алады. Олар – тұңғыш ғарышкер қазақ Тоқтар Әубәкіров пен оның дублері Талғат Мұсабаев. Тағы бір жаңалық. Таяуда КСРО Президенті тұңғыш рет қазақты бір елге Одақтың өкілетті өлшісі етіп тағайындады. Республика егемендігін мазмұнмен толықтырудың осындай нақты мысалдары көп бола түсетініне сенімдімін.

Алайда, бұл жайында айта келіп, мен түбегейлі экономикалық және демократиялық өзгерістерді жүзеге асыру тек бір ұлтты мемлекетте ғана тиімді жүргізіледі дейтіндерді жақтаушылардың қатарында емес екендігімді ерекше атап көрсеткім келеді. Әр халық, яғни этномәдениет қауымы өзінің мемлекеттігін иеленуге тиіс деген сенім – ол қиял, сандырақ қана. "Бір халық – бір мемлекет" деген принцип тарихта жүзеге асқан емес. Жер шарында үш мың халық болғанымен тек 170 мемлекет қана бар. Бұл жерде мен көп ұлтты Қазақстанның ерекшелігінің зор артықшылығы бар екендігіне сенемін. Халықтар достығы – біздің басты байлығымыз ғана емес, сондай-ақ біздің сеніміміз, біздің үмітіміз. Бұл қазақ ұлтының ғана емес, республикамыздағы барлық халықтардың дұрыс даму жолы.

Біз тек бүкіл қоғамымызды, барлық саяси күштерді топтастыру негізінде ғана табысқа жете аламыз. Менің жеке өзім республикада тұрақтылық, азаматтық тыныштық пен келісімді нығайтатын қозғалыстар мен партияларды қолдап, солармен бірге жұмыс істейтін боламын.

Көптеген партиялар мен қозғалыстар өздерінің бағдарламаларында ізгі мақсатты алға қоюда, алайда бұл орайда солардың көпшілігі топтасуды өз айқындамасының басқалардан асып түсуі деп түсінеді. Мұның өзі біз жүргізіп жатқан реформалардың қарқыны мен сипатына онша жақсы әсер етіп отырған жоқ. Бізде құрылып жатқан мейлінше белсенді және бұқаралық қозғалыстар өздерінің идеялық себептері бойынша емес, тек екі белгі – таптық немесе ұлттық белгі бойынша қалыптасып жатқандығы мені қатты мазаландырып жүргенін айтуға тиіспін. Мұның өзі оңай, бірақ қауіпті. Мұндай жағдайда демократиялық мазмұн екінші кезекке ысырылады.

Бүгінгі таңда осынау барлық күштер өзара іс-қимыл жасаудың негізін таба ала ма, жоқ па, республикадағы жалпыұлттық келісімнің тағдыры міне көп ретте осыған байланысты. Міне сондықтан бірлесу қажет, бір-біріне икемдік жасау есебінен емес, қалыптасып қалған көзқарастарды сын тұрғысынан қайта ой елегінен өткізу негізінде бірлесу қажет. Ондаған жылдар бойы бізді тек қарама-қарсылықтар күресінің қажеттігін ұғынуға үйретті. Диалектикалық логиканың правосын қалпына келтіру және қарама-қарсылықты ұштастыру қажеттігін жете түсінетін уақыт жетті ғой деп ойлаймын, ал онсыз саналуандықтың бірлігі бола алмайды.

Менің кандидатурамды қолдаған қоғамдық комитетке сайлау алдындағы кезеңде күш-жігерлерін біріктірген Қазақстанның партиялары мен қозғалыстарына шын жүректен алғысымды білдіремін. Оларға көмегі мен қолдауы үшін ғана емес, үлкен ізгілікті мақсат жолында бірлікті шынайы көрсеткені үшін алғыс айтпақпын.

Сондай-ақ республикада елеулі топтастырушы рөл атқарып отырған біздің діни ұйымдарымызға да жылы лебіз білдіргім келеді. Менің Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының бас мүфтиі Рәтбек Қажымен және Алматы мен Семей архиепископы Алексеймен бүгінгі кездесуім республиканың діндарлары да біз бастаған өзгерістерді қолдайтынына көзімді тағы да жеткізді.

Менен "Біз неліктен жаман тұра бастадық?" деп жиі сұрайды. Зор шикізат ресурсы, табиғат байлығы, ал бұлар бірнеше ұрпақтың өміріне жеткілікті бола тұра бұл таза тұрмыстық мәселеден бүгінде саяси мәселеге айналуға да. Жағдайды түсіндіру үшін таяудағы өткенге көз жүгірту қажет.

Орталықтан басқару, мемлекеттік меншік монополиясына негізделген біздің система 70-жылдардың соңында өз мүмкіндігін толық сарқыды. Еліміз тек мұнай доллары мен шикізат ресурстарының басқа түрлерін экспортқа шығару есебінен ғана қалт-құлт етіп тұрды. Жағдай армияға шамадан тыс жоғары шығындармен, өнеркәсіптің тұтас салаларын милитарландырумен нашарлай түсті.

Экономикалық ынталандыру мен механизмдердің жоқтығынан ғылыми-техникалық прогресс іс жүзінде тоқтады. Экономиканың тиімсіздігі, оның шығындық сипаты әлеуметтік сала шығындарының өте төмен көлеміне себеп болды. Денсаулық сақтау, білім беру, мәдениеттің материалдық базасын дамыту деңгейі бойынша біз дүние жүзі елдерінің елуінші қатарында қалдық. Материалдық ресурстарды бөлудегі "теңгермешілік" деп аталатын, сондай-ақ еңбек ақының төмен деңгейі іс жүзінде еңбекке деген құлшынысты жойып, еңбек этикасының нашарлауына, халықтың әлеуметтік енжарлығына әкеліп соқты. Халықты ішкі қарекеттен алаңдату үшін нақ осы кезеңде әкімшіл-әміршіл жүйе сыртқы жауларды іздеумен айналысты. Жүйенің экономикалық күйреуі идеологиялық және саяси шамшылдықтармен бірге оның басшылығын тікелей әскери арандатушылықтарға итермеледі. Ауғанстан – соның соңғы дәлелі. Сондықтан да қайта құру болмағанда, біз нағыз ядролық соғысқа дейін жетер едік.

Қазақстан үшін барлық қалыптасқан проблемалар нақты егемендіктің жоқтығымен тереңдей түсті. Оның зор табиғат байлығына орталық тек арзан шикізат көзі ретінде қарады. Осындай құрылым біздің экономиканың біржақты дамуына әкеліп соқты: республикада іс жүзінде қазіргі заманғы машина жасау мен электроника ғана емес, сондай-ақ халық тұтынатын тауарлардың көптеген түрлерін шығару да жоқ. Одақтық министрліктер мен ведомстволардың бақылаусыз іс-әрекеттерінің нәтижесінде Қазақстанның бүкіл территориясы іс жүзінде экологиялық апат аймағы болып шығуы да қапаландырады.

Осының барлығын жете ұғына отырып, біз бүкіл өркениетті дүние жүзі жүріп келе жатқан ашық нарық экономикасына берік бағыт ұстадық. Бұл оңай жол емес. Көптеген жағынан ойлаудың өзін, сондай-ақ еңбекке деген көзқарасты да өзгертуге тура келеді. Өтпелі кезеңде, мен айтып өткендей, біздің жұмыссыздыққа тап болуымызға тура келеді, ал ол бүркемелі күйінде қазір де бар. Фабрикалар мен зауыттарда, колхоздар мен совхоздарда бүгінде қажетті үш адамның орнына бес адам жұмыс істейді, еңбектің аз өнімділігі, жалақының төмен деңгейі осыдан.

Тек соңғы бір жарым-екі жылда біз ресурстарды тиімді пайдалануды, өндірісті техникалық жағынан жаңғыртуды тек нарықтық жүйе ғана қамтамасыз ететінін ұғындық.

Қазақстанда тұтастай алғанда экономикалық дағдарыстан шығуға және әлеуметтік нарық-шаруашылығына көшуге бағытталған бағдар жасалған. Біз дағдарысқа қарсы шаралар кешенін жүзеге асыруға кірістік. Ол экономикалық жағдайды тұрақтандыруға көмектесіп және нарық қатынастарын қалыптастыру үшін қажетті жағдай жасайтын болады. Оларды енгізу батылдықты талап етеді. Көп нәрсе қаржы тапшылығын жеңуге, шығындарды қатаң қысқартуға байланысты. Бізге, әрине, Экономикалық қоғамдастық туралы Шарт ережелерін ескере отырып, өзіміздің дербес қаржы-несие саясатымыз керек. Бірақ осының барлығы талдауды, экономикалық есептерді қажет етеді.

Біз үшін бірінші кезектегі міндет республикада тұтыну рыногын қорғау және азық-түлік проблемасын шешу болып табылады. Әртүрлі республикалардағы бағалардың бейберекеттігі, рынокты тұтыну тауарларымен толтырудың әртүрлі деңгейі жағдайында мұндай шараларсыз болмайды.

Қысқа мерзімде бон немесе соған ұқсас белгіні ең алдымен азық-түлікке енгізуді қажет деп санаймын. Олар соммен қатар жүріп, азаматтардың қолында тек бұлар болған жағдайда ғана осы немесе басқа тауарлар сатылатын болады. Бұл Экономикалық қоғамдастық туралы Шартта бекітілген жалпы-экономикалық кеңістіктен бас тартуды білдірмейді. Әңгіме республика азаматтарының күнделікті мүдделерін қорғау жайында болып отыр. Қазақстан биыл құрғақшылықтан өзі де зиян шекті. Біз астықтың өткен жылғы деңгейінің жартысынан азын ғана жинап алдық. Әрине өзіміздің тұтынуымызға азық-түлік астығы бізде жеткілікті, ешқандай аштық болмайды. Бірақ біз ішкі тұтыну рыногын қорғауымыз керек.

Азық-түлік проблемасын шешу үшін бірінші кезекте тапсырмаларды облыстық Кеңестерге жеткізу керек. 1992 жылдың наурызына дейін зиянды және төмен рентабельді колхоздар мен совхоздарды ассоциацияларға, село кооператорлары одағына немесе фермерлікке ауыстыру қажет. Өлсіз шаруашылықтардың екі жақты келісім бойынша облыстық тұтынушылар одағының қол астына көшу тәжірибесі өзін тиімді жағынан көрсетті. Аудандық буындар бұған батыл баруы керек, өйткені бұл шаруашылықтарда басқа мемлекеттік тапсырыстарды орындайтындар сияқты табыс та, қосымша өнім де пайда болады.

Біз үшін еңбекке ынталандыруды күшейту мәселесі өзекті іс болып саналады. Және оны шешуге қандай принципті тұрғыдан келу өте маңызды. Тоталитарлық режим адамды меншік правосынан айырып, оның ішінде өзінің жұмысшы күшіне деген правосынан айырып, халықта мифтік утопиялық сана-сезімді тәрбиеледі. Бұл – үнемі кереметке сенушілік, бірақ бұл өздігінен келмейді, сол кезде енді кінәлілер ізделеді. Біз әзірге бұдан арылған жоқпыз. Кереметке деген үміт біздің бойымызда әлі күнге дейін бар.

Ал көптеген шетелдік экономистер Қазақстан өзінде бар ресурстарды тиімді пайдаланудың есебінен ірі шетелдік несиелерді алмай-ақ өзінің көптеген экономикалық даму бағдарламаларын дербес жүзеге асыруға мүмкіндігі бар деп есептейді. Мүмкін, мұның барлығы да тап осылай оптимистік бағытта тұрмаған болар. Бірақ шындық та мұнда аз емес. Жақында мен ресми сапармен болғанда Ұлыбританияның Премьер-министрі мынадай бір ой айтты: Кеңес республикалары сырттан келетін көмекке сөнімді болу үшін өздеріне өздері кемектесуі керек.

Дүние жүзінің тәжірибесі кез келген қоғамның әл-ауқатының негізі әр азаматтың және азаматтар коллективінің іскерлігі және кәсіпкерлігі екенін көрсетіп отыр. Оның айқын танылуы үшін адамдарға меншік беру, олардың өз ісін ұйымдастыруға мүмкіндік беру керек. Міне сондықтан да жекешелендіру және мемлекет меншігінен алу жүргізіліп, жеке адамның және коллективтің кәсіпкерлігі қолдау табуда.

Біз бұған неге барып отырмыз?

Мемлекеттік меншіктің монополизмі, әсіресе біздің Одақ сияқты жабық үлгідегі қоғамда тоқырауға, қоғамның кертартпа қасаң жүйесінің азғындауына әкеліп соқтыратынын тарих дәлелдеп берді. Онда идеологиялық доктрина ақыл-ойдан, парасаттың дәлелдерінен асып түседі. Дүние жүзіндегі гүлденіп келе жатқан аралас экономикалы елдердегі істің жайын байқап көріңіздерші. Олардағы мемлекеттік меншіктің үлесі тым аз ғана. Мәселен, Жапония мен АҚШ-та ол тек 20 проценттей, Ұлыбритания мен Францияда 40 процент шамасында.

Біздің елімізде мемлекеттік меншіктің, шын мәнінде иесіз меншіктің үстем болуы теңдік принципімен, оның теңгермешілік сияқты тұрпайы көрінісімен ұштасуы адамдардың іске деген ынтасының құлдырауына, немқұрайдылыққа, даму серпінінің жоғалуына әкеліп соқтырды.

Біздің ойлау жүйемізде бұған дейін дағдарыстың болатыны және нарық шаруашылығының мүмкіндігі туралы түсінік мүлдем болған емес. Нарықта біз үшін тосын жайттар көп, қапы қалдыратын қателіктер де болады. Бірақ іс-қимыл жасау, нақты қадамдар жасау маңызды, Біз қазір өзімізді өзіміз сыпырта сынаудың және тіпті тоқмойындарды да қанағаттандыратын шешімдер іздестіру талабының молдығынан жапа шегудеміз. Біз әзірше нарыққа бастайтын қозғалыстың басында ғана тұрмыз, оны тезірек қалыптастыру қажет, әйтпесе бұл кешігудің экономиканы күйретуі мүмкін. Бұл ретте мен Б. Н. Ельцинмен келісемін, бірақ мұнда салмақтылықпен, ойланып-толғанып барып, әбігерсіз және қатерлі аптығусыз алға жылжуымыз қажет. Мен, мәселен, осы кезеңде барлық республикаларды өздерінің ұлттық валютасын енгізуден бас тартуға шақырамын. Әйтпесе біздің қазіргі сәйкессіздікпен қиындықтарымызға басқа да көптеген қиындықтар қосылады да, біздің жалпы экономикалық кеңістік дегеніміз бос қиялға айналады. Кейінірек, бәлкім, біз ұлттық валютаға келерміз, бірақ қазір, терең дағдарыс жағдайында мұнымен айналысудың уақыты да, орны да емес. Біздің алдымызда адамдардың еңбекке деген ынтасын қалай арттыру керек? – деген қиын сұрақ тұр. Бұл істе әзірше тұтыну рыногын қажетіне қарай молықтырмайынша, яғни адамдардың күнделікті қажеттерін қанағаттандырмайынша, ешкімді де шын мәнінде ынталандыра алмайтынымыз айдан анық. Проблеманың түбегейлі шешімі халық шаруашылығын құрылымдық тұрғыдан қайта құруда болып отыр, бірақ бұл жұмыс айтарлықтай ұзақ уақыт алады. Сондықтан халықтың кезек күттірмейтін қажеттерін қанағаттандыру үшін және адамдарды жақсы жұмыс істеп, көп еңбекақы табуға ұмтылдыру үшін, меніңше, барлық істердің алдында жүруге тиісті бірнеше нақты және шұғыл басым міндеттерді таңдап алуымыз керек және олар үшін жоғары лауазымды адамдар жауап беретін болады.

Әңгіме мына төмендегілер жайында болмақ:

1. Азық-түлікпен қамтамасыз ету. Бұл туралы айтылған болатын және осы проблеманың шешіміне Премьер-министр С. А. Терещенко тікелей өзі жауап береді.

2. Халық үшін құрылыс кешенін дамыту, әсіресе жастар мен жас отбасылары үшін тұрғын үй салу бағдарламасын жүзеге асыру, осы мақсат үшін жеке және аралас құрылыс фирмаларын құру. Бұл бағыт Премьер-министрдің бірінші орынбасары Е. Г. Ежиков-Бабахановқа бекітілген. Бағдарламаның өзінің мәні жайында төменде айтамын.

3. 1995 жылға қарай жылына 70-100 мың жеңіл автомашина шығаратын және оларды Қазақстан халқына сататын қуаттарды жасау. Ең алдымен олар құрастыру өндірістері болмақ, ал одан кейін олардың төңірегінде ұсақ кәсіпкерлерді, шағын кәсіпорындар мен өндірістік кооперативтерді дамыту есебінен бірте-бірте дербес кәсіпорындарға айналдыру. Бұл міндет Премьер-министрдің орынбасары Қ. Қ. Бәйкеновке жүктелген. Бұл қиын әрі күрделі қаржыны көп қажет ететін, бірақ шешуге болатын проблема.

4. 1993 жылы өнім шығара бастайтын шетелдік тоңазытқыштар мен бейне көру жүйелерін шығаратын кәсіпорындар салу. Бұл міндет вице-президент Е. М. Асанбаевқа жүктелді.

5. Шетелдік серіктестермен кооперациялау және ішкі одақтық мүмкіндіктер есебінен халықты әртүрлі мебельмен және аяқ киіммен қамтамасыз етіп, республика халқы үшін бұл проблеманы 1994 жылы жою. Оның шешімі үшін Қазақстан халқы алдында Премьер-министрдің орынбасары Қ. А. Абдоллаев жауапты.

6. 1994 жылдан кешіктірмей Қазақстан шикізатынан біздің отбасыларымыз үшін қазіргі заманғы тігін машиналары мен медицина құралдарын шығару жөніндегі қуаттарды жасау. Бұл жобаны жүзеге асыруға Премьер-министрдің орынбасары Д. Х. Сембаев жауап береді.

7. Республикада тұтыну көлеміне орай балалар тағамын, құтыдағы сыра, ыдыстағы жеміс және жидек шырындарын шығаруды 1994 жылы ұйымдастыру Премьер-министрдің орынбасары Б. М. Тұрсынбаевқа жүктелді.

Аталған басымдықтар еңбекке ынталандыруды, неғұрлым көп қаржы жинауға деген ұмтылысты күшейтеді, өйткені мұның барлығы нарық жағдайында мол ақшаға түседі.

Қысқасы, осы шараларды іске асырудың барлық қазақстандықтар мен республика тағдыры үшін маңызды мәні бар. Адамдарда нарықтық қайта құру мен шаруашылық жүргізудің жаңа тәртібіне сенімі, ол сеніммен бірге нарыққа қолдау көрсетудің өзі пайда болуға тиіс, ал онсыз нарық шаруашылығын жүргізуге көшу мүмкін емес. Біздің адамдар өздеріне сеніп, адал еңбегінің есебінен өз жағдайын жақсартуға тиіс, ал мұндай жақсы жағдай оны бүгінгі тапшылықты қолжаулық етіп отырған неше түрлі зиянкес құрылымдардан тәуелсіз етеді.

Бұл сенім нақты праволық кепілдіктер мен нормаларға сүйенуі керек. Біз таяудағы уақытта адал өркениетті кәсіпкердің жолынан барлық бюрократтық бөгеттерді алып тастап, оның іс-әрекетіне басқа жақтан негізсіз араласудан қорғамақпыз. Сондықтан шағын және басқа жеке кооперативтік кәсіпорындар ашудың өтініш беру тәртібін енгізу, оларды жергілікті әкімшіліктің күштеп тартып алуынан қорғау бірінші қадам болуға тиіс, ал жергілікті әкімшілік өз правосын кеңейтуді оларға күмәнді тыйым салу арқылы жеке баю мүмкіндігі деп түсінген сияқты.

Заңдар және оларды орындау жөніндегі ведомстволық актілер, бір жағынан, салық төлеуден бұлтару үшін құқық пен амалға әлі де көптеген мүмкіндіктер туғызып отыр. Қазынасы бос мемлекет – бұл жалған елес. Сондықтан бұл жерде қатал талдау және ережелерді қайта қарау қажет. Банктер қолма-қол ақшасыз есепті қолма-қол ақшамен есеп айырысуға айналдыруды бақылаудан айрылып, кейде әдейі, көз алдайтын әлсіздік байқатауда. Ал мұның себебі айдан айқын: клиент көп ретте несиенің бір бөлігін қылмыстық келісім арқылы банк қызметкеріне пара ретінде береді, ал ол із қалдырғысы келмей, оны ақшалай талап етеді.

Кез келген кәсіпорынның немесе шаруашылық органының өзінің тұрғылықты жері бойынша тек бір ғана есеп айырысу шоты болуға және ақшаны тек еңбекақы, зейнет ақы, жәрдем ақы және стипендия төлеу үшін ғана алуға праволы деп белгілеу қажет. Егер біз белгілі бір уақытқа дейін жекешелендіретін объектілерді басқа республикалардың тұрғындарына сатуға тыйым салып, өз азаматтарымызға басымдық берсек, әділ болар еді.

Ғаламдық мақсаттарды іс-жүзінде іске асыру үшін дәйектілік пен табандылық, нық саяси ерік пен дұрыс таңдап алынған тактика керек. Осыған байланысты мынаны ашық айтқанды қажет деп есептеймін:

1. Мемлекеттік, саяси, шаруашылық құрылымдар мен олардың қызметкерлерінің бәрі бірдей түбегейлі реформалардың жақтаушылары емес. Оны жүргізуге сондай-ақ билік қатынастарының, әсіресе жоғарыдан төмен қарай қатынастардың реттелмегені де бөгет жасайды, ал ол жергілікті жерлерде айқын қос билікке, облыстық автономизм мен аймақшылдық көріністеріне әкеліп соғады.

Республика азаматтары атқару өкіметін нығайтуды талап етеді. Көбіне кәсіпорындар, кооперативтер мен ассоциациялар республиканың және оның халқының мүдделерімен мүлде санаспай ойларына келгенін істеуде. Ал қоғам болса мемлекет арқылы нақты ықпал жасау тұтқаларынан айрылған. Өндірісте тәртіп пен реттілік құлдырап кетті.

2. Қоғамды күрделі қайта құру кезеңінде атқарушы өкіметтің қожырауы жүгенсіз күйреткіш процестерді туғызды – әртүрлі жалған кәсіпкерлер мен алуан түрлі алаяқтар мемлекет мүлкін ешқандай жазасыз-ақ тонап жатыр. Мемлекеттік өнімдер мен биржаларда, базарларда, кооперативтерде және коммерциялық дүкендерде көргенсіздікпен сауда жасауда. Олардың көпшілігі былықты және өкімет орындарының салғырттығын пайдаланып, мемлекет өнімдерін қайта сатудан, мемлекет кредитімен алыпсатарлық жасаудан шаш етекпен пайда табуда. Сөйтіп инфляция және сомның сатып алу қуатын құлдыратудан басқа ештеңе бітіріп отырған жоқ. Кәсіподақтар аспандап өсіп бара жатқан бағаны қуып жетуге ұмтылуда, бірақ жалақының молаюы дүкендердегі бос сөрелерге тап болып отыр. Мұның өзі қанша уақытқа дейін созыла бермек? Адамдардың, қоғамның, мемлекеттің өмір сүруінің негізі – өндіріс туралы қашан еске алынбақшы?

3. Кеңес, право қорғау және бақылаушы органдардың жекелеген қызметкерлерінің көлеңкелі экономикамен және қылмысты элементтермен жеңушінен жалғасу процесі ашықтан-ашық жүріп жатыр, парақорлық пен жемқорлық етек алуда, қылмыстың басқа да түрлері көбейе түсуде, ал осы орайда мемлекет алып ұйқыға кеткен сыңай танытуда. Біздің қаржы-банк және салық мекемелеріміздің суық қолды іскерсымақтардың республика қазынасына салық төлеуден бой тасалауына мүмкіндік беріп, рынокты ақшамен тоқтаусыз толтырып, инфляциялық процестерді итермелеуге деген қарекетсіздігі тезуге болмайтын іске айналып барады.

4. Еңбекке ақы төлеудің өсуі мен өндіріс көлемінің нақты артуы арасындағы ақылға қонымды байланыс жоғалған. Сайып келгенде мұның өзі кәсіпорындар үшін сөзсіз банкроттық, экономика үшін жалпы алғанда сөзсіз күйреу дегенді білдіреді. Экономикалық дағдарыстың тереңдеуі кезінде экономикадағы және өндірісті арттырудағы нақты жағдайға сәйкес келмейтін өлшеусіз тым көп әлеуметтік шағымдар мен талаптардың күшейе түсуі қатты өкініш туғызады.

5. Экономиканы басқарудың қалыптасқан құрылымы жасалып жатқан нарықтық ортаға әлі де тең емес және онда қарама-қайшылықтар болып, нарықтық өзгерістердің және бәсекелестіктің өрістеуін тежеп отыр.

Осындай жағдайды жоюдың батыл шаралары қоғамда және экономикада тұрақтандыруға бағытталған қажетті әрі шұғыл тактикалық қадамдар болып табылады. Егер Президент болып сайлансам, мен өз сайлаушыларымның еркін орындай отырып, ондай шараларды қолданамын. Мұның өзі нарыққа және оның заңдарына қайшы келмейді, өйткені дүние жүзінде еш жерде мұндай қатынастар берекесіздік жағдайында енгізілген емес, қайта оған керісінше, нарық ережелері мен механизмдер күшті атқарушы өкіметтің бақылауымен және оның көмегімен енгізілді. Адал кәсіпкерлер, тегінде, мемлекеттік реттеуді жақтайтын болар. Тәртіп пен реттілікті жолға қоймайынша, нарық қатынастарын өрескел бұрмалаушылықты батыл жоймайынша, біз банкрот республиканың кейпін сөзсіз киіп, ұзақ та терең экономикалық дағдарысқа ұшырайтын боламыз. Бұл жайында мен Қазақстанның барлық халқына ашық айтуға тиістімін. Қазіргі басты қатер экономикалық жағдайда бой тасалап отыр. Сондықтан мен өзіммен бірге жұмыс істеуге, вице-президент рөліне осы мәселелерді шешуде мен баяндаған әдістерді қолдайтын, экономист-практик және ғалымдық тәжірибесі бар Е. Асанбаевты шақырып отырғаным тегін емес. Ол республика экономикасы үшін өте күрделі кезеңде аса пайдалы болады ғой деп ойлаймын.

Бағаның еркіндігі, кәсіпорындардың шаруашылық дербестігі, олардың бәрінің республиканың қарауына көшуі, жекешелендіру мен мемлекет меншігінен алу процесінің қанат жаюы жағдайында қазіргі басқару құрылымдарының бейім еместігі айқын бола бастады. Республика үкіметінің бата беруімен бұрынғы министрліктер салалық концерндердің ықтасынына бас сауғалап, кәсіпорындар есебінен шалқып өмір сүріп жатқан, бірақ олардың қызметінің тиімділігіне аз ықпал жасайтын ашық анахронизмді танытуда.

Сондықтан да келесі жылда қалыптасатын принципті жаңа жағдай экономиканы басқаруды түбегейлі қайта құруды, көп салалы бәсекелесуші жүйелерге көшуді талап етеді. Олар өздерінің банктері бар ірі өнеркәсіп-қаржы топтарына айналады, олардың құрамына кәсіпорындар бір-біріне көмек көрсету, бұрынғыдай көбіне-көп өзін ақтамайтын шетелдік серіктестіктерді іздеудің орнына Қазақстанның импортты алмастыру жөніндегі ішкі мүмкіндік проблемаларын шешу үшін пайдалану мақсатымен бірігетін болады.

Мұның өзі нарықтық ортаға сай келетін және көптеген кәсіпорындар мен

шаруашылықтардың банкрот болуына жол бермейтін, сондай-ақ халықты жұмыспен қамтамасыз ету жөнінен алғанда өте маңызды шағын кәсіпорындар мен өндірістік кооперативтерді құруға топтастыратын құрылымдар болады.

Алдағы бір-екі жылға Президенттің Жарлығымен сыртқы саудаға мемлекеттік монополия, республикадан тысқары жерлерге шығарылатын барлық өнімдерге квота мен лицензия енгізу қажет деп ойлаймын. Барлық өркеніетті елдердегі сияқты бізге де қатаң мемлекеттік реттеу, оның ішінде экспортқа энергия қуаттарын шығару лицензиясын конкурсты негізде сату қажет. Кәсіпкерлер олардың сыртқы рынокқа шығуға деген правосын ешкім де тартып алмайтынын түсінуі керек. Бірақ олар ең алдымен республиканың мұқтажы үшін және мемлекеттің бақылауымен жұмыс істеуге міндетті. Аса көрнекті табыстарға жеткен Еуропа және Азия елдерінде демократиялық процестер басқарылатын белгілі бір шектеулер заң шеңберінде жүрді және олар экономикалық дамуға бөгет жасаған жоқ, қайта көмектесті. Демократия тәртіппен заңды мойындауды талап етеді.

Менің тапсырмам бойынша мамандар тобы валютаны қорландырудың ықтимал көздерін есептеумен шұғылдануда. Алтын қоры мен алмас қорын жасау үшін асыл металдар мен тастарды өндіруді сан есе арттырудың бағдарламасы жасалуда. Олар өзінен-өзі-ақ қай валютаңнан да асып түседі және оның үстіне шетелдік инвестицияларды тартудың айқын кепілі болып табылады. Ал жуық арадағы тактикалық міндет ретінде экспорттық және импортты ауыстыратын өндірістерді құру мүмкіндігін анықтау керек.

Біз болашаққа әйтсе де оптимизммен қарауға тиістіміз. Қазіргі көркею дәрежесіне жеткен белгілі елдерден біздің айырмашылығымыз біздің бастапқы жағдайымыз жекелеген позициялар бойынша олардан әлдеқайда артық. Қазақстан әртүрлі сипаттағы табиғи қазбаларға аса бай, ал ол осының негізінде осы заманғы кез келген өндірісті ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бізде дүниежүзілік стандарт бойынша артта қалды дегенмен де аса қуатты өндірістік потенциал бар. Оны жаңа техника мен технологияны сырттан әкелу есебінен қысқа мерзімде шапшаң қайта құруға болады. Қазір 500 мың шаршы метр дайын тұрған бос өндірістік алаңдар бар. Оларды құрылысқа уақыт пен қаржы кетірмей-ақ, қажетті өндіріс үшін қазір де пайдалануға болады. Бізде білімді де білікті жұмысшы табы бар, ол қысқа мерзімде шетелдік техника мен технология негізінде жаңа өндірістің талаптарына оңай бейімделе алады. Сондай-ақ бұрын ешқандай қажеті болмаған және жүзеге асырылмаған идеялардың аса бай арсеналы мен сан сала интеллект те бар. Оларды ояту үшін жарыстастық және табыс үшін көтермелеу қажет.

Осы аса маңызды факторларға сүйене және шетелдің қатысуын орынды түрде пайдалана отырып, экономикада және оның құрылымдық қайта құруында басқалардан бұрын елеулі сөкіріс жасай аламыз. Бірақ осыны жүзеге асыру үшін халықтың, әрбір еңбеккердің қолдауы, олардың тынымсыз еңбек етуге деген әзірлігі мен бастапқы қиыншылықтардан қаймықпауы

кажет. Және тағы да, тәртіп дамыған өркениеттің басты принциптерінің бірі. Сонда біз валюта әкелетін, технологиялық революцияны тездететін, тұтыну рыногында жағдайды тұрақтандыратын өндіріс құра аламыз.

Адамзат өркениетінің даму циклдарын зерттеуші ғалымдардың қорытындыларына қарағанда оның серпінді процесінің орталығы бірте-бірте Азия – Тынық мұхит аймағына қарай ойысуда. Олар бүкіл әлеммен бәсекелесуші Жапонияның, "жас жолбарыстардың" тұтас ұрпақтарының пайда болуы, Қытай экономикасының сәтті өзгеруі – бұл тағдырдың кірпияздығы емес, тарихи заңдылықтың нәтижесі деп есептейді.

Біздің республикамыз Еуразия континентінде аралық орынды иемденіп, белгілі бір транспорттық сыртқа шығу мүмкіндігі бола отырып, бұл процесте маңызды рөл атқара және әлемдік экономикаға тезірек кірігіп, өз халқының әл-ауқатын көтере алар еді.

Нарық жағдайында әрбір адамның, әрбір отбасының сәттілігі әлеуметтік масылдыққа емес, жеке жауапкершілікке, іскерлік пен ұйымдастырушылық қабілетіне байланысты болатыны жөнінде қоғамда айқын түсінік болуы керек. Бұл жағдайда республикада нарыққа көшудің келеңсіз салдарын бәсеңдету жөнінде шаралар жүйелерін жүзеге асыруға толық кепілдік берілетіндігін ескертер едім. Зейнеткерлікті қамтамасыз ету саласында, тұтыну рыногын тұрақтандыру және тауарлармен, азық-түлікпен толтыру, денсаулық сақтау, халық ағарту мен мәдениет салаларын қолдаудың мемлекеттік әлеуметтік бағдарламалары әзірленуде, жүзеге асырылатын болады. Әлеуметтік қорғауға, ең алдымен халықтың аз қамтылған жіктеріне айрықша назар аударылатын болады.

Дегенмен рынок жұрттың бәрін болмаса да, оның көпшілікті үркітіп отырғанын мен түсінемін, оны енгізудің нәтижелері тек болашақта ғана көрінеді, ал біздің қазір өмір сүруіміз керек. Сонда да болса біз сындарлы түрде алға ілгерілеуге ұмтылып отырмыз. Үстіміздегі жылы халық ағарту, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, мәдениет қызметкерлерінің еңбекақысы өсірілді. Аз қамтамасыз етілген азаматтарды, көп балалы отбасыларды, жетім балаларды қорғау жүйесі жасалуда. Зейнетақы мен стипендия өсірілді. Отан соғысына қатысушылар мен мүгедектерді, интернационалист-жауынгерлерді, бірінші және екінші топтағы мүгедектерді қорғаудың нақты шаралары қабылданды.

Біз көптеген азаматтарға тұрғын үйді тегін алуға мүмкіндік беретін механизмді жасадық. Жеке үй, саяжай салуға жер бөлінеді, қажет етушілердің бәріне бау-бақша беріледі. Осының бәрі азаматтарды әлеуметтік жағынан қорғауға бағытталған жекешелендіру туралы заң адамдарға өз еңбегінің нақты жемісін сезінуге көмектеседі. Осыған қоса республикада жеке табыстың өсуіне барлық шектеулерді алып тастау саясаты әзірленуде және лайықты өмір тұрмысын қолдау үшін адал еңбекақы табу мүмкіндігін туғызуға жағдай жасалуда. Сөйтіп еңбекшілерге бағаның өсуін өзі өтей алуына мүмкіндік беріледі.

Стратегиялық тұрғыдан мұғалімдердің, дәрігерлердің және басқа да бюджетті мекемелер жұмысшыларының табысы бизнес төңірегіндегі қызметкерлердің еңбекақы деңгейінен көп кейін қалмауына ұмтылатын боламыз. Қазір біздің қаржы мүмкіндіктерімізге орай алдымен ең осал әлеуметтік топтар қолдау көретін болады. Әлеуметтік көмек жүйесі белгілі бір адресстік бағытта болуы керек деп есептеймін. Сондықтан да инфляцияны ескере отырып, тұрмыстың ең төменгі деңгейі есептелінуде, халықтың қорғалмаған топтарына азық-түлік және киім-кешекпен нақтылы көмек керсету механизмдері жасалуда.

1992 жылғы қаңтардың 1-інен бастап Зейнетақы туралы заңды жүзеге асырудың басты кезеңі басталады. Біз бұрынғы болған төменгі еңбекақы бойынша тағайындалған зейнетақы төлемін қайта қараудан жалтаруға правомыз жоқ, өйткені оның мөлшері мардымсыз. Сондықтан қаржы проблемаларына қарамастан мен 1992 жылғы қаңтардың 1-іне дейін белгіленген барлық зейнетақыға үстеме қосу жөнінде ұсыныс дайындауға нұсқау бердім. Бізде қарт және жұмысқа қабілетсіз азаматтарға мемлекеттік әлеуметтік қорғау мен қолдау көрсету үшін зейнетақы қоры құрылды және басқа қорлар да құрылатын болады. Оған қоса, мүгедектерді қорғау шараларының мемлекеттік бағдарламасы жасалуда, ал мұның өзі оларды еңбек және қоғамдық қызметке белсенді қайтаруды көздейді. Мен бірде-бір зейнеткер, жалғыз басты адам, мүгедек біздің назарымыздан және қамқорлығымыздан шет қалмауы үшін барлық мүмкіндікті пайдаланатын боламын. Жергілікті Кеңестер, кәсіпорындар коллективтері, кәсіпкерлер, діндарлар бүкіл дүние жүзіндегідей көмекті қажет ететіндерге арналған қайырымдылық ісіне қатысады деп сенемін.

Жастар саясатын жүзеге асыруға байланысты басқадай проблемалар туып отыр. Бүгінде біз жас ұрпақ мәселесін мүлдем жаңаша ой-елегінен өткізіп, шешуге тиіспіз. Нақ жастардан мен біздің өмірімізді түпкілікті қайта құрудағы күрделі жұмыста арқа сүйеуге болатын өз жақтаушыларым мен одақтастарымды көретінімді айтуға тиіспін. Жаңа идеяларды түсіну және қабылдау, жаңарған қоғам құрушылары болу, өз тағдыры мен республика болашағын өз қолдарына алу жастардың ісі емес пе?

Әрине, мен нарық экономикасына көшудегі өтпелі кезеңнің қиыншылықтары, егер жастардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету жөніндегі тиімді шаралар қолданбаса, оларға ауыр соққы болып тиетінін айқын ұғынамын. Бұл шаралар жастар кәсіпкерлігінің өсуіне мүмкіндік туғызып, оның жақсы жұмыс істеп және көп еңбек ақы табуға ниетін көтеруі тиіс. Нарыққа шетелде білім алуға қабілетті жаңа жас кадрлар керек. Біз қазірдің өзінде алғашқы 20 адамды іріктеп, АҚШ-қа оқуға жібердік. Бұл бағдарламаны біз бұдан әрі де кеңейтпекпіз. Ендігі кезекте – Оңтүстік Корея мен Түркияға топтар жіберу тұр. Бірақ мұның бәрі әзірге тегін көмек. Келесі жылдан бастап біз жастарды республика қаржысына шетелге жіберетін боламыз. Бұл үшін арнайы Президент қоры құрылды.

Жастар үшін басты мәселелердің бірі – тұрғын үй. Оны шешу жастардың тұрғын үй құрылысының арнаулы бағдарламасын жүзеге асыруды қажет етеді. Оның мәні, меніңше, мынада. Біріншіден, әрбір қалада және жұмысшы поселкесінде жеке немесе кооперативтік құрылыс фирмаларын құру қажет.

Олар тапсырыс берушінің қаржысы немесе мемлекеттік несиесі есебінен жастар үшін тұрғын үй салар еді. Оның үстіне, жаңа ғана шаңырақ көтерген жас отау өз қалауымен отбасының болашақ құрамына қарай пәтерге тапсырыс бере алар еді. Оған қоса ол өз қаржысынан тұрғын үй құнының 25 пайыз мөлшерінде алғашқы жарна жасайды немесе мемлекеттік несиесіне өтініш жасайды, ал оны жұмыс істейтін жас жұбайларға жеңілдік жағдайымен беру керек. Бұл несиені олар қандай да болмасын кәсіпорында жұмыс істей жүріп қайтарады немесе оны ата-аналарының, туыстарының және т.б. көмегімен мерзімнен бұрын өтейді.

Бұл бағдарламаны жүзеге асыратын әрбір құрылыс фирмасының шағын өз цемент және кірпіш зауыты, ағаш және безендіру материалдарының берік көзі болуы тиіс екенін атап өту маңызды. Бүкіл бағдарлама, сондай-ақ, республикада құрылып жатқан кәсіпкерлік пен шағын бизнеске қолдау көрсету қорын басым пайдаланатын болады. Осы қордан жас кәсіпкерлерге де жәрдемдесетін боламыз.

Президент болып сайланған жағдайда – бұл менің қызметімнің маңызды бағыттарының бірі болады.

Өз қызметімде сырт айналып өтуге болмайтын біздің өміріміздің тағы да бір жағы бар: республика азаматы ретінде мен Қазақстандағы экономикалық жағдайдың өткірлігін жан күйзелісімен қабылдаймын. Менде бұл мәселе бойынша нақты іс-қимылдар бар. Президент Жарлығымен Қазақ жерінде ядролық қарудың сынағына тыйым салынды. Қазір мемлекеттік органдардың ғылыми және медицина мекемелерінің күш-жігері Арал және Семей аймақтарының, өнеркәсіп орталықтары проблемаларының кешенін шешуге, біздің табиғи байлығымызды, әуе және су бассейнін қорғауға бағытталған.

Және сөзімнің қорытындысында – өз жұмысымның негізгі принциптері туралы айта кетпекпін. Мен, Қазақстанда жүргізіліп жатқан терең өзгерістерге бүкіл қоғамның, әрбір адамның тарапынан оның қажеттігін түсінуді талап ететінін түсінемін. Бүгінде бізге бұрынғы қай кездегіден де нақты бірлескен күш-жігер қажет.

Мен өз қызметімде Қазақстанның көп ұлтты халқына, олар сайлаған халықтық өкімет органдарына, аға ұрпақтың тәжірибесі мен жастардың күш-жігеріне, батыл шешім қабылдауға, әдеттен тыс ойлауға және әрекет жасауға қабілетті адамдарға сүйендім және бұдан былай да сүйенетін боламын. Мен үшін адамның ұлты, партияға қатыстылығы, діни сенімі емес, қайта оның іскерлік қабілеті маңызды.

Қазір алға қойған мақсатқа қол жеткізуде дәйекті де табанды болу керек. Мен сіздерге Қазақстан тарихында зор, бұрын болып көрмеген істе серіктес ретінде жүгінемін. Бүгінде, біздің мемлекетіміздің, егемендігіміздің, сіздер мен біздің болашағымыз бен балаларымыздың болашағының ең маңызды ірге тасы қаланып отырғанда, біздің бәрімізге сондай қажетті сіздердің ақыл-ойларыңыз бен еріктеріңізге жүгінемін. Біз шын мәнінде бетбұрысты оқиғалардың табалдырығында тұрмыз. Республиканың қандай жолмен жүретіні, Қазақстанды қандай тағдыр күтіп тұрғаны нақ бізге байланысты.

Мен сіздерге өз жолымды ұсынамын. Өзім көріп тұрған және оның дұрыстығына терең сенімді ұсынамын. Қазір мінберде тұрған осы адам сіздердің сенімдеріңізге лайық па? – деп ойлап, өздеріңізден сұрап көріңіздер.

Осыдан бір жарым жыл бұрын, Президент антын қабылдай отырып, мен тұрақтылықты сақтау үшін, қазақстандықтардың өмірлік деңгейін мүмкін шектен төменге түсірмеуге барлық күш-жігерімді жұмсауға уәде бергенмін. Менің қалай жұмыс істегенімді сіздердің барлығыңыз көрдіңіздер.

Бұдан жақсы істеуге болды ма? Сірә, солай да болар. Бірақ таза арыммен мен өз сөзімде тұрдым, деп айта аламын. Қазақстан, пайда болған күтпеген жағдайлардың көптігіне қарамастан өзінің саяси, экономикалық және әлеуметтік айқындамаларын сақтап қана қоймай, сондай-ақ алға қарай айтарлықтай қадам жасай алды.

Сіздердің қолдау көрсететіндеріңізге қатты үміт артамын. Сіздердің таңдауларыңызды мен 1991 жылғы желтоқсанның 1-інде, сіздер Қазақстанның бірінші бүкіл халық сайлайтын Президентіне дауыс бергенде білемін. Осы тарихи күні қазақстандықтар республика басшысын сайлаудан гөрі, неғұрлым мәнді және маңызды таңдау жасайтынын атап көрсетемін. Шын мәнінде, Президентке дауыс бере отырып, сіздер біздің өмірімізді түбегейлі қайта құру үшін жауапкершіліктің көптеген үлесін өздеріңізге аласыздар.

Мен тез жеңіске және жалпыға бірдей рахат өмірге уәде бермек емеспін. Мен кейбіреулер сияқты, қатаң белгілі бір уақыттан кейін болатын тамаша өмірге уәде бермеймін. Бірақ мен, біз барлығымыз бірге жүретін жол бізді күңгірт те ешкімге түсініксіз "жарқын болашаққа емес", қайта жалпы дүниежүзілік өркениеттің даңғыл жолына әкелетініне сенімдімін. Ол бізді адамзаттың басым бөлігі жүріп келе жатқан нақ сол қарапайым дұрыс жолға әкелмекші.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ИЗБИРАТЕЛЯМИ В АЛМА-АТЕ*

Алма-Ата, 15 ноября 1991 года

Дорогие друзья!

Примите искреннюю признательность за то, что пришли на эту встречу. Я благодарю доверенных лиц, всех выступавших за добрые слова в мой адрес. Говоря откровенно, участие в нынешней предвыборной кампании дается мне нелегко. Слишком много непредсказуемых, совершенно непредвиденных проблем обрушилось на нашу и без того измученную страну. Особенно в последние месяцы они нарастают, как снежный ком, и решать их становится все труднее и труднее. А люди ждут от тебя реальной отдачи, ждут, когда наступит обещанное улучшение жизни.

Я и сам с надеждой смотрю в будущее. И порой кажется: вот-вот забрезжит свет в конце туннеля. Но приходят новоявленные "спасители Отечества" в лице членов ГКЧП и в считанные часы хоронят с таким трудом подготовленный к подписанию Союзный договор. Или, например, как снег на голову падает известие о том, что Россия отпускает цены, нимало не заботясь, как это "аукнется" в Казахстане и других республиках, хотя мы имеем договор о согласовании позиций.

Я не говорю уже о межнациональных конфликтах, вспыхивающих то тут, то там, о развале экономических связей между республиками. Все это вместе взятое создает мощнейший дестабилизирующий фактор, лишаящий нас возможности нормально жить и работать. Ведь Казахстан не в безвоздушном пространстве находится – любое негативное явление в стране не проходит для нас бесследно.

Словом, обстановка тяжелая. И я отдаю себе отчет в том, что не самое сейчас лучшее время для предвыборной кампании, кто бы ни был кандидатом в Президенты. Тем более что невозможно обещать сиюминутного чуда, быстрого улучшения нашей разладившейся жизни.

Только что я вернулся из поездки по Западному Казахстану. Побывал в самой глубинке – в колхозах, совхозах, у самых простых людей. И даже там

* Газета "Казахстанская правда", 19 ноября 1991 года.

меня аксакалы с удивлением спрашивали: "Зачем нам эти выборы? Все тебя знают, верят тебе..." Наверняка подобные вопросы витают и в этом зале, их задают себе миллионы казахстанцев, сидящие сейчас у своих телевизоров.

Да, казахстанцы меня знают, я не новичок. Моя работа, политика, которую провожу вместе с Верховным Советом, с другими руководителями республики, вам известны, без ложной скромности скажу больше: я горжусь, что казахский народ становится известным в мире, поскольку на мировую арену смело выходит моя родная республика.

Ни для кого не секрет, что роль нашей республики в консолидации суверенных государств бывшего Союза, в организации единого экономического пространства высоко оценивают лидеры крупнейших стран мирового сообщества. И вы знаете, что это объективные оценки.

Однако я уверен, что политический вес президента, обладающего всенародным мандатом доверия, будет неизмеримо выше на мировой арене и в стране. Сам факт проведения всенародных выборов значительно поднимет демократический престиж Казахстана, позволит решительнее наполнять его суверенитет и независимость конкретным практическим смыслом. И это первая из ряда причин, по которым я согласился еще раз пройти через горнило выборов.

Теперь вспомните августовские события. Политический анализ переворота показал, что решительно действовать в экстремальной ситуации, успешно бороться против консервативных, реакционных сил способен только тот президент, который получил свои полномочия из рук всего народа. Мне лучше, чем кому-либо, известно, насколько живучи эти силы. Они еще не исчерпали своих ресурсов. Так можем ли мы, зная это, рисковать нашей молодой, неокрепшей демократией?

Третья причина законодательства в том, что Казахстан – многонациональное государство. Получив всенародное признание, президент тем самым сможет опереться на поддержку всех наций и народностей республики. А это значит, что проводимая у нас политика межнационального согласия будет иметь еще более прочную основу. Никто уже не обвинит президента, что он радеет лишь об одной нации и игнорирует интересы других.

Наконец, самое главное. Необходимость прямых выборов диктуется сложной экономической ситуацией, требующей безотлагательного осуществления ряда конкретных действий.

Это – непростые шаги навстречу грядущему рынку, которые, прямо скажу, будут трудными и непопулярными у населения. Я имею в виду свободные цены, приватизацию, закрытие убыточных предприятий, что повлечет за собой безработицу, другие социальные стрессы. Только имея мандат всенародного доверия, президент может решительно пойти на эти тяжелые, но абсолютно необходимые меры, чтобы быстрее вырваться из экономической трясины, сократить затянувшееся ожидание людьми лучшей жизни.

Словом, за какой вопрос ни возьмись, каждый жестко связан с проблемой всенародных выборов. Как видите, она вызвана отнюдь не искусственно, а самой жизнью. В ее основе вовсе не эгоистическое стремление получить всю полноту власти, как думают некоторые недалекие политики, а объективная необходимость. К тому же полнота власти предполагает и полноту ответственности. Брать же ее на себя, поверьте, нелегкое дело.

И еще. В принципе я не сомневаюсь в правильности уже сделанных и намечаемых политических шагов. Но, чтобы быть уверенным наверняка, хочу знать мнение всего народа как об избранных нами целях, так и о средствах их достижения. Думаю, такое желание с моей стороны вполне оправданно и объяснимо. Определиться с этим важно еще и потому, что мы оказались в тисках глубочайшего кризиса, который находит свое выражение не только в неустроенности жизни миллионов людей и социально-политической напряженности. Это и кризис общественного сознания, прежних взглядов и представлений. Он порождает мучительные вопросы: как жить, во что и кому верить, что ждет страну, какой будет судьба наших детей и внуков?

Я тоже задавал их себе и сейчас глубоко уверен, что возрождение и процветание республики возможны лишь в том случае, если в основу государственной политики будет положен тезис: не человек для государства, а государство для человека. На практике это означает построение в Казахстане такого общества, в котором обеспечивались бы все индивидуальные свободы личности, и каждый мог бы реализовать свои возможности, в котором именно человек будет главным социальным приоритетом деятельности любых экономических и политических структур.

Чтобы выйти на такой уровень устройства нашего бытия, нужно решить ряд кардинальных проблем. Главная из них, на мой взгляд, – судьба государственности нашей страны. Пойдем мы и дальше вместе или каждая республика станет искать выход из кризиса в одиночку, на свой страх и риск?

В одиночку конечно можно, если нас вынудят. Но это означало бы дальнейший разрыв связей, спад экономики, ухудшение жизни, которых можно не допустить.

Моя точка зрения на этот счет вам известна. Считаю, что мы сможем построить высокоразвитое общество только в содружестве суверенных республик, сохранив единое экономическое пространство как общую основу взаимовыгодного сотрудничества. Именно поэтому мною предпринято столько усилий для заключения Договора об экономическом сообществе, который способен стать также стержнем будущего политического союза.

Лично для меня несомненно, что наша будущая политическая коалиция примет форму Союза суверенных государств, к компетенции которого будут отнесены такие важные вопросы государственной жизни, как единая оборона, связь, использование железных дорог, воздушного и морского транспорта, атомной энергетики и другие. Уже сам тип коалиции свидетельствует о том, что это будет качественно новое политическое образование, в

корне отличающееся от бывшего тоталитарного государства, именуемого СССР и сохранившего в себе все признаки империи.

Другой круг проблем связан с определением правильной стратегии и тактики движения к реальной независимости и самостоятельности Казахстана. Принимая Декларацию о государственном суверенитете, мы подчеркивали, что для осуществления провозглашенных в ней принципов потребуются многие годы упорной работы. Однако важные шаги уже сделаны. Республика окончательно порвала с командно-административной системой, отказалась от беспрекословного подчинения воле центра.

Несмотря на конфликты политиков, непоследовательность в проведении реформ, Казахстан настойчиво проводил собственную линию, отвечающую интересам его народа.

Для меня и впредь основной задачей будет отстаивание интересов республики и прежде всего – прав ее граждан. Нам предстоит принять законодательные акты о гражданстве и миграции. Здесь я исхожу из того, что народ Казахстана является единственным носителем суверенитета и источником государственной власти.

Гражданам, проживающим на территории республики – так записано в декларации, – гарантируются все права и свободы, предусмотренные Конституцией. Казахская ССР возьмет на себя регуляцию всех миграционных процессов.

В контексте обеспечения прав и свобод человека мы должны рассматривать и все проблемы национально-государственного устройства, национальной политики. Для меня никогда не было важнее задачи, чем сохранение добрых межнациональных отношений и дружбы между народами, населяющими нашу республику.

Сознавая свою ответственность за укрепление национальной государственности, за судьбу казахской нации, буду постоянно заботиться о возрождении ее культуры, языка и истории. Одновременно, руководствуясь Декларацией о суверенитете Казахской ССР, приложу все силы к тому, чтобы в республике были созданы достойные и равные условия жизни для всех ее граждан.

В целом мое видение проблем национальной политики и методы их решения казахстанцам известны. Что касается роста национального самосознания – я поддерживал и всеми силами буду поддерживать этот процесс. Однако очень важно, чтобы он шел без перегибов, в направлении общемирового прогресса. В этой связи считаю, что у сравнительно молодой казахской нации сегодня появился исключительный исторический шанс: используя достижения современной цивилизации, основываясь на принципах экономической целесообразности и здравом смысле, в максимально сжатые сроки совершить переход от тоталитаризма и хозяйственной разрухи к демократии и процветанию. Чтобы убедиться в этом, достаточно объективно оценить то, чего мы достигли хотя бы в течение минувшего года.

Безусловно, у нас много проблем, но давайте посмотрим на себя как бы со стороны, глазами наших соседей. В стране разруха, катастрофический спад экономики. Многие республики начали искать спасение в том, чтобы наглухо закрыться в своих национальных квартирах, отделить себя от чужой беды. Другие рьяно взялись за поиск виновных в своих несчастьях, и дело дошло до кровавой межнациональной бойни. Третьи в это время занимались тем, что разыгрывали политическую карту, стремясь максимально обеспечить свои собственные интересы за счет интересов соседей. В целом же страна рухнула в пропасть оголтелого сепаратизма, отрицания даже тех нравственных ценностей, которые всегда и при любых обстоятельствах надо бережно и свято хранить.

Мы тоже боролись за свой суверенитет и добились немало на этом пути. Но, вместе с тем, не допустили у себя ни повторения Нагорного Карабаха, ни экономического беспредела.

Мы не потеряли чувства братской семьи народов, честно и открыто протянули руку дружбы тем, кто в этом нуждался. В нынешнее тяжелое, смутное время Казахстан сохранил свое лицо, приобрел не врагов, а друзей. Обеспечив внутреннюю стабильность, республика делала и делает все возможное, чтобы распространить ее на остальные регионы.

Сегодня в нас видят гарантов будущей спокойной жизни народов, посредников в разрешении трудных споров. Вот цена последовательной, взвешенной политики, верности идеалам интернационализма. И у нас есть все основания гордиться и дорожить этим.

А посмотрите, как к нам относятся за рубежом. Разве пойдут иностранные инвесторы и политики на контакт с теми, кто в собственном доме не может навести порядок? К нам же идут без опаски.

Но это лишь одна сторона дела, другая состоит в том, что внимательно следящие за нами страны Запада и Востока увидели в нас не просто достаточно надежного экономического партнера.

Они увидели наше стремление к подлинно демократическому, открытому, миролюбивому обществу, проповедующему общечеловеческие ценности, и не только на словах.

Широкий резонанс в мире вызвало казахстанское антиядерное движение, первый на планете Указ Президента государства о закрытии ядерного полигона. Это был Указ первого Президента Казахстана, получивший высокую оценку во всем мире.

Мы выказали искреннее желание неукоснительно выполнять советско-американский Договор по ядерному разоружению. По достоинству оценено и мое приглашение в Казахстан группы экспертов по правам человека.

Не случайно республика гостеприимно встречала таких признанных лидеров мирового политического процесса, как М. Тэтчер, Дж. Бейкер, Г.-Ф. Геншер, Ли Куан Ю и многих других. Словом, в минувшем году сделаны очень важные шаги к тому, чтобы суверенный Казахстан вошел в миро-

вое сообщество, чтобы малоизвестный в прошлом казахский народ стал его равноправным и уважаемым членом, это не только моя заслуга – заслуга всех казахстанцев. Сегодня в этом зале находятся два человека, чьи судьбы могут стать прекрасной иллюстрацией к только что сказанному. Это – первый казах-космонавт Тохтар Аубакиров и его дублер Талгат Мусабаев. Еще факт.

На днях первый казах назначен Президентом СССР в одну из стран Чрезвычайным и Полномочным Послом Союза. Уверен, что таких конкретных примеров наполнения суверенитета республики реальным содержанием будет еще немало.

Однако, говоря об этом, хочу особо подчеркнуть, что я не являюсь сторонником утверждения, будто осуществление радикальных экономических и демократических преобразований может эффективно произойти только в мононациональном государстве. Вера в то, что каждый народ, то есть этнокультурная общность, может иметь свою государственность, – это миф, абсурд. Принцип "один народ – одно государство" не реализовался в истории. На земном шаре три тысячи народов и только 170 государств. А вот в чем я уверен, так это в том, что специфика многонационального Казахстана имеет огромные преимущества.

Дружба народов – не только наше главное достояние, но наша вера, наша надежда. Это верный путь развития и казахской нации, и всех народов республики.

Мы сможем добиться успеха лишь на основе консолидации всего нашего общества, всех политических сил. Лично я буду поддерживать и совместно работать с теми движениями и партиями, которые выступают за укрепление в республике стабильности, гражданского мира и согласия.

В своих программах большинство партий и движений ставят благородные цели, однако при этом консолидацию многие из них понимают как победу своей позиции над остальными. Это не лучшим образом отражается на темпах и характере проводимых нами реформ. Должен сказать, меня очень беспокоит то, что наиболее активные и массовые движения у нас формируются не по идейным мотивам, а лишь по двум признакам – классовому или национальному. Это просто, но опасно. Демократическое содержание в таком случае отходит на второй план.

Сегодня же от того, сумеют ли все эти силы найти основу для взаимодействия, во многом зависит судьба общенационального согласия в республике. Потому необходимо единение, единение не ценой уступок, а на базе критического переосмысления устоявшихся взглядов.

Десятилетиями нас приучали осознавать необходимость только борьбы противоположностей. Думаю, что настало время восстановить в правах диалектическую логику и осознать необходимость совмещения противоположностей, без чего не может быть единства многообразия.

Я от всей души хочу поблагодарить общественный комитет в поддержку моей кандидатуры, партии и движения Казахстана, объединившие усилия в период нынешней предвыборной кампании. Поблагодарить не только за помощь и поддержку, но и за убедительную демонстрацию единства во имя большой благородной цели.

Не могу не сказать теплого слова признательности и в адрес нашего духовенства, которое также играет заметную консолидирующую роль в республике. Мои сегодняшние встречи с главным муфтием Духовного управления мусульман Казахстана Ратбеком и архиепископом Алма-Атинским и Семипалатинским Алексием еще раз утвердили меня в мысли, что и верующие люди республики горячо поддерживают начатые нами преобразования.

Меня часто спрашивают: "Почему мы стали хуже жить?" При огромных сырьевых ресурсах, природных богатствах, которых достаточно для жизни не одного поколения, этот вопрос из чисто житейского сегодня становится политическим. Чтобы разъяснить ситуацию, необходимо оглянуться в недалекое прошлое.

Наша система, основанная на централизованном управлении, на монополии государственной собственности, полностью исчерпала свои возможности к концу 70-х годов. Страна держалась на плаву лишь за счет нефтедолларов и экспорта других видов сырьевых ресурсов. Положение усугублялось непомерно высокими расходами на армию, милитаризацией целых отраслей промышленности.

Из-за отсутствия экономических стимулов и механизмов практически остановился научно-технический прогресс. Неэффективность экономики, ее затратный характер обусловили крайне низкий объем расходов на социальную сферу. По уровню развития материальной базы здравоохранения, образования, культуры мы оказались в пятом десятке стран мира. Так называемая "уровнировка" в распределении материальных ресурсов, а также низкий уровень заработной платы практически уничтожили мотивацию к труду, привели к эрозии трудовой этики, к социальной апатии населения. Чтобы отвлечь народ от внутренних забот, именно в этот период административно-командная система занималась поиском внешних врагов. Экономический крах системы вкупе с идеологическими и политическими амбициями толкал ее верхушку на прямые военные авантюры. Последний пример тому – Афганистан. И если бы не перестройка, мы вполне могли докатиться до самой настоящей ядерной войны.

Для Казахстана все существующие проблемы усугублялись отсутствием реального суверенитета. На его огромные природные богатства центр смотрел только как на источник дешевого сырья. Немудрено, что такая структура привела к однобокому развитию нашей экономики: в республике фактически отсутствуют не только современные машиностроение и электроника, но и производство многих видов товаров народного потребления. Удру-

чает и другое – в результате бесконтрольных действий союзных министерств и ведомств практически вся территория Казахстана оказалась зоной экологического бедствия.

Реально осознав все это, мы взяли твердый курс на открытую рыночную экономику, которым идет весь цивилизованный мир. Путь этот непростой.

Предстоит во многом изменить мышление, а также отношение к труду. В переходный период, как я уже говорил, нам придется столкнуться с безработицей, которая в скрытом виде есть и сейчас на фабриках и заводах, в колхозах и совхозах, и сегодня вместо нужных троих работают пятеро, отсюда малопродуктивный труд, низкий уровень заработков.

Лишь в последние полтора-два года мы осознали, что только рыночная система может обеспечить эффективное использование ресурсов, создать условия для технического обновления производства.

В Казахстане в целом выработан курс, направленный на выход из экономического кризиса и переход к социальному рыночному хозяйству.

Мы приступили к реализации комплекса антикризисных мер, которые позволят стабилизировать экономическое положение и создать необходимые условия для формирования рыночных отношений. Их внедрение требует решительности. Многое зависит от преодоления бюджетного дефицита, жесточайшего сокращения расходов. Нам нужна собственная финансово-кредитная политика, разумеется, учитывающая положения Договора об экономическом сообществе. Но все это требует анализа, экономических расчетов.

Первостепенными задачами для нас являются защита потребительского рынка в республике и решение продовольственной проблемы. В условиях разноразличия цен в различных республиках, разного уровня насыщенности рынка потребительскими товарами без этих мер не обойтись.

Считаю необходимым в короткие сроки ввести бонусы или подобные им знаки, прежде всего на продовольствие. Они должны фигурировать вместе с рублем, и только при их наличии гражданам будут продаваться те или иные товары. Это не означает отказа от общего экономического пространства, закрепленного в Договоре об экономическом сообществе. Речь идет о том, чтобы превентивно защитить повседневные интересы граждан республики. Казахстан в этом году сам пострадал от засухи.

Мы собрали менее половины прошлогоднего урожая. Конечно, продовольственного зерна на собственное потребление у нас достаточно, никакого голода не будет, но нам надо защитить внутренний потребительский рынок.

Для решения продовольственной проблемы необходимо в первую очередь довести задания до областных Советов преобразовать до марта 1992 года убыточные и низкорентабельные колхозы и совхозы в ассоциации, союзы сельских кооператоров или фермеров.

Эффективно показал себя опыт перехода слабых хозяйств под эгиду облпотребсоюзов с обоюдного согласия. Районному звену следует смело идти на это, ибо у таких хозяйств, выполняющих, как и другие, госзаказ, появляется и прибыль, и добавочная продукция.

Стержневым для нас является вопрос усиления стимулов к труду. И очень важно, с каких принципиальных позиций подходить к его решению. Тоталитарный режим, лишив человека права собственности, в том числе и на свою рабочую силу, воспитал у народа мифо-утопическое сознание.

Это – постоянное упование на чудо, но оно не приходит, и тогда ищут виновных. И мы пока не отрешились от этого. Где-то надежда на чудо в нас сидит и сегодня.

А ведь многие зарубежные экономисты убеждены в том, что Казахстан в состоянии за счет рационального использования имеющихся ресурсов самостоятельно реализовать многие программы своего экономического развития, без привлечения крупных иностранных кредитов. Возможно, не все обстоит так оптимистично, но истины в этом немало.

Премьер-министр Великобритании, где я был недавно с официальным визитом, высказывал такую мысль: советские республики должны помочь себе сами, чтобы быть уверенными в помощи извне.

Весь мировой опыт показывает, что основа благосостояния любого общества – предприимчивость и предпринимательство каждого гражданина и коллектива граждан. Чтобы это проявилось – надо дать людям собственность, возможность организовать свое дело. Поэтому ведется приватизация и разгосударствление, поддерживается частное и коллективное предпринимательство.

Почему мы на это идем?

История доказала, что монополизм государственной собственности, особенно в обществе закрытого типа, каким был наш Союз, ведет к застою, перерождению общества в косную догматическую систему, в которой идеологическая доктрина становится выше здравого смысла и доводов разума. Посмотрите, как обстоят дела в процветающих странах мира со смешанной экономикой. В них доля государственной собственности весьма незначительна. В Японии и США она составляет около 20 процентов, в Великобритании и Франции – в пределах 40.

В нашей стране господство государственной, по существу ничейной собственности, в сочетании с принципом равенства, принявшим уродливый облик уравнительности, привело к падению интереса, равнодушию людей, потере динамизма развития.

В нашем мышлении раньше вообще не была заложена возможность кризиса и рыночного хозяйства. В рынке много для нас необычного, будут и досадные ошибки. Но важно действовать, делать конкретные шаги. Сегодня мы страдаем от избытка самокритики и стремления найти решения, которые удовлетворили бы даже твердолобых. Мы находимся пока в начале

движения к рынку, нужно его формировать быстрее, ибо промедление может погубить экономику. В этой части я согласен с Б. Н. Ельциным, но двигаться здесь надо взвешенно, обдуманно, без суеты и опасного нетерпения.

Я, например, призываю все республики отказаться на данном этапе от введения национальной валюты. Иначе к нашим нынешним нестыковкам и трудностям добавится масса других, и общее экономическое пространство станет пустым мифом. Позже, наверное, мы придем к национальным валютам, но сейчас, в условиях глубокого кризиса, это не ко времени и не к месту.

Перед нами стоит непростой вопрос – как сегодня разбудить интерес к труду? Совершенно ясно, что никого нельзя по-настоящему в этом заинтересовать, пока не будет должного насыщения потребительского рынка, то есть удовлетворения насущных потребностей людей.

Кардинальное решение проблемы состоит в структурной перестройке народного хозяйства, но эта работа займет довольно длительный период времени. Поэтому для удовлетворения неотложных потребностей населения и создания у людей стремления лучше работать и больше заработать, на мой взгляд, следует выбрать несколько конкретных и экстренных приоритетов, которые должны идти впереди всех дел и за которые будут отвечать высокие должностные лица. Речь идет о следующем:

1. Продовольственное обеспечение. Об этом уже говорилось, и за решение этой проблемы персонально отвечает Премьер-Министр С. А. Терещенко.

2. Развитие строительного комплекса для населения, особенно реализация программы строительства жилья для молодежи и молодых семей, создание для этих целей частных и смешанных строительных фирм. Это направление закрепляется лично за первым заместителем Премьер-Министра Г. Г. Ежиковым-Бабахановым. О сути самой программы я скажу ниже.

3. Создание мощностей по выпуску в год до 70 – 100 тысяч легковых автомобилей к 1995 году и продажа их населению Казахстана. Сначала это будут сборочные производства, которые затем постепенно станут самостоятельными за счет развития вокруг них мелких предпринимателей, малых предприятий и производственных кооперативов. Это поручено заместителю Премьер-Министра К. К. Байкенову. Проблема трудная, капиталоемкая, но разрешимая.

4. Строительство предприятий по производству импортных холодильников и видеосистем с выпуском продукции уже в 1993 году. Это – в обязанностях вице-президента Е. М. Асанбаева.

5. Обеспечение населения всевозможной мебелью и обувью за счет кооперации с зарубежными партнерами и внутрисоюзных возможностей с тем, чтобы снять эту проблему для населения республики в 1994 году. За ее решение ответственен перед народом Казахстана заместитель Премьер-Министра К. А. Абдуллаев.

6. Создание мощностей по выпуску не позднее 1994 года современных швейных машин для наших семей и медицинских препаратов из казахстанского сырья. За осуществление этого проекта отвечает заместитель Премьер-Министра Д. Х. Сембаев.

7. Организация в республике в объеме ее потребностей производства детского питания, баночного пива, баночных фруктовых и ягодных соков в 1994 году лежит на плечах заместителя Премьер-Министра В. М. Турсумбаева.

Указанные приоритеты усилят стимулы к труду, стремление больше накапливать средств, ибо все это в рыночных условиях будет стоить немалых денег.

Словом, реализация этих мер имеет для всех казахстанцев и судеб республики важное значение. В людях должна родиться вера в рыночные преобразования и новый порядок хозяйствования, а вместе с верой – и сама поддержка рынка, без которой переход к нему просто не состоится. Наши люди должны поверить в себя, иметь возможность за счет честного труда довести уровень своего благосостояния до той грани, которая делает человека независимым от всевозможных паразитических структур, играющих на сегодняшнем дефиците.

Эта вера должна опираться на конкретные правовые гарантии и нормы.

Мы намерены в ближайшее время снять перед честным и цивилизованным предпринимателем все бюрократические препоны, оградить его от необоснованного вмешательства со стороны. И первым шагом должно стать, по-видимому, введение заявочного порядка открытия малых и других частных и кооперативных предприятий, защита их от вымогательства местной администрации, понявшей расширение своих прав как возможность через сомнительное запретительство идти к личному обогащению.

Законы и ведомственные акты по их исполнению еще создают, с другой стороны, много возможностей для уловок и лазеек, которые позволяют увильнуть от налога. Государство с пустой казной – это фикция. Поэтому здесь требуются взыскательный анализ и пересмотр положений. Банки утратили контроль за превращением безналичных денег в наличные, иногда намеренно, усиленно изображая показное бессилие. Ларчик же открывается просто: нередко клиент часть кредита по преступному сговору передает, как мзду, работнику банка, а тот, не желая оставлять следов, требует ее наличными.

Необходимо установить, что любое предприятие или хозорган вправе иметь лишь один расчетный счет по месту своего нахождения и получать наличные деньги лишь на выплату зарплаты, пенсий, пособий и стипендий.

Будет справедливо, если мы запретим до определенного времени продажу приватизируемых объектов жителям других республик, отдав приоритет нашим собственным гражданам.

Для практической реализации глобальных целей нужны последовательность и настойчивость, твердая политическая воля и правильно выбранная тактика. В связи с этим считал бы необходимым откровенно сказать о следующем:

1. Далеко не все государственные, политические, хозяйственные структуры и их работники – сторонники радикальных реформ. Их проведению мешает также неотлаженность властных отношений, особенно по вертикали, что приводит к очевидному двоевластию на местах, проявлениям областного автономизма и регионализма. Граждане республики требуют укрепления исполнительной власти. Нередко предприятия, кооперативы и ассоциации действуют в обстановке вседозволенности, совершенно не считаясь с интересами республики и ее населения. Общество в лице государства еще не имеет реальных рычагов воздействия. На производстве упали дисциплина и порядок.

2. Ослабление исполнительной власти в период сложного переустройства общества вызвало неуправляемые разрушительные процессы – безнаказанное разграбление государства псевдопредпринимателями и разного толка мошенниками, беспардонную спекуляцию государственной продукцией на биржах, рынках, в кооперативных и коммерческих магазинах. Многие из них, пользуясь неразберихой и безучастностью властей, получают ошеломительные доходы на перепродаже государственной продукции, спекуляции государственным кредитом, не создавая при этом ничего, кроме инфляции и падения покупательной силы рубля. Профсоюзы стремятся догнать стремительно растущие цены, но возросшая зарплата наталкивается на пустоту магазинных полок. До каких пор это может продолжаться?

3. Идет открытый процесс сращивания отдельных работников советских, правоохранительных и контролирующих органов с теневой экономикой и преступными элементами, процветают взяточничество и коррупция, растут другие виды преступности, а государство при этом как бы погружено в летаргический сон. Становится недопустимой бездеятельность наших финансово-банковских и налоговых учреждений, позволяющих нечистоплотным дельцам уклоняться от уплаты налогов в казну республики, безудержно наводнять рынок денежной наличностью, подталкивая инфляционные процессы.

4. Утеряна разумная связь между ростом оплаты труда и физического объема производства. В конечном итоге это означает для предприятий неминуемое банкротство, для экономики в целом – необратимую катастрофу.

В условиях углубляющегося экономического кризиса вызывает горькое удивление рост непомерных социальных претензий и требований в отрыве от реальной обстановки в экономике и наращивания производства.

5. Сложившаяся структура управления экономикой еще неадекватна создаваемой рыночной среде и приходит с ней в противоречие, сдерживает развитие рыночных преобразований и возникновение конкуренции.

Решительные меры по устранению такого положения – это необходимые и неотложные тактические шаги для стабилизации общества и экономики. В случае избрания Президентом, выполняя волю моих избирателей, я буду вынужден пойти на эти меры. Они не противоречат рынку и его законам, ибо нигде в мире такие отношения не внедрялись в условиях хаоса. Напротив, рыночные правила и механизмы вводились под контролем и с помощью сильной исполнительной власти. Честные предприниматели наверняка за регулируемую роль государства. Без наведения порядка и дисциплины, без решительного пресечения уродливых искажений рыночных отношений мы провалимся в долгий и глубокий экономический кризис с неизбежной участью республики-банкрота. Об этом я должен откровенно сказать всему народу Казахстана.

Сегодня главная опасность таится в экономической ситуации. И не случайно я пригласил выступить в паре со мной в роли вице-президента Е. М. Асанбаева, разделяющего изложенные мной подходы к решению проблем, человека, имеющего опыт экономиста-практика и ученого. Думаю, он будет очень полезен в это сложное для экономики республики время.

В условиях свободы цен, хозяйственной самостоятельности предприятий, перехода всех их под юрисдикцию республики, развертывания процессов приватизации и разгосударствления становится очевидной непригодность существующей структуры управления. Отраслевые концерны, за которыми с благословения Правительства республики спрятались прежние министерства, все больше отдают откровенным анахронизмом. Они безбедно живут за счет предприятий, но мало влияют на эффективность их деятельности.

Поэтому принципиально новая ситуация, которая сложится в следующем году, требует кардинальной перестройки управления экономикой, перехода к многоотраслевым конкурирующим системам. Они будут представлять собой крупные, со своими банками, промышленно-финансовые группы, в которые предприятия войдут в целях взаимопомощи, использования для решения проблем внутренних импортозамещающих возможностей самого Казахстана, ибо не всегда оправдан поиск зарубежных партнеров.

Это будут структуры, отвечающие рыночной среде и способные предотвратить банкротство многих предприятий и хозяйств, а также генерировать создание частных малых предприятий и производственных кооперативов, что очень важно с позиции занятости населения.

Думается, необходимо указом Президента на ближайшие год-два ввести государственную монополию внешней торговли, квоты и лицензии на вывоз всей продукции за пределы республики. Как и во всех цивилизованных странах, нам требуется жесткое государственное регулирование, включая конкурсную продажу лицензий на экспорт энергоносителей.

Предприниматели должны понимать: право выхода на внешний рынок у них никто не отнимает. Но они обязаны работать, прежде всего, на нужды

республики и под контролем государства. В странах Европы и Азии, добившихся выдающихся успехов, демократические процессы шли в рамках закона, но в ограниченных управляемых пределах, и помогали, а не мешали экономическому развитию. Демократия предполагает порядок и законопослушание.

По моему поручению группа специалистов занимается расчетами потенциальных источников накопления валюты. Разрабатывается программа многократного увеличения добычи драгоценных металлов и камней для создания золотого запаса и алмазного фонда. Они сами по себе всем валютам валюта и, кроме того, будут являться верным залогом привлечения иностранных инвестиций. А в качестве ближайшей тактической задачи необходимо определить возможности создания экспортных и импортозамещающих производств.

В будущее мы должны смотреть все-таки с оптимизмом, поскольку, в отличие от известных стран, добившихся процветания, наши стартовые условия по отдельным позициям – более предпочтительные.

Казахстан располагает богатейшими природными ископаемыми самого различного спектра, которые позволяют организовать на их базе любое современное производство. У нас имеется мощный, хотя и отсталый, по мировым стандартам, производственный потенциал. Его можно сравнительно быстро реконструировать за счет импорта новейшей техники и технологий. Есть готовые и свободные производственные площади почти на 500 тысяч квадратных метров, которые можно занять для подходящих производств, не неся затрат времени и средств на строительство.

Мы располагаем образованным и квалифицированным рабочим классом, способным за короткое время приноровиться к требованиям нового производства на базе зарубежной техники и технологий. Нельзя сбрасывать со счетов прежде невостребованный и нереализованный богатый арсенал идей и разносторонний интеллект, для пробуждения которого нужны были состязательность и поощрение за успех.

Опираясь на эти важнейшие факторы в разумном сочетании с иностранным участием, можно сделать серьезный прорыв в экономике и ее структурном переустройстве раньше других. Но чтобы это осуществить, нужны поддержка народа, каждого труженика, их готовность трудиться не покладая рук, не пасуя перед начальными трудностями.

И еще – дисциплина, как главенствующий принцип развитой цивилизации. Тогда нам удастся создать производства, приносящие валюту, форсировать технологическую революцию, стабилизировать положение на потребительском рынке.

По выводам ученых, изучающих циклы развития человеческой цивилизации, центр ее динамического прогресса постепенно перемещается в Азиатско-Тихоокеанский регион. Они считают, что прорыв Японии, конкурирующей со всем миром, появление целой плеяды "молодых тигров", успешная

модернизация экономики Китая – это не каприз судьбы, а итог исторической закономерности.

Наша республика, занимая промежуточное положение на Евразийском континенте, имея определенные транспортные выходы, могла бы сыграть в этом процессе важную роль, быстрее вписаться в мировую экономику и поднять благосостояние своего народа.

Важно, чтобы в обществе утвердилось четкое понимание: в условиях рынка благополучие каждого человека, каждой семьи будет строиться не на социальном иждивенчестве, а на личной ответственности, деловитости и организованности. При этом хотел бы заметить, что в республике твердо гарантируется осуществление системы мер по ослаблению негативных последствий перехода к рынку. Разрабатываются и будут реализованы государственные социальные программы пенсионного обеспечения, стабилизации и насыщения потребительского рынка товарами и продовольствием, поддержки здравоохранения, народного образования и культуры. Особое внимание будет уделено социальной защите, и прежде всего – малообеспеченных слоев населения.

Однако я понимаю, что рынок пугает если не всех, то многих тем, что результаты его внедрения видятся только в перспективе, а жить надо сегодня. И все-таки мы стремимся к конструктивным сдвигам. В текущем году увеличена заработная плата работникам народного образования, здравоохранения, социального обеспечения, культуры. Создается система защиты малообеспеченных граждан, многодетных семей, детей-сирот.

Увеличены пенсии и стипендии. Приняты конкретные меры по защите инвалидов и участников Отечественной войны, воинов-интернационалистов, инвалидов первой и второй групп.

Мы разработали механизм, который позволит большинству граждан приобрести безвозмездно жилье. На строительство собственного дома, дачи выделяется земля, огороды предоставляются всем желающим. Все это также направлено на социальную защиту граждан. Закон о разгосударствлении и приватизации поможет людям ощутить реальные плоды своего труда. Вместе с тем в республике вырабатывается политика отмены всех ограничений на рост индивидуальных заработков и создаются условия для возможности честно зарабатывать средства на поддержание достойного образа жизни. Этим самым трудящимся предоставляется возможность самокомпенсировать рост цен.

В стратегическом плане будем стремиться к тому, чтобы заработок учителей, врачей и других работников бюджетных учреждений не очень сильно отставал от уровня оплаты работников сферы бизнеса. Сейчас же наши финансовые возможности таковы, что прежде всего будут поддерживаться только наиболее уязвимые социальные группы. Считаю, что система социальной помощи должна стать адресной. Поэтому и рассчитывается минимальный уровень жизни с учетом инфляции, разрабатывается механизм

натуральной помощи в питании и одежде для незащищенных групп населения.

С 1 января 1992 года наступает главный этап реализации Закона о пенсиях. Мы не имеем права уйти от пересмотра размеров пенсий, поскольку они невелики из-за существовавшей ранее низкой оплаты труда. Поэтому, несмотря на финансовые проблемы, я дал указание подготовить предложения об установлении надбавок ко всем пенсиям, назначенным до 1 января 1992 года. У нас организован Пенсионный фонд, будут созданы другие фонды для государственной социальной защиты и поддержки престарелых и нетрудоспособных граждан. Кроме того, разрабатывается государственная программа мер защиты инвалидов, которая предусматривает их возвращение к активной трудовой и общественной деятельности. Я буду использовать все возможности, чтобы ни один пенсионер, одинокий, инвалид не был обделен нашим вниманием и заботой, уверен, что и местные Советы, и коллективы предприятий, и предприниматели, и верующие примут участие в благотворительной помощи нуждающимся, как это делается во всем мире.

Иные проблемы возникают в связи с осуществлением молодежной политики. Сегодня мы должны совершенно по-новому осмысливать и решать вопросы молодого поколения. Должен сказать, что именно в молодежи я вижу своих сторонников и союзников, на которых можно опереться в сложной работе по коренному переустройству нашей жизни.

Кому, как не молодым, легче понять и принять новые идеи, стать создателями обновленного общества, взять собственную судьбу и будущее республики в свои руки.

Конечно, я отчетливо осознаю, что трудности переходного периода к рыночной экономике могут больно отразиться на молодежи, если не принять эффективных мер по обеспечению ее социальной защищенности. Эти меры должны способствовать росту предприимчивости молодых людей и поднять их желание работать лучше и зарабатывать больше. Рынку нужны новые кадры, способные приобрести новые знания за рубежом. Мы уже отобрали первых 20 человек и отправили учиться в США. Эту программу в дальнейшем мы намерены расширить. На очереди – отправка группы в Южную Корею и Турцию. Но все это пока безвозмездная помощь. Со следующего года мы начнем направлять молодежь за рубеж на средства республики. Для этого создан специальный президентский фонд.

Для молодежи один из главных вопросов – жилье. Его решение требует осуществления специальной программы молодежного жилищного строительства.

Суть ее, на мой взгляд, заключается в следующем.

Во-первых, необходимо создать в каждом городе и рабочем поселке частные или кооперативные строительные фирмы, которые строили бы за счет средств заказчиков или государственных кредитов жилье для молодежи.

жи. Причем молодая семья, только что образовавшаяся, при желании могла бы заказать квартиру на свой перспективный состав. При этом она делает первоначальный взнос в размере 25 процентов стоимости жилья из собственных средств, либо обращается за государственным кредитом, который надо предоставлять работающим молодым супругам на льготных условиях. Эти кредиты они возвращают, работая на том или ином предприятии, или же погашают их досрочно с помощью родителей, родственников и так далее.

Важно подчеркнуть, что каждая строительная фирма, осуществляющая эту программу, должна иметь небольшие собственные цементный и кирпичный заводы, надежные источники снабжения столярными и отделочными материалами. Вся программа будет пользоваться также приоритетом у создаваемого в республике Фонда поддержки предпринимательства и малого бизнеса. Из этого же фонда будем оказывать содействие молодым предпринимателям.

В случае избрания Президентом это станет одним из важных направлений моей деятельности.

Есть еще одна сторона нашей действительности, которую не могу обойти в своей работе: как гражданин республики я с болью воспринимаю остроту экологической ситуации в Казахстане. У меня есть конкретные наработки в этом вопросе.

Президентским указом на казахской земле прекращены испытания ядерного оружия. На решение комплекса проблем Аральского и Семипалатинского регионов, промышленных центров, охрану наших природных богатств, воздушного и водного бассейнов сейчас направлены усилия государственных органов, научных и медицинских учреждений.

И в заключение – об основных принципах своей работы.

Я понимаю, что проводимые в Казахстане глубокие преобразования требуют осознания их необходимости со стороны всего общества, каждого человека. Сегодня нам, как никогда, нужны конкретные совместные усилия.

В своей деятельности я опирался и буду впредь опираться на многонациональный народ Казахстана, на избранные им органы народовластия, опыт старших поколений и энергию молодых, на людей, способных принимать смелые решения, неординарно мыслить и действовать. Для меня важны прежде всего деловые качества человека.

Сейчас надо быть последовательным и настойчивым в достижении поставленных целей.

Я обращаюсь к вам как к соратникам по огромному, небывалому в истории Казахстана делу.

Обращаюсь к вашему разуму и воле, столь необходимым всем нам сегодня, когда закладываются самые важные, краеугольные камни нашей государственности, суверенитета, нашего с вами будущего и будущего наших детей.

Мы стоим на пороге поистине переломных событий. Именно от нас будет зависеть, каким путем пойдет республика, какая судьба ждет Казахстан.

Я предлагаю вам свой путь. Тот, который вижу и в правильности которого глубоко убежден. Подумайте, спросите сами себя: достоин ли этот человек, стоящий сейчас на трибуне, вашего доверия?

Полтора года назад, принимая президентскую присягу, я обещал приложить все усилия для сохранения стабильности, для того чтобы не опустить ниже мыслимого предела жизненный уровень казахстанцев. Все вы видели, как я работал. Можно ли было лучше? Наверное, да. Но с чистой совестью могу сказать: слово свое я сдержал. Казахстан, несмотря на множество возникших непредвиденных обстоятельств, не только сохранил свои политические, экономические и социальные позиции, но и сумел сделать значительный шаг вперед.

Очень надеюсь на вашу поддержку. О вашем выборе я узнаю 1 декабря 1991 года, когда вы отдадите свои голоса за первого всенародно избранного президента Казахстана. Подчеркиваю, в этот исторический день казахстанцы сделают выбор куда более значительный и важный, чем просто выберут руководителя республики. По сути, голосуя за Президента, вы возьмете на себя немалую долю ответственности за коренное переустройство нашей жизни.

Я не обещаю скорых побед и всеобщего благоденствия.

Я не обещаю, как некоторые, райских кущ через строго определенный промежуток времени. Но я убежден, что путь, по которому мы все вместе пойдем, приведет нас не в какое-то туманное и никому не понятное "светлое будущее", а на проторенную, столбовую дорогу общемировой цивилизации.

На ту самую обыкновенную, нормальную дорогу, по которой движется большая часть человечества.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ІСКЕРЛЕР ТОБЫНЫҢ ЖИНАЛЫСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 16 қараша 1991 жыл

Сіздерді және сіздер арқылы республиканың барлық кәсіпкерлерін шын жүректен құттықтаймын.

Соңғы жылдары заң шығарушылардың, атқарушы өкімет орындарының және халықтың басым бөлігінің колдау көрсетуі арқасында өнеркәсіп-қаржы топтары, банкілер, биржалар, сақтық компаниялары және экономиканың мемлекеттік емес секторының басқа да ұйымдық формалары өз қызметін белсенді түрде өрістетуде. Рыноктық инфрақұрылым дәйектілікпен қалыптасуда, экономикалық қатынастарда өзгерістер процесі жеделдеуде, жеке адамның өзінің материалдық молшылығы мен бақытын өз қолымен жасаушы ретінде өзін-өзі танытуына кең өріс ашылуда.

Азаматтық праволық қоғамның қалыптасуы барысында отандық кәсіпкерліктің таңдаулы дәстүрлері қайта түлеп, еңбекшілер мен жұмыс беруші іскер адамдардың өзара түсіністігі мен түбірлі мүдделерінің бірлігі дүниеге келуде. Өндіріс тиімділігін арттыру дағдарыстан тезірек шығу және әлеуметтік өткір проблемаларды шешу, халықтың бірінші кезектегі қажеттерін барынша толық қанағаттандыру, қайырымдылық қызметі мен мейірімділік акцияларын құру үшін қолайлы жағдай тууда.

Осының барлығында үстіміздегі жылдың қазанында іскерлік және басқа құрылымдардың үкіметтік емес ерікті қоғамдық бірлестігінің – Қазақстан кәсіпкерлер конгресінің рөлі аса зор. Ол іскерлік тобының күш-жігерін үйлестіруге, праволық және экономикалық жағынан қорғауды қамтамасыз етуге және республиканың аралас экономикасында, ішкі одақтық және халықаралық еңбек бөлінісінде оның лайықты орынға ие болуына көмектесуге тиіс.

Сіздерге өздеріңіздің қиын да қадірлі жұмысыңызда табысқа жетулеріңізді, тәуекелді бастамаларыңызда сәттілік, денсаулық пен ізгілік тілеймін.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 16 қараша 1991 жыл.

**ИЗ РЕЧИ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ИЗБИРАТЕЛЯМИ СТОЛИЦЫ И ОБЛАСТИ***

Алма-Ата, ноябрь 1991 года

"ВО ИМЯ БУДУЩЕГО РЕСПУБЛИКИ"

Вопрос:

– Каковы перспективы экономического и политического сотрудничества между республиками?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– На последнем заседании Госсовета уже обсуждается проект нового Союзного договора, который теперь называется Договором Союза суверенных государств.

Разумеется, этот документ будет рассматриваться в парламентах республик, по нему должны высказаться специалисты. Но уже сейчас можно сказать, что Союз будет существовать в виде конфедерации с полной самостоятельностью государств.

Речь сейчас идет о том, чтобы заключить политический договор.

Дело в том, что экономические соглашения, к которым готовы сегодня присоединиться все – и Прибалтика, и Закавказье, – ставят республики в неравные отношения: мы будем поставлять продукцию по старым ценам, а они нам – по рыночным. Так не пойдет...

Нам нужно политическое объединение, которое предоставит режим наибольшего благоприятствования для тех, кто остается в Союзе.

С теми же, кто не захочет вступать в политический союз, мы будем торговать как с иностранными государствами. Думаю, что это справедливый подход.

Вопрос:

– Какова Ваша позиция относительно многочисленных случаев нарушений правил торговли, спекуляции, сокрытия доходов и т. п.?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Мы крепко возьмемся за наведение порядка в этом вопросе. Опираясь в работе будем и на созданную налоговую инспекцию, которая дол-

* Газета "Казахстанская правда", 20 ноября 1991 года.

жна иметь высокий статус и обладать возможностями сыска, как это делается во всем мире.

Что при этом имеется в виду? Прежде всего – защита интересов государства.

В Соединенных Штатах Америки, к примеру, налоговый инспектор знает буквально все о человеке: какие у него доходы, сколько денег он снял со счета, уплатил ли налог со всей суммы.

У нас подобной практики пока нет, отсюда и разгул теневой экономики. Поэтому сейчас налоговой инспекции совместно с КГБ, специальным формированием МВД и поручена борьба с организованной преступностью.

И все же главными остаются экономические методы, так как дефицит и порожденные им негативные явления могут быть преодолены только в рыночной среде.

Вопрос:

– Как обстоят проблемы в армии, социально-правовой защиты военнослужащих?

Президент Казахской ССР Н. А. Назарбаев:

– Нынешнее сокращение Вооруженных Сил, несомненно, порождает серьезные трудности.

Мы должны исходить из того, что в армии служат наши дети, и считать их людьми второго сорта у нас нет морального права. Местные органы власти будут внимательно рассматривать положение каждого воина-казахстанца, который попал в трудное положение не по своей вине. Особо нам надо помочь офицерам в строительстве жилья.

Что касается судьбы внутренних войск, то их предусматривается подчинить Президенту Казахстана, и они станут костяком будущей национальной гвардии – небольшого, в три – пять тысяч человек, соединения. Войска гражданской обороны, военные комиссариаты со всем имуществом и вооружением перейдут в подчинение Государственного комитета обороны республики.

Разумеется, на территории Казахстана останется определенная часть контингента войск, подчиненных центру. Их состав будет определяться особым договором с центром.

О фактах гибели солдат в армии. Это действительно трагедия, когда в мирное время умирают молодые люди. Вряд ли можно принять доводы Министерства обороны, будто в автомобильных катастрофах гибнет гораздо больше людей. Это циничный ответ. Государственный комитет обороны в каждом таком случае теперь будет разбираться особо.

Отныне призыв в армию станет проводиться через договоры с Министерством обороны. В военных строительных подразделениях ребята будут служить только на территории Казахстана. С другой стороны, мы не

можем лишить казахстанцев возможности служить в военно-воздушных, военно-морских, ракетных частях. В конце концов, это дело престижа, многие мечтают попасть в такие войска.

Собственной армии в Казахстане создаваться не будет. Мы ни с кем воевать не собираемся.

Вопросы:

– Как Вы относитесь к социалистической партии? К попыткам возродить компартию?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– В демократическом государстве запрещать какие-либо партии или движения нельзя, кроме тех, кто призывает к фашизму, национализму и международной розни.

Нужно только, чтобы политические силы действовали в рамках Закона Казахской ССР о партиях и движениях.

Вопрос:

– Каковы перспективы развития сельского хозяйства?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Без своеобразного продовольственного налога не обойтись, нельзя забывать о госзаказе, поскольку необходимо перераспределять сельскохозяйственную продукцию по регионам, учитывать нужды промышленных центров. Но вместе с тем производителям необходимо предоставить свободу. То, что произведено сверх госзаказа, следует продавать по свободным ценам на бирже.

К весне в республике предстоит решить проблему убыточных хозяйств. Их надо либо приватизировать, создавая фермерские хозяйства, либо отдать потребкооперации или соединить с крепкими совхозами и колхозами.

Терпеть убыточные хозяйства в условиях рынка никто не будет.

Вопрос:

– Каков порядок приватизации жилья?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Процесс этот, к сожалению, затянулся по вине городских властей.

И, тем не менее, мы приступаем к приватизации жилья. Проводиться она будет на купонной основе. Расчеты здесь простые. Если человек имеет, к примеру, 21 год стажа, то он получит 18 квадратных метров жилья бесплатно, плюс 9 квадратных метров на семью. За все остальное он должен выплатить. Причем учитывается и качество жилья. Если дому 20 лет, то за каждый год снимается два процента амортизации. Тот, кто живет в панельных домах, на окраинах, будет, естественно, платить меньше. Если муж с женой имеют совместно 50 лет стажа, то получают 20 тысяч купонов.

Квартира же может обойтись в 15 тысяч, оставшиеся купоны они вправе передать детям, внести в счет квартплаты, использовать в большой приватизации. Надо сказать, что местные органы власти пытаются при оценке стоимости квартир применить нынешние цены. Это категорически следует пресекать. Мы зафиксировали стоимость квартир по состоянию цен на 1 января 1991 года.

Вопрос:

– Расскажите о своих подходах к кадровой политике.

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Я всегда был за преемственность в этом деле. Опыт старших поколений нам очень нужен. Пусть молодежь подтягивается, учится, поскольку не так-то просто стать руководителем. Надо пройти многие жизненные ступеньки.

В республике кое-что делается для обучения специалистов как в стране, так и за рубежом. Группы молодых экономистов уже направлены на обучение в США, Южную Корею. Пусть учатся там деловитости, ведь важны, прежде всего, деловые черты в человеке.

В условиях нашей многонациональной республики мы должны стремиться выбрать лучших из лучших именно по этому качеству.

Оскорбительно, если человека выдвигают только по национальному признаку.

Вопрос:

– Как будет происходить переименование улиц в Алма-Ате?

Президент Казахской ССР Н. Назарбаев:

– Проблема топонимики очень сложна. В свое время у нас было много искажений в этом деле. Сейчас справедливость восстанавливается.

Но решать вопросы, связанные с переименованием, надо демократически, если потребуются – проводить референдумы. Вообще же я за то, чтобы населенные пункты, улицы фамилиями людей не называть.

Главное сейчас – гражданский мир, стабильная обстановка в республике. Без общенационального согласия никакие экономические проблемы мы не решим.

В своей практической деятельности я буду стремиться к тому, чтобы люди всех национальностей жили в мире, были спокойны за свое будущее, за будущее своих детей.

В это трудное для страны и республики время мы должны быть вместе, вместе пережить трудности, вместе строить новую республику, вместе добиваться процветания Казахстана.

**СОБОЛЕЗНОВАНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. НАЗАРБАЕВА
СЕМЬЯМ И БЛИЗКИМ ЗАМЕСТИТЕЛЯ МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ
ДЕЛ КАЗАХСКОЙ ССР ПОЛКОВНИКА МИЛИЦИИ
С. Д. СЕРИКОВА, ЧЛЕНОВ ЭКИПАЖА ВЕРТОЛЕТА МИ-8
МАЙОРА В. В. КОТОВА, КАПИТАНА Г. В. ДОЛГОВА,
ЛЕЙТЕНАНТА Д. Б. ЯЛОВЕНКО***

Алма-Ата, ноябрь 1991 года

В этот скорбный час примите мои глубокие соболезнования в связи с трагической гибелью Сайлау Досумовича, Вячеслава Владимировича, Геннадия Владимировича и Дмитрия Борисовича, выполнявших в Нагорном Карабахе по заданию Правительства республики благородную миссию примирения ослепленных враждой людей.

Они до конца исполнили свой гражданский, интернациональный долг, отдав жизнь во имя мира и спокойствия народов.

Верю, искреннее сочувствие их сослуживцев и друзей облегчит ваше безмерное горе.

* Газета "Казахстанская правда", 22 ноября 1991 года.

**СОБОЛЕЗНОВАНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ РСФСР Б. Н. ЕЛЬЦИНУ***

Алма-Ата, ноябрь 1991 года

Примите искренние соболезнования в связи с трагической гибелью в авиационной катастрофе в Нагорном Карабахе народного депутата РСФСР Михаила Дмитриевича Лукашева – представителя группы российских наблюдателей по урегулированию конфликта в этом регионе.

В скорбный час мы склоняем головы перед мужеством людей, осуществлявших в это трудное для страны время интернациональную миссию доброй воли.

Память о погибших и их благородном деле всегда будет жить в наших сердцах.

Прошу передать слова глубокого сочувствия родным и близким Михаила Дмитриевича Лукашева.

* Газета "Казахстанская правда", 22 ноября 1991 года.

**СОБОЛЕЗНОВАНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
А. Н. МУТАЛИБОВУ***

Алма-Ата, ноябрь 1991 года

Примите искренние соболезнования в связи с трагической гибелью в авиационной катастрофе в Нагорном Карабахе представителей правительства, парламентариев, сотрудников правоохранительных органов и средств массовой информации Азербайджана.

В это трудное для вашей республики время они активно включились в благородное дело примирения.

Память о них, внесенном ими вкладе в урегулирование конфликта, установление мира и согласия на родной земле всегда будет жить в наших сердцах.

Прошу передать мое глубокое соболезнование родным и близким погибших.

* Газета "Казахстанская правда", 22 ноября 1991 года.

**СОБОЛЕЗНОВАНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. НАЗАРБАЕВА
МИНИСТРУ ОБОРОНЫ СССР Е. И. ШАПОШНИКОВУ***

Алма-Ата, ноябрь 1991 года

Примите искренние соболезнования в связи с гибелью при исполнении воинского долга в Нагорном Карабахе военного коменданта НКАО генерал-майора Н. В. Жинкина и представителя Министерства обороны СССР полковника О. Н. Кочарова.

Они отдали свои жизни во имя благородного дела стабилизации обстановки, установления мира и спокойствия в этом регионе.

Память о них всегда будет жить в наших сердцах.

Передайте мое глубокое сочувствие родным и близким погибших.

* Газета "Казахстанская правда", 22 ноября 1991 года.

**ИЗ РЕЧИ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ
ПО СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ***

Петропавловск, 21 ноября 1991 года

"Я НЕ МОГУ ВАС ОБМАНЫВАТЬ..."

На встрече с работниками агрофирмы "Налобинская", тружениками Петропавловского завода имени Кирова, жителями областного центра.

...Сокращается производство, продолжают рваться связи, ухудшается жизнь людей, а потому тянуть больше с введением рыночных отношений попросту невозможно, победного марша на этом пути не будет.

Нужна повседневная кропотливая работа каждого гражданина республики. Нужны предприимчивость, деловитость, дисциплина, твердая власть, взаимопонимание между нею и рядовыми людьми.

Да, будет трудно, да, придется подтянуть пояса, но если мы хотим жить в процветающем государстве, если мы хотим избавиться от унижений, которые несет с собой нищета, другого выхода не существует.

Ждать помощи со стороны, по сути дела, уже некогда, что всем – и сельским труженикам, и рабочим промышленных предприятий – надо самим, и как можно быстрее, браться за дело.

Почему в той же агрофирме "Налобинская" могут получать прибыль, а в других совхозах области – нет?

По старинке жить пытаемся, у государства деньги кланчим.

Дальше так продолжаться не может, убыточные хозяйства поддерживать никто не будет. Всем нам следует понять: иждивенцев рынок не терпит.

Я твердо убежден в том, что республика рано или поздно станет на один уровень с теми государствами, где еще недавно имелись подобные же проблемы, а, следовательно, люди, живущие здесь, рано или поздно избавятся от тех забот, которые так мучают и унижают их сегодня.

Для этого у нас есть все: и плодородные земли, и полезные ископаемые, и энергетические ресурсы.

А главное – есть понимание между людьми разных национальностей.

В такое сложное время, которое мы сейчас переживаем, согласие между гражданами республики является основным гарантом того, что мы сумеем добиться поставленной цели.

* Газета "Казахстанская правда", 23 ноября 1991 года.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА КАЗАХСКОЙ ССР Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЛЯ ГАЗЕТЫ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"***

Петропавловск, 21 ноября 1991 года

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, в Северо-Казахстанской области проживают потомки сибирских казаков, объединившиеся сейчас в свое общество. Однако в последнее время в республике утвердилось мнение, что подобные общества лишь нарушают межнациональное согласие, имеющееся у нас. Как Вы относитесь к казачеству?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Совершенно нормально.

Если живущие в Казахстане потомки казаков хотят вспомнить обычаи своих отцов, носить штаны с красными лампасами, вспомнить песни и танцы, которые любили их прадеды, – я не вижу здесь ничего плохого. Но если ко всему этому добавятся, образно говоря, и шашка, и желание помахать ею – я против такого возрождения: зачем будоражить других, задевая их национальное достоинство?

Очень многое, кстати, идет и из-за нежелания услышать друг друга.

Побывал недавно в Уральске и понял: многое из того, что произошло там, как говорится, яйца выеденного не стоит. Немалая часть вины за это лежит на местной власти, не сумевшей найти разумный компромисс.

С другой стороны, говоря о большой истории, не следует искать там факты, которые нас разъединяют, могут поссорить.

Давайте искать в истории то, что нас сближает.

Вопрос:

– Ширится миграция немцев из республики в Германию. В полной мере затронула данная проблема и Северо-Казахстанскую область, где они составляют немалый процент населения. Ваше отношение к процессу и, если можно, какие-то практические выводы на этот счет?

*Газета "Казахстанская правда", 23 ноября 1991 года.

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Мне жаль, что немцы уезжают из Казахстана. Это трудолюбивый, дисциплинированный народ, очень много сделавший для экономики республики, которая приютила их в лихолетье.

Во время нашей встречи с министром иностранных дел Германии господином Геншером, он сказал мне, что те, кто переезжает туда из нашей страны, как правило, тепло отзываються о Казахстане, а следовательно, здесь их не обижали.

Главной же проблемой, на мой взгляд, способствующей отъезду немцев, является затягивание вопроса о воссоздании их автономной республики.

Я за то, чтобы она в нашей стране была.

Я за то, чтобы эти люди остались у нас и помогли нам выбраться из того экономического кризиса, в котором мы оказались.

Вопрос:

– Ваши впечатления о поездке в Северо-Казахстанскую область?

Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев:

– Я уезжаю из Петропавловска с чувством искренней благодарности к живущим здесь людям за их теплый, радушный прием, за то понимание, которое проявляют они в сложившейся ситуации, за их желание ее изменить.

Я уезжаю с уверенностью, что здесь не будет голода, которым уже стали пугать в нашей стране. Особенно прочно чувствуют себя сельские жители.

Мне импонирует, что в хозяйствах области ищут пути к многоотраслевой экономике, и это правильно. Не получается с хлебом – выручат животноводство, переработка продукции, другие направления сельскохозяйственной деятельности.

А вот с приватизацией у нас пока не торопятся, хотя время и обстоятельства требуют ускорения этой работы.

Езжу по самым "горячим" регионам республики – как уже говорил, побывал в Уральске, Усть-Каменогорске, собираюсь в Караганду, и мне нравится, что в Северном Казахстане царит спокойствие и, повторюсь, взаимопонимание между людьми разных национальностей, что нет проблем с соседней Россией, границу с которой я бы всегда хотел видеть чисто условной. Такой, какая она есть в настоящее время.

Разделяю беспокойство работников промышленных предприятий надвигающимися неурядицами и уезжаю из Петропавловска с твердым решением помочь трудовым коллективам заводов имени Ленина и Калинина перепрофилировать производство на выпуск товаров народного потребления, помочь рабочим встретить рынок, что называется, во всеоружии.

Ну и последнее: очень надеюсь на поддержку североказахстанцев в день выборов.

ҚАЗАҚ КСР ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТІКЕЛЕЙ ЭФИР АРҚЫЛЫ ХАЛЫҚПЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 25 қараша 1991 жыл

"ТҮСІНІСТІК БОЛСА – ТІЛЕУ БОЛАДЫ"

Қазақ теледидары арқылы 25 қарашада өткен "Президенттік сағат" хабарында көрермендердің көптеген сұрақтарына жауап қайтарған Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев қазіргі ел басшысы ретінде де, президенттіктен үміткер ретінде де қазақстандықтарды өзара түсіністікке шақырды.

Жекешелендіру және жалгерлік туралы

– Жекешелендіру және мемлекет меншігінен алу мәселесі жөнінде мен жеткілікті айтқан сияқтымын. Түсінік жұмысы да белсенді жүріп жатыр. Барлық облыстардың басшылары купондық жүйені талдау жасауға бастан-аяқ қатысты. Ал жергілікті орындарда оны түсіндірудің ойдағыдай болмауы мені таңдандырады. Тиісті заңды Жоғарғы Кеңес жазда қабылдаған, бұл мәселенің бірінші кезеңдегі шараларын мен бекіткенмін, олай болса істі білек сыбана жүргізу қажет. Дұрыс мағынасындағы бәсекені тудыру үшін жекешелендірудің 20 пайызын жедел қарқынмен жүргізуге тиіспіз. Жекешелендіру ісінің төменгі жақтан жүруі мардымсыз, сондықтан ішінара жоғары жақтан да араласуға тура келеді. Мұның өзі, жалпы нарық экономикасына өтпелі кезең атқарушы биліктің күшейтілуін талап етеді.

Облыстарды аралаған сапарымда жалгерлермен, фермерлермен үнемі кездесіп, олардың қандай қиындықтарға тап болатынын естіп жүрмін. Ал енді соларға берілген 1 процент жер азық-түліктің 25-30 процентін беріп отырғанын неге түсінбейміз.

Көшіп-қону мәселесі

– Миграция туралы заң міндетті түрде қабылданады, бұл тұрғыда жұмыс жүріп жатыр. Сібірден келіп, көп ақшаға босаған үйлерді сатып алушылар жөніндегі деректер менде жоқ. Ал енді Моңғолиядан, Түркіменстаннан, бас-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 27 қараша 1991 жыл.

қа жерлерден көшіп келіп жатқан қазақтар туралы білемін. Біз егемендігімізді нығайтып, тізгінімізді қолға мықтап алайық.

Бірақ оған дейін де сырттағы қазақтармен байланыс нығая береді. Бұл мәселемен шұғылданып отырмыз.

Одақтың қарызын кім төлейді?

– Еліміздің сыртқы қарызы 70 миллиард инвалюталық сом көрінеді, сол секілді КСРО-ға да өзге елдер 80-90 миллиард сомдай қарыз екен. Бірақ бұрын біз қарызды белгілі бір идеологияға, қажетті режимдерге колдау ретінде берген едік. Оның қайту-қайтпасы екі-талай. Қазір Республикааралық экономикалық комитетте қарызды бөліп төлеу мәселесі қозғалуда. Егер Қазақстан қарызды төлеуге келісетін болса, онда біз не үшін қарыз екенімізді білуіміз керек. Сонымен бірге қарызды төлеуден бас тартсақ, сырттан келетін көмектің қиындай түсетінін түсінуге тиіспіз.

Ертеңгі күннің қамы

– Қазақстанның байлығын игілікке асыру үшін игеру керек, бұған қаржы және осы заманғы технология керек. Сондықтан да шетелдермен қарым-қатынас жасаймыз. Ал мұны шетелге қыдырғыштап кетті, шетке сатылып жатыр деп бұра тартудың қажеті жоқ. Жарқын болашаққа өне жетеміз, міне жетеміз деп жете алмадық қой. Мәселе адамдардың тұрмысын жақсартуда, республика қуатын арттыруда болса керек. Болашақ ұрпаққа дұрыс экономика қалдырайық. Ал қандай қоғам құрғанымызды олар өздері айта жатар.

Қазір жастарды шетелден үйренуге жіберіп жатырмыз. Бір тобы Оңтүстік Кореяға кетті, келесі топты АҚШ-қа аттандыруға әзірлейміз. Олар күні ертең экономикамыздың тұтқасын ұстайтын болады. Мұнда ешқандай құпия жоқ. Іріктеу барысында жастардың экономиканы, правоны, қаржы мәселесін және баратын елдің тілін білуіне баса назар аударылады. Бұрынғы партия мектебі базасында менеджерлер даярлайтын стратегиялық зерттеулер институты болмақ. Нарық мұндай кадрларды қажет етеді.

Бізде қанша ядролық қару бар?

– Олар бізде мыңнан артық. Қазақстан оны әскерилерден тартып алып, біреулерге шабуыл жасайын деп жатқан жоқ. Республика Президентінің жарлығымен дүние жүзіндегі 5 ірі полигонның бірі жабылды. Ал атомдық ракеталар бір орталықтан басқарылатын болғандықтан тұрған жерлерінде тұра берсін.

Шопан неге әскерге шақырылады?

– Бұл тұрғыда Президент Жарлығы бар, ол орындалуға тиіс. Егер әскери комиссар оны бұзса, прокуратура оған қарсы іс қозғауға тиіс.

Тарихты сызып тастамайық

– Біздің аталарымыз бен әкелеріміз алдарына қойған мақсатқа жан-тәнімен сеніп, адал еңбек етті. Енді оларды тәлкекке айналдыруымыз жөн болмас. Өткен тарихымызды кіл өңкей қара бояумен майлай салмайық. Мен мұндайда ағылшындардың бір мәтелін айтқым келеді: "Өткенге қарап – құрмет қыл, болашаққа қарап – білегіңді сыбан".

Талон ба, тізім бе?

– Егер Ресейде баға мен жалақыға бейтараптық берілсе, мұндай қадамға біз де мәжбүр боламыз. Республикадан азық-түлікті сыртқа тасымалдау толастар емес. Кей жерлерде жалған талон жасаушылар шығуда. Сондықтан азық-түлік түрлерін тізіммен немесе паспорттық тіркелуімен беретін болармыз. Азық-түлікпен қамтамасыз етуге Премьер-министрдің орынбасары Б. М. Тұрсынбаев, ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрі В. И. Двуреченский тікелей жауап береді. Жалпы бұл өте жауапты мәселе, сондықтан оған үкімет те, әлбетте, Президент мен де жауаптымын.

Бюджеттік ұйымдардың жалақысы

– Республиканың білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау, право қорғау секілді бюджеттік ұйымдарының қызметкерлері мынаған сенімді болсын: олардың жалақысы Ресейдегі әріптестерімен бірдей болады.

Президенттің күзеті

– КСРО мен Ресей Президенттерінің МХК жүйесінен бөлек, арнайы күзеті бар екенін білемін. Мені кезектесіп төрт жігіт күзетеді. Маған қастандық жасала қоймас деген ойдамын. Бар күш-қуатымды республика халқы үшін жұмсап жүрмін деп білемін.

Теміртаулықтар құрметі

– Мен Теміртауда, өзімді өсірген қалада міндетті түрде боламын. Қалалық Кеңес өз шешімімен маған Теміртаудың құрметті азаматы құрметті атағын беріпті. Мен оны мақтан етемін.

Желтоқсан оқиғасы жөнінде

– Демократия үшін күресте алғаш қанға боялған біздің Желтоқсан екенін айтып жүрміз. Оған қатысушыларды ақтау жөнінде арнайы құжат әзірленетін болады. Кінәсі нақты дерекпен дәлелденгендер болмаса, өзгелері босатылуы тиіс, тапсырма берілген. Бұл оқиғаға басқаша қарайтындар да баршылық. Сондықтан не істесек те ақылмен істейік.

Тіл және оның мәселелері

– Шығыс Қазақстан, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарында Тіл туралы заңымызды қысым жасаушылық дейтіндер бар. Өзінің жаны жай-

саңдығымен құрметке және беделге ие болған қазақ халқының не жазығы бар. Тіл туралы заңды орындайық, сонда ешкім де қиянат көрмейді. Ал тіл жөніндегі бағдарламамызда олқылықтар да бар шығар, оны жүзеге асыруға да қыруар қаржы керек. Ол табылады. Алайда бір жылдан астам мерзімде 280-ге жуық қазақ мектебі, 800-дей қазақ балабақшасы ашылды, қазақ тілі барлық мектептерде оқытыла бастады. Жер-жерлерде "Қазақ тілі" қоғамының жұмысы қолдауға лайық. Демек, ортақ жолды тауып, елдің шырқын бұзбай, солақай саясатқа ұрынбай, дұрыс бағыт ұстанайық.

Орыстар неден қорқады?

– Республикада орыстардың тұруына кепілдікті ең алдымен жалпы халқымыз береді. Қазақстанда орыс тілі еш қиянат көріп отырған жоқ. Егер біз жалпы жұрт таныған праволарды мойындасақ, өзімізді құрметтей білгеніміз, өзгелердің де құрметіне ие болғанымыз.

Сөз соңы

– Ақкөңіл де ізгі, сонымен бірге өр мінезді қазақ халқы, өз тарихында көп жапа шеккен халқымыз туған жерінің байлығын өз игілігіне, республиканың көп ұлтты халқының игілігіне жаратуы үшін қолдан келгеннің бәрін істейтін боламын. Мұның бәрі жүзеге асу үшін ұлтаралық келісім қажет, халықтар арасындағы шынайы достық қажет. Тек топтасу негізінде ғана біз барлық проблемаларды шеше аламыз.

Құрметті қазақстандықтар!

Ендігі таңдауды өздеріңіз жасайсыздар. Әрине, әрбір үміткер ол жөнінде барынша көп сайлаушылардың пікір білдіруін қалайды.

Бұл сіздердің болашақ Президенттеріңізге кейін қиын кездерде қолдау болып табылады.

НҰРСҰЛТАН ӘБІШҰЛЫ НАЗАРБАЕВТЫҢ ӨЗІН ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ ПРЕЗИДЕНТ САЙЛАҒАННАН KEЙІН ӨТКІЗГЕН АЛҒАШҚЫ БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДАҒЫ ЖУРНАЛИСТЕРМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 2 желтоқсан 1991 жыл

"Егеменді Қазақстан":

– Халқыңыз Сізді ақ киізге көтеріп, Ақ Ордаға қайтадан отырғызды. Құдай тіл-көзден аман қылсын. Сізге ақ жол тілейміз! Енді бірнеше сұрақ қойсақ. Бірінші жарлықты неден бастайсыз? Одан кейін Орта Азия мен Қазақстан аймағының бірлігі үшін біраз әрекет жасадыңыз. Осы тіршіліктің жалғасы қандай болады?

Н. Ә. Назарбаев:

– Сайлаудың соңын күтпей-ақ бірнеше Жарлықтар әзірлегенмін. Солар жарық көреді. Ең алдымен, бюджеттен жалақы алатын халықтың жағдайын ойлаймын. Солардың жалақысын арттыру жөнінде жарлық беріледі. Өйткені, кәсіпорындар еркін жалақыға көшкен жағдайда бюджеттік мекемелерде қызмет істейтін қазақстандықтар нарық қыспағында қалып қоймауы керек. Орта Азия республикаларыман кездесулер болып жатыр. Соңғысы Ташкентте өтті. Түбі бір халықтармен байланыс нығаяды. Сондай-ақ мұсылман әлемімен байланыс жақсарды. Мені араб елдері лигасына шақырып отыр.

"Халық кеңесі":

– Қарақалпақстандағы, Ресейдегі қазақ ағайындардың сіздің тілеуіңізді тілеп отырғаны анық. Олардың бар үміті – Қазақстан...

Н. Ә. Назарбаев:

– Халық көкейіндегі сұрақ.

Өз елімізді айтпағанда Түркия, Ағылшын еліндегі азаматтар аманат айтты. Бұл мәселенің нақты бетін ашатын кез келді. Кезінде босып кеткен, шетелде жүрген қазақтарды қорғау – біздің міндетіміз. Азаматтық және Көшіп-қону жөніндегі заңдарды қабылдауды Жоғарғы Кеңес тездетуі керек.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 3 желтоқсан 1991 жыл.

"Московские новости":

– Сіз ұлттық келісім Президенті ретінде өз ісіңізді жалғастыра бересіз. Сөйте тұра халық сайлаған Президент ретінде өзгерістер бола ма?

Н. Ә. Назарбаев:

– Бұрын баспасөз мені "Назарбаев шахмат тақтасында қара таспен ойнайды" дейтін. Енді ақ таспен ойнайтыным анық.

"Азаттық" радиостанциясы:

– Біздің жердегі ракеталарды әкетіп жатыр деген қауесет бар...

Н. Ә. Назарбаев:

– Ешқандай ракета тасылып жатқан жоқ. Ядролық қарулар өз орнында тұр. Біздің келісімімізсіз ешкім де әкетпейді. БҰҰ-ға мүше болу, Қазақстанды басқалар сыйлауы – біздің мақсатымыз. Бірақ қару түймелерін бармақпен басамыз деп бопсалау ниеті бізге жат.

"Егеменді Қазақстан":

– Сайлау алдындағы кездесулерде халық аманаттар айтты. Баспасөзде тілектер де болды. Солар ұмыт қалмай ма?

Н. Ә. Назарбаев:

– Аманат көп айтылды. Мен Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып жүргенде халықтың аманаты бойынша меншік малды шектемеуге нұсқау бергенмін. Соның арқасында ауылдағы халықтың жағдайы жақсарды. Аманаттың көбі қаржыға қатысты. Экономикалық өзгерістер жүзеге асып, қаржы қалтаға түссе, ол аманаттар орындалады. Аралдың, Семейдің, Шығыс Қазақстанның экологиялық жағдайы аманатталды. Әскерилер қолындағы 15 миллион гектар жерді не қайтып аламыз немесе олар ол жер үшін ақы төлейтін болады.

Журналистердің бірі Президенттік басқару мен Кеңестер жұмысқа қалай үйлестіретінін сұрады. Қазақ Телерадио компаниясының тілшісі мектеп реформасының болашағын білгісі келді. Және бір тілші Қазақстанның өз ақшасының болар-болмасын сұрады.

Олардың түйінді жауаптары мынадай: Ауылдық Кеңестердің, сондай-ақ қаладағы аудандық Кеңестердің бұдан былай керегі болмас. Болашақ – жастардікі. Қазірдің өзінде экономика, қаржы және заң мамандықтары бойынша 20 жас Сеулге оқуға аттанды. 25 жас АҚШ-қа оқуға барады. Орталық министрліктер тарауына байланысты Мәскеуде ғимараттар босап жатыр.

Біз одан өзімізге тиесіліні талап етіп отырмыз. Қазақстан Мәскеуден бірнеше үй алып, оларды жатақхана, мейманхана және жастар орталығы жасайды. Қазақстан ақшасы күн тәртібінде тұр. Бірақ бірыңғай ақша пайдалы болар еді. Егер басқа елдер ақша жасап жатса, біз де қарап қалмаспыз.

Жапон тілшісі Нұрсұлтан Назарбаев Жапонияға келе ме деп сұрады. Президент баратынын айтты. Сондай-ақ Иранға да баратынын мәлімдеді.

Сөз соңында Қазақстан халқы сайлаған Президент өзіне керсетілген сенім үшін тағы да рахмет айтты.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ Н. А. НАЗАРБАЕВА ПРЕЗИДЕНТУ УКРАИНЫ Л. М. КРАВЧУКУ*

Алма-Ата, декабрь 1991 год

Уважаемый Леонид Макарович!

От всей души поздравляю Вас с убедительной победой и избранием Президентом Украины.

Уверен, что возглавляемое Вами суверенное государство, народ которого единодушно высказался за его независимость, сполна раскроет свой могучий экономический, научно-технический и культурный потенциал, успешно преодолеет трудности переходного периода, в содружестве с другими суверенными государствами займет достойное место в мировом сообществе.

Выражаю надежду, что между Украиной и Казахстаном, как и во все времена, будут развиваться традиционно добрые, взаимовыгодные отношения, и это будет надежным гарантом мира, стабильности и процветания для наших народов.

Примите искренние пожелания здоровья, счастья, успехов на Вашем нелегком посту.

* Газета "Казахстанская правда", 5 декабря 1991 года.

ИЗ ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ Н. А. НАЗАРБАЕВА В МОСКВЕ*

Москва, 9 декабря 1991 года

...Я прибыл в Москву с намерением встретиться с руководителями России, Украины и Беларуси, с которыми собирался обсудить ряд вопросов, касающихся проекта Союзного договора, одобренного Госсоветом, однако эта консультативная встреча не состоялась по известным причинам.

Несмотря на события минувших суток, я остаюсь приверженцем умеренных мер по преобразованию политической жизни, считаю, что нам сейчас надо сосредоточиться на главном направлении – радикальных реформах в экономике.

Что касается формы будущего содружества, то у себя в республике мы будем обсуждать вариант создания конфедерации.

...Особо хотелось бы выделить вопрос о необходимости политического союза между Россией, Украиной, Беларусью и Казахстаном. Такой союз должен состояться в силу того, что в этих республиках расположены атомные арсеналы, которые должны управляться из единого центра. Только так можно успокоить мировое общественное мнение, встревоженное тем, что с территории бывшего Союза может исходить ядерная угроза миру. На этом я буду твердо стоять.

...Я ничего не имею против такого содружества, но сегодня крайне опасно создавать политические образования по этническому или национальному признаку. После этого остается только ожидать политических союзов по религиозным признакам. С другой стороны, мы не отказываемся рассматривать любые разумные предложения и инициативы, сплывающие народы.

Надо придерживаться цивилизованных форм преобразования Союза, признать независимость всех республик – государств, ранее входивших в СССР и заявивших о своем суверенитете, помочь им вступить в ООН.

* Газета "Казахстанская правда", 11 декабря 1991 года.

НҰРСҰЛТАН ӘБІШҰЛЫ НАЗАРБАЕВТЫҢ ПРЕЗИДЕНТТІК ҚЫЗМЕТКЕ КІРІСУІНЕ АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ РӘСІМІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 10 желтоқсан 1991 жыл

**Қадірлі халайық!
Құрметті халық депутаттары!
Қадірлі меймандар!**

Дана бабалар дәстүрімен осы салтанатты сәттегі сөзімді алдымен ата жұртыма, қасиетті халқыма арнаймын!

Бүгінгі күн – қазақ елінің шежіресіне мәңгі өнетін күн. Тарихтың талай бұралаң белесінен өтіп, бұл күнге де жетіп отырмыз.

Бәрін де көрген халықпыз, бөріне көнген халықпыз. Ежелден еркіндікті аңсап, азаттықты көксеумен келе жатқан еліміздің басына талай рет бақ та орнап, бағы да тайып, сағы да сынған, қилы кезең, зар заманға да талай ұшыраған. Айқайлап жүріп ашаршылыққа ұрынып, ұрандап жүріп ұлт мүддесін ұмытқанымыз да ақиқат.

Шүкір, кештеу де болса ес жиып, еңсе көтеріп, егеменді елдің туын да тіге бастадық. Қазақ республикасының Президентін бүкіл халық сайлағаны – осы жолдағы ең биік белестің бірі. Елдің қамын ойлайды, намысын жібермейді деп бірауыздан сенім артқандарыңыз үшін шын жүректен алғысымды айтамын.

Елім үшін, халқым үшін, Қазақстаным үшін тарихтың қай сынағына да тәуекел деп бас тігуге дайынмын. Бұл жолда ең алдымен дана халқыма, дарқан еліме, ата-бабаның аруағына сүйенемін.

Алдымызда қиын-қыстау күндер, асуы биік белдер, айбынды міндеттер тұр. Оның үдесінен шығу үшін ең алдымен бірлік, ынтымақ керек. Тілі бөлек болса да тілегі, үміті бір, тіл табысып ежелден бірге өмір сүріп келе жатқан іргелес елдермен татулық керек.

Қазақ мемлекетінің халықаралық қауымдастықта өзіне лайық орын алуы, қазақ халқының, бүкіл қазақстандықтардың бақыпты, дәулетті өмір сүріп, өзіндік мәдениетін өркендетуі үшін бөрінен бұрын республикада тыныштық болғаны жөн. Тар жол, тайғақ кешуде қиындыққа төзіп, жалаң сөзге ермей, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, бір-бірімізге таяныш, сүйеніш бола білуіміз керек. "Ырыс алды – ынтымақ" дейді халқымыз. Ынтымақ артпай, ырыс артпайды. Байтақ жерімізде шынайы бауырмашылдықтың ақ туы желбіресе деп армандаймын.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 11 желтоқсан 1991 жыл.

Ел бірлігі қашанда мүдде бірлігінен басталады. Біздің болашағымыз Қазақстан халқының ортақ мүдделестігінде. Біз мұны көздің қарашығындай сақтауымыз керек.

Егеменді ел болудың жүгі де жеңіл болмайды. Ендігі жерде қалай өмір сүретініміз – қалай еңбек ететінімізге байланысты. Дәулетті тұрмыс құрудың жұмысты жақсы істеуден басқа жолы жоқ.

Біз бастан өткеріп отырған осындай ғаламат тарихи өзгерістердің куәлары және қатысушылары болу кез келген ұрпақтың үлесіне тие бермейді. Қазір біздің көз алдымызда әлемнің картасында жаңа мемлекеттер пайда болып, қоғамдық-саяси және экономикалық формациялар, мемлекеттік басқарудың формалары ауысуда десек, асырып айтпаған болар едік.

Тарихтың даңғыл жолынан Қазақстан да шет қалған жоқ.

Оның ежелгі жерінде көптеген мемлекеттік құрылымдар өмір сүріп, олар да адамдар сияқты басынан балалық, жастық, кәмелеттік дәуірлерді өткізіп, құлдырау және күлден қайта бой көтеру дәуірлерін бастан кешірді. Тарихтың жаңа оралымы сәтінде Қазақстан халықтары өздерінің батыл таңдауын – өркениетті демократиялық қоғамды таңдап алды.

Бізге шын мәнінде өмірдің әлеуметтік-экономикалық укладын түбегейлі түрде ауыстыру міндеті тұр. Ал ол тарих айқын танытқанындай, ол тек бірыңғай идеямен ғана, сол үшін адамдар уақытша қиындықтарға, тіпті жекеленген сәтсіздіктерге дайын болу ниеті итермелеген қоғамда ғана ойдағыдай өтеді.

Біз үшін бұл идея – еркін егеменді демократиялық Қазақстан мемлекеті. Республика азаматтары қазақтың мың жылдық тарихында тұңғыш рет өз Президентін бүкіл халық болып сайлай отырып, сол үшін желтоқсанның 1-інде дауыс берген болатын. Егемендік туралы айтқанда мен Қазақстан тұйықталған система болуға дайындалып жатыр дегенді айтып тұрғаным жоқ. Мұның өзі саяси және экономикалық дербестікті жүзеге асыру мүмкіндіктеріне зиянды әсер ететіні айқын болар еді. Тағдырдың өзі республикаға Азия мен Европа, Батыс пен Шығыстың ұлы мәдениеттері арасындағы өзіндік көпір болуды жазған еді. Қазақстанның мұндай жағдайының бірегейлігі мен қайталанбастығын XVIII ғасырдың ортасында бөлшектелген Қазақ мемлекеттігін қалпына келтіріп, іргелес жатқан мемлекеттермен тату көршілік қатынастарды жолға қоя білген кемеңгер Абылай түсінген болатын. Мұны оның ісін жалғастырған кейінгі ұрпақтар да түсінді.

Қазір қоғам үшін дағдарысты жағдайда – екі дәуірдің шекарасында уақыт факторы зор рөл атқарады. Бұрынғы федерацияның республикалары арасындағы ұлғайып келе жатқан шиеленіс, таяу айларда біз кездесетін проблемалардың өткірлігі ырғалып-жырғалуға уақыт қалдырмай, шапшаң батыл да айқын іс-қимыл жасауға мәжбүр етуде.

Тарихтың бізге өндірістік қатынастарды түбегейлі өзгертуден басқа ешқандай таңдауды қалдырмағаны қазір әрбір дерлік адамға айқын. Бірақ нарық

экономикасына бұрылудың ғаламат күрделілігі де біздің әрқайсымызға айқын болып отыр. Алайда қазір жүзеге асырылып жатқан шаралар жеткіліксіз. Олардың кейбіреулері шектеулі, екіншілері жартыкеш, үшіншілері консервативтік күштердің жасырын және айқын тежеуіне, ескі әміршіл-әкімшіл жүйе қалдығының саботажына тап болып отыр. Бізге әлеуметтік-экономикалық жағдайды тұрақтандыру үшін түбегейлі, бір-бірімен байланысты шараларды шұғыл жүзеге асыру қажет, өйткені қазіргі кезде дағдарыс өзінің қыл үстіндегі шегіне жақындап келді.

Соның өзінде түбегейлі бағытты жаппай қирату және бүлдірумен шендестіруге болмайды. Олардың бәрін біз бастан кешірдік. Зиянмен жұмыс істейтін кәсіпорындар мен шаруашылықтарды қайта құру керек, өйткені экономикалық мақсаткерлік тегін ақшаны қылғи беретін дотациялық сүзгімен сыйыспайды. Бірақ мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру мемлекет меншігін толық жоюды, ал фермер шаруашылығын қолдау жаппай коллективсіздендіру дегенді білдірмейді. Бізге өткен күннен пайдалы нәрсе аз тигенімен, алайда шындығында бағалы тәжірибені, сондай-ақ тарихи байланыстарды да мұқият сақтау керек. Мен бұрынғы федерация республикаларының қалыптасқан интеграциялық байланыстарының, тиімді экономикалық қоғамдастығының мәні, олардың саяси Одағын сақтау туралы бірнеше рет айтқанмын және қайталап айтуды артық санамаймын.

Ашығын айтқым келеді: жаңа Одақтық шартқа қол қою, экономикалық қоғамдастық құру болашағы бүгін қай кездегіден де проблемалы болып отыр. Бұлай болғанына біз кінәлі емеспіз. Менің терең өкінішіме қарай, бірқатар республикалардың басшы буынында кейбіреулер егемендікті жеке-дара билікпен шендестіре бастады. Ресей, Украина және Беларусь басшыларының мәлімдемесі, олар қол қойған тәуелсіз мемлекеттер достық одағын құру туралы келісім тым тосын болды. Үш республика лидерлері қабылдаған шешім оларға ізін суытпай үзілді-кесілді баға беру үшін тым елеулі. Алайда Қазақстан оқиғаның қандай да болсын өріс алуына әзір болуға тиіс. Біз дербес өмір сүре аламыз. Бұл үшін бізде қажетті экономикалық потенциал, аса бай табиғат ресурсы, ал ең бастысы – жұмысшылар мен шаруалардың білікті отряды, дарынды ғалымдар мен инженерлер бар. Бізде туған республикасын гүлдендіру үшін қызмет етуге әзір тамаша шығармашылық интеллигенция мен жастар бар.

Сонымен бірге біз бұрынғысынша тарихтың объективті барысына сүйенген интеграциялық процестердің жақтаушысы болып қалып отырмыз. Бізге бірінші кезекте қандай шаралар қолдану қажет?

Саясатта – билікті айқын болумен байланысты қадамдар, көлбеу президенттік құрылымдар құру, ал ол атқару органдарын басқарудың үйлесімді жүйесін жасауға мүмкіндік береді. Бұл депутаттық корпус пен жергілікті Кеңестердің далиып кеткен аппаратын біршама қысқарту қажеттігіне байланысты республика Жоғарғы Кеңесін профессионал парламент етіп объективті түрде қалыптастыру.

Бұл саяси пікір алуандығына қолдау көрсете отырып, республиканың территориялық тұтастығына қарсы бағытталған экстремизм мен ұлттық дұрдараздықты, жікшілдікті уағыздаушы партиялар мен қозғалыстардың қызметіне сөзсіз тыйым салу.

Бұл право тәртібін нығайту мен заңдылықты сақтау жөніндегі батыл іс-әрекеттер.

Бұл барлық қазақстандықтар правосының теңдігі негізінде ұлтаралық келісімді сақтау, мемлекеттік саясаттың іргелі принципі ретінде саяси тұрақтылықтың басымдығы.

Осындай саяси іргетассыз Қазақстанды қазіргі заманғы өркениеттің арнасына қосу, бағаны бейтараптандыруды, қаржы жағынан сауықтыруды, жекешелендіруді, нарықтық инфрақұрылымды құруды, меншіктің барлық түрлерінің тең правосылығын көздейтін терең экономикалық өзгерістерді жүзеге асыру мүмкін емес. Коллективтік және жеке кәсіпкерлік жолындағы кез келген бюрократтық бөгетті жою маңызды, ал олар экономикалық гүлденудің басты қозғаушыларының бірі болуы керек.

Егеменді Қазақстанды іс жүзінде халықаралық қатынастардың дербес субъектісіне, дүниежүзілік экономикалық кеңістіктің белсенді әрекет етуші ұйымына айналдыру керек. Республиканың географиялық жағдайы және әлеуметтік потенциалы Қазақстанның Азия-Тынық мұхит және сондай-ақ Еуроатлантикалық аймаққа қарай бағдар ұстауына ықпал жасайды. Бізге ашық тұрпаттағы нарықты қалыптастыру қажет, шетелдік инвестицияларды халық шаруашылығындағы түбегейлі құрылымдық өзгерістердің маңызды факторына айналдыру, алтын запасын және валюта қорын барынша ұлғайту қажет.

Осыған байланысты мемлекет меншігінен алу және мемлекеттік меншікті жекешелендіру, концессияларды құру процестеріне шетелдік капиталды қатыстыруға жіберу ниетіміз бар екенін де айтқым келеді.

Қаржы және материалдық мүмкіндіктердің шектеулі екеніне қарамастан, біз әлеуметтік жағынан қорғалмаған және халықтың өте шетін бөлігі: зейнеткерлерге, мүгедектерге, жетімдерге, көп балалы отбасыларға, оқушыларға қолдау көрсетудің айқын бағытын жүргізетін боламыз.

Мен экономиканы дамыта отырып, Қазақстанның табиғи байлықтарына ықтияттықпен қарау, қазіргі және болашақ ұрпақтардың мүддесі үшін экологиялық бағдарламаларды жүзеге асыру принципті маңызды деп санаймын.

Менің сайлау қарсаңындағы тұғырнамамды тыңдай отырып, адамдар сол бір ғана сұрақты: Сіздің ойлағандарыңызды жүзеге асыру мүмкін бе, егер жергілікті жердегі басшылардың көпшілігі тіпті сөз жүзінде Сізді қолдай отырып, іс жүзінде ескіге жармасып және нарыққа көшуді қалай да тежейтін болса ше? – деген сұрақты жиі-жиі қойды. Мұнымен келісіп қана қою жеткіліксіз. Нарық экономикасына саналы түрде қарсы болғандардың қатарына реформаны жүзеге асыруға қабілетсіз, қолына билік берілген даңғойларды қосу керек, олардың іске лауазымдық құлшынысы экономикалық білгірлігінің орнын баса алмайды. Мен үшін мәселенің шешімі біреу-ақ: мәнді

республиканың болашаққа қарай үрдіс ұмтылысын қамтамасыз ете алатын жас басшылардың шоғыры қажет.

Біздің әрқайсымыз өтпелі кезеңнің қиындықтары – бағаның өсуі, ақшаның құнсыздануы, тапшылық, тұрмыс деңгейінің төмендеуі сияқты қиындықтарды өз басымыздан өткеріп отырмыз. Біздің төңірегіміздегі өмірдің өзі онша жайлы емес. Сайлау қарсаңындағы кездесулерде айтқанымдағыдай, бұл жағдайдың өзі шапшаң түзеліп кетеді деп айтпаймын және уәде бере алмаймын. Егер мен осыны айтпаса, онда сіздердің алдарыңызда ағымнан жарылмаған болар едім. Біз тістеніп алып ертеңгі күнге деген сеніммен осының бәрінен де өтуіміз керек. Түркияда да, Оңтүстік Кореяда да осылай болды, Сингапурда да осылай болған. Мақсатты білу, мүдделердің ортақтығы және іс қимылдың бірлігі осы елдердің халықтарына қазіргі кезде экономикалық ғажайыпты жүзеге асыруға көмектесті. Қазір осыны Шығыс Еуропа елдері бастан кешіруде.

Біздің үлесімізге тарихи мүмкіндіктің тиіп отырғанын түйсіну қажет, оны біз қолдан шығарып алмауға тиіспіз. Мен бұрынғы ұрпақтардың дәстүрлері мен даналығын бойына дарытқан, жасампаздықтың рәсуә болмаған күшқайратын шоғырландырған, интернационализмнің, ұлттық және азаматтық келісімнің мол тәжірибесін жинақтаған қазақ ұлтын айтып тұрмын, ол өзінің аймағындағы тұрақтылық пен тыныштықтың кепілі ретіндегі ұлы миссияны өз мойнына ала алады және алуға тиіс, сөйтіп дүниежүзілік қоғамдастыққа лайықты түрде кіруге тиіс.

Желтоқсанның 1-інде сайлау учаскелерінде қарапайым дауыс беру болған жоқ. Ол қазақтардың, орыстардың, украиндардың, корейлердің, немістердің, ұйғырлардың – біртұтас командамен қазіргі шиеленісті уақыт арқылы біздің республиканың салауатты болашағына жол ашуды ұйғарғандардың барлығының жаңа туысқандық қауымын құру негізін қалады.

Құрметті отандастар!

Мен, сіздер Қазақстан Президентін бірінші бүкілхалықтық сайлауда маған көрсеткен жоғары сенім мен зор құрметті толық көлемінде сезінемін. Өртүрлі ұлттар мен әлеуметтік жіктердің, қоғамдық қозғалыстар мен партиялардың, діни қауымдардың өкілдері болып табылатын сайлаушылардың, – маған және мен ұсынған бағдарламаны қолдағандардың барлығына шын жүректен алғыс білдіргім келеді. Бүкілхалықтық сенім мандаты – бұл іс-қимыл жасау правосы ғана емес, сондай-ақ Президенттің бүкіл халық алдындағы зор жауапкершілігі де. Сондықтан мен, сіздердің қолдау көрсететіндеріңізге, республиканың бірінші вице-президенті Ерік Мағзұмұлы Асанбаевтың, халық депутаттарының тірегіне үміт артамын. Сіздердің арман-мүдделеріңіз бен үміттеріңізді ақтау үшін мүмкін нәрсенің бәрін істеуге уәде беремін.

Мен біздің Қазақстан территориясында жоғары дамыған полиэтникалық өркениет құра алатынымызға сенемін, онда қазақ ұлты қайта түлейтін болады, оған енетін барлық ұлттар мен ұлыстар өздерін еркін сезінетін болады.

Сапарымыз сәтті болсын!

**ПРИСЯГА
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА***

Алма-Ата, 10 декабря 1991 года

Торжественно клянусь верно служить народу нашей многонациональной республики, строго следовать Конституции Республики Казахстан, гарантировать права и свободы граждан, добросовестно выполнять возложенные на меня высокие обязанности Президента Республики Казахстан.

* Газета "Казахстанская правда", 11 декабря 1991 года.

РЕЧЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 10 декабря 1991 года

**Дорогие соотечественники!
Уважаемые народные депутаты!
Уважаемые гости!**

Не каждому поколению выпадает на долю быть свидетелями и участниками столь грандиозных исторических перемен, какие переживаем мы с вами. Без преувеличения можно сказать, что у нас на глазах на карте мира появляются новые государства, меняются общественно-политические и экономические формации, формы государственного управления.

Не остался в стороне от столбовой дороги истории и Казахстан. Немало государственных образований существовало на его древней земле, которые, как и люди, переживали свое детство, юность, зрелость, претерпевали упадок, возрождались из пепла. И не на новом историческом витке народы Казахстана решительно сделали свой выбор – к цивилизованному демократическому обществу.

По сути дела, нам предстоит радикальная смена всего социально-экономического уклада жизни, а она, как показала история, проходит успешно лишь там, где общество движимо единой идеей, во имя которой люди готовы к временным трудностям и даже отдельным неудачам.

Для нас эта идея – свободное суверенное демократическое государство Казахстан. За нее, собственно, и голосовали 1 декабря граждане республики, впервые за тысячелетнюю казахскую историю всенародно избирая своего президента. Говоря о суверенитете, я вовсе не имею в виду, что Казахстан собирается стать замкнутой системой. Ведь очевидно, что это бы пагубно сказалось на возможностях реализации политической и экономической самостоятельности.

Самой судьбой республике предназначено быть своеобразным мостом между Азией и Европой, между великими культурами Запада и Востока. Уникальность и неповторимость подобного положения Казахстана понимал и мудрый Абылай, сумевший восстановить в середине XVIII века распадавшуюся казахскую государственность, наладить добрососедские отноше-

* Газета "Казахстанская правда", 11 декабря 1991 года.

ния с прилегающими государствами. Понимали это и продолжили его дело последующие поколения.

Сегодня, в кризисной для общества ситуации – на рубеже двух эпох, фактор времени имеет огромное значение. Нарастающая напряженность в республиках бывшей федерации, острота тех проблем, с которыми мы столкнемся в ближайшие месяцы, не оставляют времени для раскочки, заставляют действовать быстро, решительно и четко.

Нынче почти каждому ясно, что история не оставила нам другого выбора, кроме кардинальных изменений производственных отношений. Но и колоссальная сложность поворота к рыночной экономике тоже очевидна почти всем. Однако осуществляемых мер сегодня явно недостаточно. Одни из них ограничены, другие половинчаты, третьи наталкиваются на скрытое и явное торможение консервативных сил, саботаж остатков старой командно-административной системы.

Нам необходимо экстренное проведение радикальных, взаимосвязанных мер для стабилизации социально-экономической ситуации, поскольку в настоящее время кризис подходит к своей критической отметке.

При этом не следует отождествлять радикальный курс с тотальной ломкой и разрушением. Это мы уже проходили. Убыточные предприятия и хозяйства надо преобразовать, ибо экономическая целесообразность несовместима с дотационным ситом, поглощающим дармовые деньги. Но разгосударствление и приватизация не означают полную ликвидацию государственной собственности, а поддержка фермерских хозяйств – всеобщую деколлективизацию. Пусть от вчерашнего дня нам осталось мало положительного, однако действительно ценный опыт так же как и исторические контакты, надо бережно сохранять.

Я уже многократно говорил и не считаю лишним еще раз сказать о значении сложившихся интеграционных связей, эффективного экономического сообщества республик бывшей федерации, оформления их политического союза.

Хочу сказать откровенно: перспективы подписания нового Союзного договора, формирования экономического сообщества сегодня как никогда проблематичны. Так случилось не по нашей вине.

К моему глубокому сожалению, в руководящем эшелоне ряда республик некоторые стали отождествлять суверенитет с автаркией. Весьма неожиданным было заявление руководителей России, Украины и Беларуси, подписание ими соглашения о создании СНГ. Решения, принятые лидерами трех республик, слишком серьезны, чтобы по свежим следам давать им категоричную оценку.

Однако Казахстан должен быть готов к любому повороту событий. Мы в состоянии жить самостоятельно. Для этого у нас есть необходимый экономический потенциал, богатейшие природные ресурсы, а самое главное – у нас есть квалифицированный отряд рабочих и крестьян, талантливые уче-

ные и инженеры. У нас есть замечательная творческая интеллигенция и молодежь, готовые служить делу процветания родной республики.

В то же время мы по-прежнему остаемся сторонниками интеграционных процессов, обусловленных объективным ходом истории.

Какие меры нам необходимо предпринять в первую очередь?

В политике – это шаги, связанные с четким разделением властей, формирование вертикальных президентских структур, что позволит создать стройную систему управления исполнительных органов.

Это объективная трансформация Верховного Совета республики в профессиональный парламент, что связано с необходимостью значительного сокращения депутатского корпуса и разбухших аппаратов местных Советов.

Это поддержка политического плюрализма, наряду с безусловным запретом деятельности партий и движений, проповедующих экстремизм и национальную рознь, сепаратизм, направленный против территориальной целостности республики.

Это решительные действия по укреплению правопорядка и соблюдению законности.

Это сохранение межнационального согласия на основе равенства прав всех казахстанцев, приоритет политической стабильности как основополагающего принципа государственной политики.

Без этого политического фундамента невозможно включить Казахстан в русло современной цивилизации, осуществить глубокие экономические преобразования, предусматривающие либерализацию цен, финансовое оздоровление, приватизацию, формирование рыночной инфраструктуры, равноправие всех форм собственности. Важно устранить любые бюрократические препятствия на пути коллективного и частного предпринимательства, которое должно стать одним из главных двигателей экономического возрождения.

Суверенный Казахстан предстоит на деле превратить в самостоятельный субъект международных отношений, активное действующее лицо мирового экономического пространства. Географическое положение и социальный потенциал республики способствуют ориентации Казахстана как на Азиатско-Тихоокеанский, так и на Евроатлантический регион. Нам необходимо формировать рынок открытого типа, сделать иностранные инвестиции важным фактором кардинальных структурных изменений народного хозяйства, всемерно наращивать золотой запас и валютный фонд.

В связи с этим хочу сказать о нашем намерении допустить участие иностранного капитала в процессах разгосударствления и приватизации государственной собственности, создание концессий.

Несмотря на ограниченность финансовых и материальных возможностей, мы будем проводить четкий курс на оказание поддержки социально

незащищенным и уязвимым слоям населения: пенсионерам, инвалидам, сиротам, многодетным семьям, учащимся.

Я считаю принципиально важным, развивая экономику, бережно относиться к природным богатствам Казахстана, осуществлять реализацию экономических программ в интересах нынешних и будущих поколений.

Слушая мою предвыборную платформу, люди часто задавали один и тот же вопрос: возможно ли осуществление ваших замыслов, если большинство руководителей на местах, даже поддерживая вас на словах, на деле цепляются за старое и всячески тормозят переход к рынку? С этим мало согласиться. Нужно добавить к числу явных противников рыночной экономики массу облеченных властью дилетантов, не способных проводить реформы, которым должностное рвение не может заменить экономическую компетентность. Для меня решение вопроса выглядит однозначно: необходима плеяда новых молодых руководителей, которые обеспечат республике прорыв в будущее.

Каждый из нас на себе испытывает трудности переходного периода – рост цен, инфляцию, дефициты, снижение жизненного уровня. Не совсем уютная жизнь царит вокруг нас. Не могу и не хочу обещать, как я говорил и в ходе предвыборных встреч, что она очень быстро изменится к лучшему. И я был бы неискренен перед вами, если бы не сказал об этом. Через все это надо пройти, стиснув зубы, с верой в завтрашний день. Так было в Турции, Южной Корее, так было в Сингапуре. Знание цели, общность интересов и единство действий помогло народам этих стран осуществить настоящее экономическое чудо. Сейчас через это проходят страны Восточной Европы.

Нужно осознать, что на нашу долю выпал исторический шанс, который мы не должны упустить. Я имею в виду то, что казахская нация, вобравшая в себя традиции и мудрость предыдущих поколений, сконцентрировавшая нерастраченную энергию созидания, накопившая огромный опыт интернационализма, национального и гражданского согласия, может и должна взять на себя великую миссию – выступить гарантом стабильности и спокойствия в своем регионе, достойно войти в мировое сообщество.

1 декабря на избирательных участках проходило не простое голосование. Оно положило начало формированию нового братского сообщества казахов, русских, украинцев, корейцев, немцев, уйгуров – всех тех, кто единой командой решил пробивать дорогу через драматическое настоящее в здоровое будущее нашей республики.

Дорогие сограждане!

Я в полной мере осознаю высокое доверие и огромную честь, которые вы оказали мне на первых всенародных выборах Президента Казахстана.

От всей души хочу поблагодарить избирателей, представляющих раз-

личные национальности и социальные слои, общественные движения и партии, религиозные общины – всех тех, кто поддержал меня и выдвинутую мной программу.

Мандат всенародного доверия – это не только право действовать, но и огромная ответственность Президента перед всем народом.

И я, надеясь на вашу поддержку, в опоре на первого вице-президента республики Ерика Магзумовича Асанбаева, народных депутатов, обещаю сделать все возможное, чтобы оправдать ваши чаяния и надежды.

Я верю, что мы сумеем создать на территории Казахстана высокоразвитую политэтническую цивилизацию, в которой возродится казахская нация, в которой будут свободно чувствовать себя все входящие в нее нации и народности.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ АҚШ-ТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ХАТШЫСЫ
ДЖ. БЕЙКЕР МЫРЗАМЕН КЕЗДЕСУІНЕН КЕЙІН БАСПАСӨЗГЕ
АРНАЛҒАН МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 17 желтоқсан 1991 жыл

Мемлекеттік хатшымен екеуіміздің арамызда ашық және сындарлы сұхбат болды, оның барысында егеменді мемлекеттер басшыларының Минск және Ашхабад кездесуінен кейін бізде қалыптасқан жағдайдан тікелей келіп шығатын бірқатар мәселелер қозғалды.

Мен Брест келісіміне өз көзқарасымды мемлекеттік хатшыдан жасырған жоқпын. Менің айқындамама Ресей, Украина және Беларусь лидерлеріне айқын баяндалған болатын, мен оны бұрын бұқаралық хабарлама құралдарында да жеткілікті түрде ашық айтқанмын. Ол сондай-ақ біздің Ашхабад кездесуіміздің қорытынды құжатында да өз көрінісін тапты.

Проблеманы менің көруім, атап өтуім керек, халық депутаттарының өткен съездерінен бері, Конституцияға қарсы мемлекеттік төңкерістен кейін болған төтенше Съезді қоса алғанда, әлі өзгерген жоқ. Оның мәні жуырда өзінің тәуелсіздігін жариялаған Қазақстан егеменді мемлекеттердің достық одағын, ең алдымен, экономикалық одағын әрқашан да жақтады және жақтайтындығында.

Бірақ ешқашан да бұдан былай Қазақстан ешкімнің де "кіші інісі", ешкімнің де шикізат шылауы бола алмайды. Кез келген болашақ жаңарған одақ тек тең жағдайда – тең праволары мен тең мүмкіндіктері жағдайында ғана болуы мүмкін. Оны тек Орта Азия республикаларының басшылары ғана емес, басқа егеменді республикалардың басшылары да осылай көреді.

Өкінішке қарай, Тәуелсіз мемлекеттердің достық одағының инициаторлары бұған қалай болса да бастапқы кезеңде, тиісті түсіністік көрсеткен жоқ. Мысалы, болашақ одақтың "құрылтайшы көкелері" тек кейбір, тіпті ең ірі республикалар ғана бола алады, ал қалғандары оған қосылуы тиіс дегенмен келісу қиын.

Достық одақтың тағдырын тек 1922 жылы құрылтайшы болған республикалар ғана шеше алады деген дәлелмен келісе қоюға болар ма екен. Біріншіден, бәлкім сол кезде басқа тарихи шындық, басқа саяси жағдай бо-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 19 желтоқсан 1991 жыл.

луы мүмкін. Бірақ тіпті қазір сол құрылтайшылықтың орынды екендігі туралы да көп дауласуға болады. Екіншіден, құрылтайшылардың өздері географиялық та, әкімшілік-территориялық та, демографиялық та жағынан басқа болды.

Менің пікірімше, 1922 жылғы Шарттың ықтиярсыз істелгендігі туралы әңгіме де бос жерден алынған жоқ. Және, ақыр соңында, өткен жылдар ішінде біз өзіміздің саясатты, экономиканы, сондай-ақ өмірдің басқа салаларын бір-біріне байланыстырғанымыз сонша, қарапайым жолмен бұл түйінді басқа біреулердің мүддесін қозғамай, қандай да болмасын болжап болмайтын зардаптар тудырмай шеше алмаспыз.

Барлығы, менің көзқарасымша, тек өркениетті тәсілдермен, тек тең правослы және ортақ негізде шешілуі тиіс. Егер біз шын мәнінде шынайы достық одақтың, және де ұзақ уақытқа, іргетасын қалағымыз келсе, онда біз таңдап алған құралдарымыз біздің ұлы мақсаттарымызға толық көлемде сай келуі тиіс.

Мен бұл тақырыпқа барлық Минск кездесуіне қатысушылармен – Б. Н. Ельцинмен, Л. М. Кравчукпен, С. С. Шушкевичпен әңгімелестім және олардың қалыптасқан жағдайға түсіністікпен қарағанын ризалықпен атап өтемін. Және олар, Ашхабад кездесуіне қатысушылар және кейбір мемлекеттердің басшылары Алматыда айқындамаларды бірлесіп талқылап және ұштай түсу үшін бұрынғы республикалардың басым көпшілігі үшін және сондай-ақ достық одаққа қазір кіруге әзір еместердің мүдделерін ескере отырып, шешім қабылдау үшін кездесу өткізу жөніндегі ұсынысты қабылдады.

Минскідегі кездесулердің қорытындысында көптеген оң сәттердің бар екендігін көріп отырғанымды айтуға тиіспін. Оны ең алдымен ортақ шартқа қол қою орынсыз ұзаққа созылған процесті тездетуге бағытталған инициатива деп қарау қажет. Мұның өзі орталықтың іс-әрекетіне жауап. Оны түсіндіруге тырысайын: Алматыдағы 12 егеменді республика басшылары қатысқан қазан кездесуінен кейін біз іс жүзінде экономикалық шартқа қол қоюға жақындай түстік. Бірақ кенеттен М. С. Горбачев саяси одақты да құруға арналған бағытты жүргізе бастады, онысыз экономикалық келісім жұмыс істемейтін сияқты. Сөйтіп, қол жеткенді жоққа шығару процесі басталды.

Брест келісіндегі оң жайт сол кездесудің барлық қорытындыларында жиналған басшылардың бұрын қол жеткендерді, оның ішінде Алматыда болған уағдаластықты сақтауға ұмтылыс байқалады.

Бірақ дәлдей түсу қажет, өйткені республикалар парламенттерінде бекіту деңгейінде Брест келісіміне өзгерістер кіргізілетінін ескермей болмайды.

Және Алматыдағы жаңа кездесудің болатынына мен өте сенемін, сөйтіп проблемаларды талқылауға қатысқандардың бәрінің ойынан шығатын ортақ шешім табатынымызға сенімдімін.

Бейкер мырзамен әңгіме барысында бұрынғы Одақтың территориясындағы ядролық қару туралы мәселе де қозғалды, әрине. Мұнда да менің айқындамама өзгермейді. Біз ешкімді де және ешқандай жағдайда ядролық жұдырығымызбен қорқытпақ емеспіз.

Бірақ коллективтік қауіпсіздік принципі сақталуға тиіс. Территорияларында тағдырдың еркімен бұл қару пайда болған республикалар арасында оны ешқашан да қолдануға болмайтындай ететін ерекше шарт әзірленуге тиіс. Мұндай шарт басқа да республикалар үшін ашық болуға тиіс. Мен Семей ядролық полигонын жабарда осыны басшылыққа алдым. Бұл проблема сондай-ақ біз барлық шамдануларды лақтырып тастап, ортақ шешім таба алатынымызға да тікелей байланысты. Мен өзім болмысымда оптимист және прагматик адаммын. Сондықтан ондай шешім таба аламыз деп сенемін. Оның үстіне бұған басқа республикалардың басшыларының бәрі де парасатты ерік білдіріп отыр.

**СООБЩЕНИЕ ДЛЯ ПЕЧАТИ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПОСЛЕ ВСТРЕЧИ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ СЕКРЕТАРЕМ США
ДЖ. БЕЙКЕРОМ***

Алма-Ата, 17 декабря 1991 года

Между мной и господином Дж. Бейкером состоялась откровенная и конструктивная беседа, в ходе которой был затронут ряд вопросов, непосредственно вытекающих из ситуации, сложившейся после минской и ашхабадской встреч глав суверенных государств.

Я не скрывал от госсекретаря своего отношения к брестскому соглашению. Моя позиция была четко изложена лидерам России, Украины и Беларуси, достаточно откровенно я излагал ее раньше в средствах массовой информации. Нашла она свое отражение и в итоговом документе нашей ашхабадской встречи.

Мое видение проблемы, должен отметить, не менялось еще со времени предыдущих съездов народных депутатов, включая чрезвычайный, состоявшийся после антиконституционного государственного переворота.

Оно заключается в том, что Казахстан, недавно провозгласивший свою независимость, всегда выступал и выступает за содружество суверенных государств, прежде всего экономическое. Но никогда впредь Казахстан не будет ничьим "младшим братом", ничьим сырьевым придатком. Любой будущий обновленный союз возможен лишь только на равных – с равными правами и с равными возможностями. Только так видят его и руководители других суверенных республик, и не только среднеазиатских.

К сожалению, инициаторы Содружества Независимых Государств должного понимания этого, во всяком случае на первом этапе, не проявили. Трудно, например, согласиться с тем, что "отцами-учредителями" будущего союза могут быть лишь некоторые, пусть даже самые крупные республики, а остальные должны лишь присоединиться к нему.

Едва ли можно согласиться с доводом, что судьбу сообщества могут решить лишь те республики, которые в 1922 году выступили учредителями СССР.

* Газета "Казахстанская правда", 19 декабря 1991 года.

Во-первых. Вероятно, тогда были другие исторические реалии, другая политическая ситуация. Но даже сейчас можно много спорить о целесообразности того учредительства.

Во-вторых, были тогда и географически, и административно-территориально, и демографически другими и сами учредители. Не на пустом месте, по моему мнению, возникли и разговоры о некоей принудительности договора 1922 года. И наконец, за прошедшие годы мы настолько интегрировали свою политику, экономику, да и все другие сферы жизни, что таким простым путем едва ли можно разрубить этот гордиев узел, не задев чьих-то интересов, не вызвав каких-то непредсказуемых последствий.

Все должно решаться, на мой взгляд, только цивилизованными методами, только на равноправной основе и сообща. Если мы на самом деле желаем заложить фундамент истинного содружества, и причем на долгие времена, то, значит, и избираемые нами средства должны в полной мере соответствовать нашим великим помыслам.

Я говорил на эту тему со всеми участниками минской встречи – с Б. Н. Ельциным, Л. М. Кравчуком, С. С. Шушкевичем и с благодарностью отмечаю, что они с пониманием отнеслись к создавшейся ситуации. И они, и участники ашхабадской встречи, некоторые другие главы государств приняли предложение о проведении встречи в Алма-Ате, чтобы обсудить совместно и откорректировать позиции, найти приемлемое, во всяком случае для абсолютного большинства бывших республик, решение, учитывая интересы и тех, кто сейчас еще не готов войти в содружество.

Должен сказать, что в итогах минской встречи я вижу и немало позитивных моментов. Ее, прежде всего, надо рассматривать как инициативу, направленную на ускорение неоправданно затянувшегося процесса подписания общего договора. Это реакция на действия центра.

Попытаюсь объяснить: после октябрьской алма-атинской встречи, в которой приняли участие руководители 12 суверенных республик, мы практически вышли на подписание экономического договора. Но вдруг М. С. Горбачев начал проводить линию, направленную на создание и политического союза, без которого якобы экономическое соглашение работать не будет. Объективно начался процесс торпедирования достигнутого.

Положительно и то, что в брестском соглашении и во всех итогах встречи просматривается стремление собравшихся там руководителей максимально сохранить то, что было достигнуто ранее, в том числе в Алма-Ате.

Но уточнения необходимы хотя бы потому, что уже на уровне ратификации в парламентах республик в брестское соглашение вносятся коррективы.

И я очень надеюсь, что новая алма-атинская встреча состоится, и мы найдем компромиссное решение, устраивающее всех, кто примет участие в обсуждении проблемы.

В ходе беседы с господином Бейкером, естественно, был затронут вопрос и о ядерном оружии на территории бывшего Союза. И здесь моя пози-

ция неизменна. Никому и ни при каких обстоятельствах мы не собираемся грозить ядерным кулаком. Но должен быть соблюден принцип коллективной безопасности, разработан и заключен особый договор между республиками, на территории которых это оружие волею судьбы оказалось.

Надо, чтобы оно никогда не было применено. Такой договор должен быть открыт и для других республик.

Этим я руководствовался, закрывая Семипалатинский ядерный полигон. Данная проблема также находится в прямой зависимости от того, сумеем ли мы, отбросив все амбиции, найти общее решение.

Я по натуре оптимист и прагматик и поэтому верю – сумеем. Тем более что добрую волю к этому проявляют и все другие главы республик.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЛЯ ГАЗЕТ, АГЕНТСТВ, ТЕЛЕКОМПАНИЙ СУВЕРЕННЫХ
РЕСПУБЛИК И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН,
АККРЕДИТОВАННЫХ В КАЗАХСТАНЕ*

Алма-Ата, 20 декабря 1991 года

"СОБЫТИЕ МИРОВОГО ЗНАЧЕНИЯ"

Вопрос:

– Какой основной документ должен быть в итоге подписан?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Предполагается, что будет обсуждено и подписано соглашение о создании, условно скажем, Евразийского Содружества Независимых Государств.

Возможны и другие варианты названия. Но все участники должны войти в него на равных правах учредителей.

Вопрос:

– Название, пусть даже условное, будущего Содружества перекликается с тем, что в свое время предлагал академик Сахаров?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Верно. И не только название.

Жизнь доказала прозорливость ученого-демократа, говорившего, что краеугольным камнем любого государства или сообщества государств должна быть гарантия всем без исключения лицам, проживающим на территориях, политических, социальных, экономических, культурных прав и свобод в соответствии с общепризнанными международными нормами.

Все это заложено и в проекте соглашения.

Хотел бы подчеркнуть и такие важные принципы в будущем документе: неприкосновенность ныне существующих границ и их открытость для беспрепятственных контактов граждан государств-участников и передачи информации в рамках Содружества.

* Газета "Казахстанская правда", 21 декабря 1991 года.

Вопрос:

– В сентябре в Алма-Ате уже собирались главы республик, подписали документы, а затем неожиданно последовали Минск, Ашхабад...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Понимаю вас.

Немного не согласен: Минск – да, был неожидан, а вот Ашхабад для политиков был вполне прогнозируемым. Но так или иначе, а эти встречи все равно должны были состояться. Их необходимость была продиктована неумолимой логикой жизни: если бы процесс создания нового сообщества суверенных республик – членов бывшей советской федерации затянулся бы еще на какое-то время, то цепная реакция распада унитарного государства обернулась бы социальным взрывом. Вы понимаете, о чем я говорю?

Эти встречи в целом я считаю очень полезными. Сентябрьскую в Алма-Ате – в том числе: как вы знаете, тогда был подписан Договор об экономическом сообществе, основные принципы которого легли и в брестский документ, закладываются и в нынешний, алмаатинский.

Считаю, нам необходимо сейчас подтвердить тот договор.

По-моему, нелишне будет напомнить некоторые его положения: координация внешнеполитической деятельности, финансово-кредитной, таможенной политики, денежного обращения внутри рублевой зоны, сотрудничество в развитии систем транспорта и связи, в области охраны окружающей среды, борьбе с преступностью.

Вопрос:

– Вы не упомянули оборону, ядерное оружие.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Эти важнейшие вопросы будут рассматриваться отдельно.

Моя позиция здесь остается прежней: участникам Содружества нужно заключить оборонный союз, необходим единый контроль над ядерным оружием и объединенное командование войсками стратегического сдерживания, Военно-Морскими Силами.

Вопрос:

– Извините, может быть, за наивный вопрос, и все же: верите ли Вы в успех нынешней, алма-атинской, встречи?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Чтобы не быть негостеприимным, скажу: пусть наши родные стены помогут всем – всем участникам встречи. Ее успех или неуспех могут быть только общими...

Мне кажется, что у нас другого такого шанса без серьезных потерь выбраться из острейшего кризиса, цивилизованно войти в мировое сообщество просто не будет.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АЛМАТЫДА 11 ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТІҢ БАСШЫЛАРЫ БАС ҚОСҚАН ЖИЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 21 желтоқсан 1991 жыл

Қымбатты достар!

Осы сөздерді сіздерге арнауға маған біздің халықтарымыз арасындағы қалыптасқан дәстүрлі достық байланыстар тарихы ғана құқық беріп отырған жоқ. Бүгін сіздерді Қазақстан жерінде құттықтай отырып, ең алдымен біздің болашақ қарым-қатынастарымыздың негізіне, тәуелсіз егеменді мемлекеттердің арасындағы қарым-қатынастардың негізіне біздің аталарымыздың бірнеше ұрпағы қалыптастырып, нығайтқан ұлттардың рухани бірлігі алынатындығына сенім білдіргім келеді. Міне өздерін бір үлкен Отанның ұлдары мен қыздары деп сезінуге үйренген адамдар үшін аса қымбат осы бірлік бұдан былай қарай да біздің жаңа достастығымыздың негізгі біріктіруші буыны болып табылады ғой деп ойлаймын.

Сөз жоқ, бұрынғы тоталитарлық мемлекеттік жүйені қирату бізге оңайға түскен жоқ. Бұл өте шетін процесс, оның өзі экономиканың күйреуімен және орталық басшылықтың талай дәрекі саяси қателіктердің салдарынан ортадан тепкіш күштердің тегершігін айналдырып жіберіп, бұрынғы Одақтың кейбір аймақтарындағы ұлтаралық араздықты күшейтіп, оны қатерлі шегіне жеткізді. Бірақ мен әрқашан да ақыл-ойдың парасаттылығына сендім, ерте ме, кеш пе қазіргі өркениетті негізгі арнауға міндетті түрде қайтып оралатынымызға сендім. Бүкіл әлемдік дамудың басты бағыты бөліну мен оқшаулану арқылы емес, интеграциялану, бірлесу процесі арқылы жүзеге асады. Біздің бүгінгі кездесуіміз – осы аса маңызды ақиқатты ортақ түсінуіміздің сенімді куәсі.

Алайда, қаншалықты айқын болғанымен идеядан оның жүзеге асуына дейінгі жолдың өзі ұзақ әрі тайғақ болып келеді. Біз бірлесіп өмір сүрудің әртүрлі жобаларын талқылау үшін талай рет бірге жиналдық. Жасырмаймын, кейде маған қажетті тұжырымдама табылғандай болып көрінетін, тең праволық және өзара тиімді негізде бірлесуге қол созымдай жер қалғандай болатын. Бірақ өмір өзінің өзгерістерін енгізе отырып, біздің бәрімізді де өмірдің объективті шындықтарына жауап беретін, бір ғана айқын және жал-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 24 желтоқсан 1991 жыл.

ғыз ғана мүмкін нұсқаны бұдан да негіздірек және тереңірек іздеуге мәжбүр етті. Бүгін артымызға бұрылып қарап, өткен жолымызды бағалай келіп және оның басты белгілері Одақтық шарттың көптеген жобаларын, Ново-Огареводағы келісімді, Алматыдағы бірінші кездесуді және басқаларын еске ала келіп солардың бәрі де босқа жасалған іс болды деп айта алмаймын. Керісінше біздің әрқайсымыз жеке-жеке және бәріміз бірлесіп, бізге өзінің болашағын сеніп тапсырған халықтардың тағдыры үшін біз зор саяси, демократиялық және адамгершілік жетілу мектебінен, аса жоғары жауапкершілік мектебінен өттік.

Жинақталған тәжірибенің арқасында мемлекеттік құрылыстың және мемлекетаралық қарым-қатынастың қазіргі міндеттерін түсінуде аса маңызды мүлдем жаңа деңгейге шықтық деп айта аламыз. Ең бастысы менің көзқарасымша, біз бір-біріне әуелден-ақ тайталастық және сенімсіздік идеяларын әкелетін этникалық, діни және басқа да белгілер бойынша зиянды бөлінушілікті болдырмауға мүмкіндік туды. Шығыс және Батыстың шынайы достық қарым-қатынасы үшін бір-біріне қол алыстыра отырып, біз оқиғалардың барысына алаңдай қадағалап отырған әртүрлі ұлттардың миллиондаған адамдарының өте қажетті сұрағына жауап бере алдық деп есептеймін. Олардың көпшілігі бүгін бойы сергіп және сенім мен кеудесін кере демалды ғой деп ойлаймын.

Біз бір-бірімізге қарай жасалған қадамды "жоғарыдан" ешкім айтпай-ақ орталықтағы "беделді ағаның" жол нұсқаған саусағын көтертпей-ақ жасағанымызды ерекше қанағаттанғандықпен атап өткім келеді. Болашақ достастықтың субъектілері ғана осы кездесудің шынайы инициаторлары болды. Мұның өзі осы дөңгелек үстел басында отырғандардың бәрінің де еркімен болғанына, біздің татулықта және тату көршілікте өмір сүруге шынайы ұмтылысымыздың, біздің халықтарымыздың тату-тәтті өмір сүруі үшін ынтымақтастыққа шынайы ұмтылуымыздың тағы бір айқын көрінісі болып табылады.

Соңғы уақытта қабылданған құжаттарға және егеменді республикалар басшыларының мәлімдемелеріне қарағанда біздің ядролық қаруға бірыңғай бақылау орнату және стратегиялық тежеу әскерлеріне бірлескен командование құру жөнінде ортақ көзқарас ұстанып отырғанымыз қуанышты. Ядролық қаруды бірыңғай басқару және оны таратудан бас тарту, МАГАТЭ-нің нормаларын сақтау және жаңа тәуелсіз мемлекеттердің Батыс елдерімен жаппай қырып-жоятын қаруды таратпау жөніндегі ынтымақтастығы бізді дүниежүзілік қоғамдастықтың тануы үшін қажетті шарт болып табылады.

Қазақстан үшін, жалғыз ол үшін ғана емес, тәуелсіз мемлекеттің мәртебесіне ие болу басым екенін, келешекте өз территориясын ядролық қарусыз аймақ деп жариялап, ядролық держава ретінде халықаралық танытуға қол жеткізуден гөрі БҰҰ-ға мүше болудың анағұрлым басым екенін ерекше атап көрсеткім келеді.

Келесі маңызды мәселе – достастықтың праволық негіздеріне қатысты. Ыдыраған КСРО-ның бұдан былайғы тағдырының көмескілігіне енді төзуге

болмайды. Түбегейлі экономикалық реформалар, республикалардың дүниежүзілік қоғамдастыққа бірігуі тежелуде. Бірақ бірігу процесі берік праволық іргетасқа негізделіп өтуі қажет екеніне бәріңіз де келісетін боларсыздар.

Біз осы кездесуге қатысушылардың саяси тәжірибесі мен парасаттылығына, барлық, объективті және субъективті қиындықтарға қарамастан, оң нәтижеге жетуімізге сенетін миллиондаған адамдардың үмітін ақтай аламыз ғой деп ойлаймын. Ешқандай әсірелемей-ақ, Жер шарының алтыдан бір бөлігінде қалыптасқан жағдайға алаңдаған бүкіл дүниежүзілік қоғамдастық та Алматыға назар аударып отыр десем асыра айтқандық болмас. Біздің достастығымыздың тағдырын шеше отырып, көп жағдайда планетаның саяси, экономикалық және имандылық ахуалын анықтаймыз, ал ол аса күрделі, бірақ, меніңше, онша үмітсіз емес проблемаларды шешу жөнінде бізден жауапты, шынайы демократиялық және өркениетті әдістерді табуымызды күтеді.

Сіздерді, қымбатты достар, бізге бүгін таңда соншама қажетті мәмілеге қол жеткізуде барынша мол шыдамдылық пен өзара түсіністік, саяси икемділік танытуға шақырамын.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 21 декабря 1991 года

Дорогие друзья!

Право обратиться к вам с этими словами мне дает не только скромная историческая ретроспектива традиционных дружеских связей, сложившихся между нашими народами.

Приветствуя вас сегодня на казахстанской земле, я прежде всего хочу выразить уверенность, что и в основе будущих отношений, отношений между суверенными независимыми государствами, будет лежать духовное единство наций, выпестованное не одним поколением наших предков.

Думаю, именно это единство, столь дорогое всем людям, привыкшим ощущать себя сыновьями и дочерьми одной большой Родины, станет и впредь основным объединительным звеном нашего нового Содружества.

Безусловно, ломка прежней тоталитарной государственной системы далась нам нелегко. Этот крайне болезненный процесс, усугубляемый кризисом экономики и целым рядом грубых политических промахов центрального руководства, раскрутил маховик центробежных сил, повысил степень межнациональной напряженности в некоторых регионах бывшего Союза до крайне опасной черты.

Но я всегда верил в здравый смысл, в то, что рано или поздно мы обязательно возвратимся к основному руслу современной цивилизации. Главный фарватер общемирового развития пролегает отнюдь не через разьединение и обособление, а через интеграционные, объединительные процессы.

Наша сегодняшняя встреча – убедительное свидетельство общего понимания этой важной истины.

Однако от идеи, какой бы верной она ни была, до ее воплощения – долгий, тернистый путь. Мы не раз собирались вместе, обсуждая различные проекты совместного сосуществования. Не скрою, лично мне порой казалось, что нужная формула наконец найдена, что до объединения на равноправной, взаимовыгодной основе – рукой подать. Но жизнь вносила

* Газета "Казахстанская правда", 24 декабря 1991 года.

свои коррективы, заставляя нас все основательнее и глубже вести поиск единственно верного и единственно возможного варианта, отвечающего ее объективным реалиям.

Оглядываясь сегодня назад, оценивая пройденный путь и вспоминая главные его вехи – многочисленные проекты Союзного договора, ново-огаревские соглашения, первую алма-атинскую встречу и многое другое, – не могу сказать, что все это было пустой работой. Наоборот, каждый в отдельности и все вместе мы прошли огромную школу политического, демократического и нравственного созревания, школу высочайшей ответственности за судьбы народов, доверивших нам свое будущее.

Благодаря накопленному опыту нам, кажется, удалось совершить важный прорыв на совершенно новый уровень понимания современных задач государственного строительства и межгосударственных взаимоотношений.

Главное, на мой взгляд, состоит в том, что мы сумели избежать пагубного разделения по этническим, конфессиональным и другим признакам, изначально несущим в себе идею противостояния и недоверия. Соединив в искренне дружеском рукопожатии ладони Запада и Востока, мы тем самым ответили на самый жгучий вопрос миллионов людей разных национальностей, с тревогой следящих за развитием событий. Думаю, многие из них вздохнут сегодня с облегчением и надеждой.

С особым удовлетворением хочу подчеркнуть, что шаг навстречу друг другу мы сделали без подсказки "сверху", без привычного указующего перста какого бы то ни было "авторитетного дяди" из центра. Именно субъекты будущего Содружества стали подлинными инициаторами настоящей встречи. Это еще одно свидетельство доброй воли всех, кто сидит сейчас за этим "круглым столом", нашего искреннего стремления жить в мире и добрососедстве, сотрудничать во имя благополучной жизни наших народов.

Отрадно, что, судя по принятым в последнее время документам и заявлениям руководителей суверенных республик, мы придерживаемся общей точки зрения по вопросу обеспечения единого контроля за ядерным оружием и создания объединенного командования войсками стратегического сдерживания. Единое управление ядерным оружием и отказ от его распространения, соблюдение норм МАГАТЭ и сотрудничество новых независимых государств со странами Запада в деятельности по нераспространению средств массового уничтожения являются необходимым условием нашего признания мировым сообществом.

Хочу подчеркнуть, что для Казахстана и, наверное, не только для него, предпочтительнее обрести статус независимого государства, стать членом ООН, объявив свою территорию в перспективе безъядерной зоной, чем добиваться международного признания в качестве ядерной державы.

Следующий важный аспект касается правовой основы Содружества. Неопределенность дальнейшей судьбы распавшегося СССР становится все более нетерпимой: тормозятся радикальные экономические реформы, ин-

теграция республик в мировое сообщество. Но, видимо, все согласится, что интеграционный процесс должен проходить на прочном правовом фундаменте.

Надеюсь, мы сумеем оправдать ожидания миллионов людей, верящих в политический опыт и мудрость участников нынешней встречи, в нашу способность вопреки всем объективным и субъективным трудностям достичь позитивных результатов. Без преувеличения скажу, что сегодня к Алма-Ате приковано внимание и всего мирового сообщества, которое также серьезно озабочено ситуацией, складывающейся на одной шестой части земного шара.

Решая судьбу нашего Содружества, мы во многом определяем политический, экономический и нравственный климат планеты, ждущей от нас ответственного, подлинно демократического и цивилизованного подхода к решению сложных, но, как мне кажется, далеко не безнадежных проблем.

Призываю вас, дорогие друзья, проявить максимум терпения и взаимопонимания, политической гибкости в достижении столь необходимого нам сегодня компромисса.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСІНІҢ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 23 желтоқсан 1991 жыл

Құрметті халық депутаттары!

Соңғы күндері тарихтың күрт бұрылыстарында оқиғалардың құбылмалы шапшаңдықпен өзгеретініне біздің көзімізді тағы да жеткізді. Өткен екі апта бұрынғы федерациясы субъектілерінің мазмұнына деген көзқарасқа елеулі өзгерістер енгізді, ал сайып келгенде геосаяси шындықтың терең өзгеруіне әкеліп соқты. Осыған байланысты Экономикалық қоғамдастық туралы көзделген шартты бекіту және Егеменді мемлекеттер одағы туралы шарттың жобасын талқылау күн тәртібінен объективті түрде алынады, өйткені Минск келісімі, содан кейін іле-шала болған Ашхабад уағдаластығы және, ақыр соңында, он бір тәуелсіз мемлекеттер басшыларының Алматыдағы кездесуі мәселені мүлдем басқа тұрғыдан қойып отыр. Бүгін мен халық депутаттарына қалыптасқан жағдайға өз бағамды мәлімдеп, осы күрделі, кейде тіпті драмалы аптадағы республика басшылығы ұстанған айқындаманы ашып бергім келеді. Бірден айтайын: ол біздің бүкіл соңғы жылдар бойы жақтап келген берік саяси бағыттың қисынды жалғасы болды. Мен Қазақстанның унитарлық өткеннен арылған сапалы жаңа одақтағы еліміз халықтарының бірлігін сақтау жолындағы стратегиялық бағытын айтып отырмын.

Талдау толық болу үшін бұдан бір жыл бұрынғы оқиға, төрт республика – Ресей, Беларусь және Қазақстан бірінші рет Егеменді мемлекеттер одағын құру инициативасын жасаған оқиғаны еске алу керек деп ойлаймын. Егер естеріңізде болса, бұл қадам орталықтың сындарлы емес саясатынан туындаған болатын, ал оның нәтижесінде жаңа Одақтық шартты әзірлеу жөніндегі жұмыс тұйыққа тірелген еді. Біз сол кезде КСРО Президентіне егер қол қою кешіктірілетін болса, біздің республикалар жаңа Одақтың өзегі болуға және орталықтың қатысуынсыз шарт жасауға өздері әзір екенін тура айттық. Бұл М.С. Горбачевті бірігу процесінің мазмұны мен қарқынына қатысты өз айқындамасын қайта қарауға және оны жандандыруға мәжбүр етті. Шын мәнінде нақ сол жолы Ново-Огарево кездесулері басталды. Оның немен аяқталғаны – баршаға мәлім. Тамыз оқиғасы реакцияшыл күштердің қайткенде де тарихтың объективті барысына бөгет жасап, айрылғанын қай-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 25 желтоқсан 1991 жыл.

тарудың, мүлдем іріп-шіріген империялық, өктемдік режимін қайта жандандырудың жанкешті әрекеті болды. Бүлікшілер бұған қол жеткізе алмады, бірақ орталықтан ауытқу тенденциясы күшейді. Республикалардың толық мемлекеттік тәуелсіздікке ұмтылуы енді тек ұлттық сана-сезімнің қызу өсуін ғана емес, сондай-ақ өктемшіл орталықты дүниеге қайта келтіруден өздерін сақтау жөніндегі берік ниетін де көрсетті.

Сол жағдайда да Қазақстан тарихи бірлікті сақтау идеясын табанды және дәйекті қолдауды жалғастырғаны естеріңізде болар, КСРО Халық депутаттарының төтенше съезінде мен Ново-Огарево процесіне қатысушылардың тапсыруымен мәлімдеме жасадым, онда мемлекеттік басқару жүйесін түбегейлі реформалау, конфедеративтік негізде жаңа Одақ құру ұсынылды. Сол кезеңде бұл ұсыныс қалыптасқан саяси жағдайға барынша сай болғанына сенімдімін.

Алайда, орталықтан ауытқу тенденциялары оны жүзеге асыруға мүмкіндік бермеді. Демократия маятнігі күрт оңға ауытқып шықты. Реакция күштерін жеңу қызуымен кейбір саяси және қоғамдық қайраткерлер өздеріне теріс messiандық идеясына қайта назар аударып, демократия жалауымен бұрынғы империялық, ұлы державалық сана-сезімге қайтып оралуға мүмкіндік берді, ал мұның өзі атап айтқанда, бұрынғы кеңес республикаларының бірқатарына деген белгілі территориялық талаптарынан байқалды. Нәтижесінде олардың кейбіреулері – бірінші кезекте Украина өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауды тездетті.

Мүлдем жаңа жағдай қалыптасып, мұнда біздің республика тағы да инициативаны өзіне алды. Үстіміздегі жылғы қазан айында бірінші Алматы кездесуін ұйымдастырып, сәтті өткізу үшін қаншама күш жұмсауға тура келгенін сіздер білесіздер, ал оның нәтижесінде Экономикалық қоғамдастық туралы шартқа қол қоя алдық. Сондықтан, сол кезеңде бұл біртұтас экономикалық кеңістікті сақтау, күшейіп келе жатқан экономикалық дағдарыс пен адамдардың әл-ауқатының төмендеуіне қарсы әрекет жасау мақсатындағы ең қолайлы шешім болғанын тағы атап өткім келеді.

Өкінішке қарай, мұндай жағдайда да орталық оқиғалардың барысына ілесе алмады. Қарашаның 14-інде Мемлекеттік кеңестің мәжілісінде, ал онда Украина өкілі болған жоқ. М. С. Горбачев республикалар басшыларының бірауызды пікіріне тағы да құлақ асқысы келмеді. Ол сол жолы саяси бірліксіз экономикалық бірлікті көз алдына келтіре алмайтынын мәлімдеді және орталықтандырылған мемлекеттік құрылымның қажеттігін талап етті. Одан да зорын айтсам, Михаил Сергеевич тіпті егер оның ұсынысы қабылданбаған жағдайда қызметтен кетемін деп қорқытты. Қарашаның 30-ындағы мемлекеттік кеңестің көлесі мәжілісі, ал онда мен айтқандайын, республикадағы Президент сайлауына байланысты қатысқам жоқ, тұйыққа тірелді. Украинадағы желтоқсан референдумының салдары оның жарқын көрінісі болды. Мемлекеттік тәуелсіздікке берік бағыт ұстана отырып және орталықтың бірдей пікіріне жете алмай, бұл республика іс жүзінде ортақ бірігу процесінен шығып қалды.

Бәлкім, мұның нені білдіретінін бәрі бірдей көз алдына келтіре алмаса керек. Ұзақ түсіндіруге бармай-ақ: Украинаның ең болмағанда достастықтан кетуі бұрынғы кеңес федерациясы республикаларының экономикалық байланыстарының толық қожырауын білдіретінін айтар едім. Бұған ешбір жағдайда жол беруге болмайтын еді. Минскіде шешімдер қабылдаудағы асығыстықты мен нақ осымен түсіндіре аламын. Мен бұған дейін, Минск құжаттарына қол қою маған және Орта Азия республикаларының басшылары үшін көп ретте күтпеген жағдай болып шыққанын атап өттім. Рас, Тәуелсіз мемлекеттер достастығын құру туралы келісімге төртінші тең құрылтайшы ретінде алдын ала қол қоюға мені шақырған, алайда мен бас тартуға мәжбүр болдым, өйткені құжаттарды жасау процесіне басынан бастап қатысқан жоқпын.

Олармен танысқаннан кейін, келісімнің тұтасымен алғанда даусыз оң сипаты бары маған айқын болды. Онда республикаларда тұратын барлық халықтар мен этникалық азшылықтардың праволарына кепілдік беріліп, кең көлемді ынтымақтастық ниетінің жарияланатынын айтсақ жеткілікті. Барлық осы идеяларды бұрынғы федерацияға енген басқа мемлекеттердің өкілдері де мақұлдап қабылдады. Сондықтан, егер басқа республикалардың басшылары Минскіге шақырылғанда, Алматы нұсқасындағы достастық біршама ерте дүниеге келер еді деп ойлаймын.

Сонымен бірге, Беловеждегі кездесу мүлдем бірмәнді пікір тудырған жоқ. Кейбіреулер тек славян жаңа құрылымының идеясын пайдалана бастады. Ашхабадта жиналған бес тәуелсіз мемлекет басшылары балама достастық құру туралы ойды мүлдем теріске шығарды. Керісінше, қазіргі шындыққа парасатты, салмақты көзқарас танытылды. Біз мәлімдемеді Минскіде қол қойылған Тәуелсіз мемлекеттер достастығы туралы келісімге алдын ала түзетулер мен ұсыныстар қабылдадық. Қазақстан және Орта Азия мемлекеттерінің басшылары, Ресей, Украина және Беларусь лидерлерінің бұрынғы правосыз республикалардың орнына тәуелсіз праволық мемлекет құруға деген ұмтылысын түсністікпен қарайтынын атап өтті. Сонымен бірге, біз Украинаның бірігу процесі арнасына қайтып оралуын лайықты бағаладық.

Ашхабад кездесуінің материалдары баспасөзде жарияланды, сіздер оның мәнін жақсы білесіздер. Мен тек, бес республика басшылары жаңа достастықты құрудың праволық жағына ерекше назар бөлгенін атап өткім келеді. Өйткені, үш мемлекет атынан КСР Одағының халықаралық қатынастардың субъектісі ретінде өмір сүруін тоқтату туралы жариялауын көпшілігі правосыз деп бағалайтыны құпия емес. Қызған сезімдер Ресей, Украина және Беларусь лидерлерінің шешімін осы республикалардың парламенттері бекіткеннен кейін ғана бәсеңдеді.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығы құрылтайшыларының келісімінің тексін жаңа саяси одақтың инициативалы нұсқасы ретінде қарау жөніндегі ұсынысын ескере отырып, бес республика Президенттері Жоғары дәрежелі Келісуші Жақтар ретінде тең праволы негізде осы құжатқа қол қоюға өзін екендігін

білдірді. Басқаша айтқанда, Минск келісімін талқылай отырып, біз өзіміздің ресейлік, украиналық және беларустық серіктестерімізге мәміле жолын іздеуге әзір екендігімізді білдірдік.

Сірә, сіздер, бұрын КСРО-ға енген республикалардың ерікті таңдау негізінде жаңа достастық құруы қалыптасқан жағдайда ортақ болашақ үшін қажетті мәмілеге жедел қол жеткізу мақсатындағы бірден-бір парасатты шешім болғанымен келісетін боларсыздар. Маған: бұл Кеңес Одағының болашағы туралы бүкілхалықтық референдумның қорытындысына қайшы емес пе? – деп сұрақ қоюы мүмкін. Қағаз жүзінде, мүмкін, қайшы келер. Бірақ, сол жолы қазақстандықтар бізге орталықтан "жіберілген" түсініксіз нұсқаға емес, қайта республика Жоғарғы Кеңесі қабылдаған тұжырымдама үшін дауыс бергенін еске саламын. Сондай-ақ, басқа бір нәрсені де атап өткім келеді. Біз әрқашанда тиісті кезеңдегі барынша мүмкін болатынды басшылыққа алып, әрқашан да еліміздің бейберекет ыдырауының алдын алуға тырыстық. Бұл жағдайда біздің арымыз таза.

Жоғарыда айтылғандарды басшылыққа ала отырып, мен тәуелсіз мемлекеттердің басшыларын Алматыда жинау үшін барынша күш-жігер жұмсадым. Бұл ретте кездесу қарсаңында жағдайдың шиеленіспеуі, оның ішкі шиыршық атуы кей кезде айтарлықтай жоғары нәтижеге жеткенде, шамшыл, нәтижесіз шүйлігушілік және қажетсіз айтыстардың орнына икемділік пен саяси ұстамдылық басым болуы үшін, Қазақстан кездесуінің қорытындысында ешкім де өзін ұтылғандар деп сезінбеуі үшін қолдан келгеннің бәрі жасалды.

Бұл оңайлықпен келмегенін айту қарек. Аса үлкен дайындық жұмыстары жүргізілді, оның барысында біздің сарапшыларымыз Мәскеуде, Минскіде және Киевте болып, болашақ құжаттардың әрбір жолдарын мұқият келісті.

Нәтижесінде, біздің күткендегіден де көп іс тындыра алғанымызбен сіздер келісерсіздер деп ойлаймын. Он бір мемлекет – сапалық жағынан жаңа құрылымға, атап айтқанда не мемлекет, не мемлекет үстіндегі құрылым болып саналмайтын достастыққа бірігуге шешім қабылдады. Тәуелсіз мемлекеттердің достастығы құрылуына байланысты алпыс тоғыз жылдық тарихы бар Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы енді өз өмір сүруін тоқтатып, тарих тұңғығынан орын алды. Әрине, Одақ институттары, КСРО Президенті туралы да мәселелер туындайды. Мұнда әртүрлі көзқарастар болды. Мен мәселені халықаралық құқық нормаларына аса жақындатылған тұрғыда, атап айтқанда, М. С. Горбачевтің қызметтен кетуін КСРО Жоғарғы Кеңесі сессиясының соңғы мәжілісінде шешуді ұсындым. Бірақ Ресейдің, Украинаның, Беларусьтың, басқа республикалардың басшылары, тәуелсіз мемлекеттердің жоғары органдары одақтық парламенттен өз өкілдерін шақырып алу туралы шешімді қабылдап қойғанына сілтеме жасады. Демек, тиісті кворум болмайды. Объективті шындық осындай.

Достастыққа қатысушылардың қарым-қатынастары қалайша жүзеге асырылады? Ең алдымен – тең құқылық принципінде, бір-бірінің территориялық тұтастығын құрметтеу және қазіргі бар шекаралардың мызғымастығы,

Тәуелсіз мемлекеттер достастығы мүшелері арасындағы келісім арқылы белгіленетін тепе-тең негізде және жұмыс істеп тұрған ретте түзілетін бірқатар үйлестіруші жүйелер арқылы іске асырылады. Достастыққа қатысушы мемлекеттер өздерінің конституциялық процедураларына сәйкес бұрынғы КСР Одағының шарттары және келісімдерінен туындайтын халықаралық міндеттемелерді орындауға кепілдік береді.

Жас тәуелсіз мемлекеттердің бірлесуі өздерінің жеке инициативалары бойынша, ешқандай нұсқаусыз және "жоғарыдан" міндеттеген қысымсыз болғандығы да Алматы кездесуінің табысты өтуіне бірқатар жағдай жасады ғой деп білемін. Осының қарсаңында, желтоқсанның 20-сында Қазақстан Президентінің Жарлығымен бұрынғы кеңестік федерацияның барлық республикаларының тәуелсіздігін ресми түрде тану фактісі де енді айта қаларлықтай болар.

Бүгінде күн тәртібінде біздің республикаларымызға ядролық қаруды бірлесіп басқару және оны таратудан бас тарту, МАГАТЭ нормаларын сақтау, жаппай қырып-жоятын құралдарды таратпау туралы Батыс елдерімен жаңа тәуелсіз мемлекеттердің ынтымақтастығы тұр. Бізге өзіміздің ядролық қару-жарақтарымызбен дүниені қорқытуды әлдеқашан қоятын кез жетті.

Осыған байланысты Алматыда ядролық потенциалға ие төрт республиканың "Ядролық қару-жараққа қатысты бірлескен іс-шаралар туралы" келісімі қабылданғаны өте қуанышты. Онымен біздің ядролық қару-жарақты таратпауға адалдығымыз, оны бірінші қолданбауға деген міндеттемеміз, барлық ядролық қару-жарақтарды жоюға ортақ ықыласымыз, сондай-ақ халықаралық тұрақтылықты сақтауға барынша көмектесу ниетіміз қуатталады. Біз біріккен стратегиялық қарулы күштердің құрамына енетін ядролық қару-жарақтар тәуелсіз мемлекеттердің достастығына барлық қатысушылардың коллективтік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін болады деп келістік.

Келісімге сәйкес Беларусь Республикасы мен Украина 1968 жылғы ядролық қару-жарақты таратпау туралы шартқа ядролық емес мемлекет ретінде қосылуға міндеттенді. Қазақстан территориясында стратегиялық ядролық күштер сол қалпында қалады. Дегенмен, бізді, дүниежүзілік қоғамдстық танығаннан және БҰҰ-ға толық құқылы мүше ретінде кіргеннен кейін біз республиканы ядролық емес аймақ деп жариялау мәселесін қарауға дайын екендігімізді атап өткім келеді.

Қарулы Күштерді реформалауға келетін болсақ, бұл мәселеге қатысты барлық құжаттарды 1991 жылғы желтоқсанның 30-ына тәуелсіз мемлекеттер басшыларының қарауына ұсыну тапсырылды. Жалпы әскери-стратегиялық кеңістікті бірлескен командованиеде сақтау көзделуде.

Алматы кездесуінде Алматы Декларациясын және 1991 жылғы желтоқсанның 8-інде Минск қаласында Беларусь Республикасы РКФСР, Украина қол қойған Тәуелсіз мемлекеттердің достастығын құру туралы келісім протоколын қоса алғанда, барлығы негіз қалайтын алты құжат қабылданды. Тәуелсіз мемлекеттер достастығын құру туралы келісім негізінде және оны

бекіту кезіндегі ескертулерді ескере отырып, достастық шеңберінде ынтымақтастықты реттейтін құжаттар әзірленетін болады.

Достастық мемлекеттерінің ортақ мүдделері саласындағы іс-қимылдарын үйлестіруге байланысты мәселелерді шешу үшін достастықтың жоғары органы – Мемлекеттер басшыларының кеңесі, сондай-ақ, Үкімет басшыларының кеңесі құрылды. Достастық мемлекеттерінің өкілетті өкілдеріне осы жылғы желтоқсанның 30-ына дейін Мемлекет басшылары кеңесінің қарауына бұрынғы КСР Одағының құрылымдарын тарату және достастықтың үйлестіру институттары туралы ұсыныстарды беру тапсырылды.

Болашақ экономикалық және саяси альянстың маңызды тактикалық және стратегиялық негізі оның қызметінде ұлттық және ұлттықтан жоғары мүдделерді үйлестіру болуы керек.

Мұндай үйлесімді іс жүзінде қамтамасыз етуде Еуропа қоғамдастығы институттарының Еуропа экономикалық қоғамдастығы, Еуропалық көмір және болат бірлестігі, Атом энергиясы жөніндегі Еуропа қоғамдастығының өмір сүру тәжірибесін ескеру өте пайдалы.

Сонымен бірге, Алматы кездесуінде достастықтың жоғары органының бірінші шешімі қабылданды, онда КСРО-ның Біріккен Ұлттар Ұйымындағы мүшелігін, Қауіпсіздік Кеңесі мен басқа халықаралық ұйымдардағы тұрақты мүшелікті қоса алғанда, жалғастыруды өзіне алған Ресейдің инициативасына қолдау көрсетілген. Беларусь Республикасы, РКФСР, Украина достастықтың басқа мемлекеттеріне олардың Біріккен Ұлттар Ұйымына толық праволы мүшелігі мәселелерін шешуде қолдау көрсетеді деп алдын ала келісілді.

Тәуелсіз мемлекеттер халықаралық право субъектілерінің мәртебесін алғаннан кейін бұрынғы КСРО-ға қарасты шет елдегі мекемелердің материалдық базасы туралы мәселе туады. Ресей бұдан былай елшіліктерді, сауда өкілдіктерін және басқаларын ұстауды өзіне алады, алайда шетелдермен дипломатиялық байланыстар орнатуына қарай дос тастыққа мүше әрбір мемлекет шетелдік дипломатиялық миссиялар меншігінің өз бөлігіне құқылы болады деген уағдаластыққа қол жеткізілді.

Жұртшылық қазіргі уақытта басқа республикалардың территориясындағы тәуелсіз мемлекеттердің мәдени игілігі туралы мәселені өте әділ қозғап отыр. Достастық мемлекеттері басшыларының кеңесі бұл мәселені егжей-тегжейлі қарастырып, әділ, барлығына қолайлы шешімге келу үшін арнаулы комиссия құрды. Қазақстан да мұндай даулы мәселелерде келісім білдірудің өнегесін көрсетуде. Мұнда Байқоңыр ғарыш кешенін барлық ықылас білдіруші жақтарымен бірге пайдалану жөніндегі біздің көзқарасымызды еске сала кеткен де орынды.

Байқап отырғандарыңыздай, қысқа мерзім ішінде ересен ұйымдастыру жұмыстары жүргізілді. Оның нәтижелері айдан анық. Баспасөздің хабарларынан Алматы кездесуінің нәтижелері зор дүниежүзілік пікір туғызғанын көруге болады. Ол АҚШ-та, Жапонияда, Германияда, әлемнің басқа да көптеген елдерінде түсіністікпен қабылданды.

Дегенмен бұған тоқмейілсуге әлі ерте. Аса күйзелісті экономикалық дағдарыс жағдайында бүгінде мезгіл факторы үлкен рөл атқаруын одан әрі жалғастыруда. Енді бір аптадан кейін, желтоқсанның 30-ында, Мемлекет басшылары кеңесі Минскіде жаңа достастықтың іс-қимылдарының нақты механизмдерін жасауға қатысты шешімдер қабылдау үшін жиналатын болады. Бұл шешімдер оның болашақ бет-бейнесін айқындамақ. Осыған орай Қазақстан Республикасының Тәуелсіз мемлекеттер достастығына кіруі туралы шешімді кешіктірмей бекіту өте маңызды. Құрметті депутаттар, осы тарихи актіні Ашхабадта айтылған ескертпелер мен ұсыныстарды ескере отырып, мақұлдауларыңызды өтінемін.

Және соңында депутаттардың назарын бүгін мынаған шоғырландырғым келеді. Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздік алуы біздің барлығымызға аса үлкен және ешнәрсемен теңдесі жоқ жауапкершілік жүктейді. Үш жүз жылдан бері дерлік тұңғыш рет империялық және тоталитарлық құрылымдар тарапынан нұсқаусыз қалай өмір сүру керектігімізді өзіміз айқындайтын боламыз. Бірақ бостандықтың қызу сезімі бас айналдырмай, бізді өзінің шешілуі үшін күн сайын қажырлы еңбекті талап ететін көптеген проблемалардың жиынтығын бүркемеуі керек. Өйткені бостандық өзінен-өзі елді тойындырып, киіндірмейді, адамша дұрыс өмір сүруге қаражат та бермейді.

Бұл жөніндегі қамқорлық – енді тек өзіміздің ғана ісіміз. Өзімізден басқа ешкім де енді көмектеспейді, тек қана өз күшімізге сенуіміз керек. Кеңес үкіметінің өткен барлық жылдарында республика дотацияда отырғандығын еске алайықшы. Демек, жетіспейтін қаржыны қазір бізге ешкім табаққа салып әкеліп бермейді. Ал енді жаңа шығындар да қосылды. Оның ішінде армияны, ішкі әскерлерді ұстау да қосылып отыр. Қолма-қол ақшамызды санап, шетелдік капиталды кеңінен тартуды қоса алғанда, республика бюджетін толықтырудың көздерін табуымыз керек. Тиімді салық салу және экономикалық реформаларды құқықтық жағынан қамтамасыз етуіміз керек. Осы заңдарды және атқарушы өкіметті нығайту туралы Заңды кешіктірмей қабылдауымыз керек. Егер мемлекеттің қалтасы тесік болса, тәуелсіздік дегеніміз бос сөз болып шығады. Бүгінде тауар қорларын жасау аса қажетті, мал қысқатуды сауатты, шығынсыз өткізуіміз керек. Еңбекшілердің өмірі үшін барлық жауапкершілік мемлекеттік өкіметтің өкілетті органдарына түседі. Сұрау да солардан болмақ. Барлығы да республиканың қайта өрлеуі ісіне бағындырылуы керек. Мұндай жағдайда жершілдікке мүлдем жол жоқ.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В ПАРЛАМЕНТЕ

Алма-Ата, 23 декабря 1991 года

Уважаемые народные депутаты!

Последние дни заставили нас еще раз убедиться, что на крутых поворотах истории события меняются с калейдоскопической быстротой.

Минувшие две недели внесли серьезные коррективы в наше представление о будущем субъектов прежней советской федерации, в подходы к содержанию интеграционного процесса, что, в конечном счете, привело к глубокому изменению геополитической реальности.

В этой связи предполагавшиеся ратификация Договора об экономическом сообществе и обсуждение проекта Договора о ССГ объективно снимаются с повестки дня, поскольку минское соглашение, последовавшие за ним ашхабадские договоренности и, наконец, встреча в Алма-Ате руководителей одиннадцати независимых государств ставят вопрос в совершенно иной плоскости.

Сегодня я хочу доложить народным депутатам мою оценку сложившейся ситуации и раскрыть позицию, которую занимало руководство республики в эти сложные, порой драматические недели. Скажу сразу: она стала логическим продолжением той твердой политической линии, которую мы отстаивали на протяжении всех последних лет. Я имею в виду стратегический курс Казахстана на сохранение единства народов страны в качественно новом Союзе, избавленном от унитарного прошлого.

Думаю, для полноты анализа следует вспомнить события годичной давности, когда четыре республики – Россия, Украина, Беларусь и Казахстан – впервые выступили с инициативой создания Союза Суверенных Государств. Если вы помните, этот шаг был продиктован неконструктивной политикой центра, в результате которой работа по подготовке нового Союзного договора зашла в тупик. Мы прямо сказали тогда Президенту СССР, что в случае если подписание будет затягиваться, наши республики сами готовы стать ядром нового Союза и заключить договор без участия центра.

Это заставило М. С. Горбачева пересмотреть свою позицию в отношении содержания и темпов интеграционного процесса, активизировать его.

* Газета "Казахстанская правда", 25 декабря 1991 года.

По сути, именно тогда и начались ново-огаревские встречи. Чем они закончились – общеизвестно. Августовские события стали отчаянной попыткой реакционных сил во что бы то ни стало воспрепятствовать объективному ходу истории, вернуть утраченное, возродить насквозь прогнивший имперский, тоталитарный режим. Добиться этого путчистам не удалось, но центробежные тенденции объективно усилились. Стремление республик к полной государственной независимости отражало теперь не только бурный рост национального самосознания, но и твердое желание оградить себя от реанимации тоталитарного центра.

Если помните, и в тех условиях Казахстан продолжал упорно и последовательно отстаивать идею сохранения исторического единства. На чрезвычайном Съезде народных депутатов СССР я по поручению участников ново-огаревского процесса выступил с заявлением, в котором предлагалось радикально реформировать систему государственного управления, образовать новый союз на конфедеративной основе. Уверен, что в тот период это предложение максимально соответствовало сложившейся политической ситуации.

Однако центробежные тенденции не позволили его реализовать.

Случилось так, что маятник демократии резко качнулся вправо. В эйфории победы над силами реакции некоторые политические и общественные деятели позволили себе вновь обратиться к порочной идее мессианства, под флагом демократии вернуться к былому имперскому, великодержавному мышлению, в частности, это выразилось в известных территориальных претензиях к ряду бывших советских республик, в результате некоторые из них – в первую очередь Украина – форсировали объявление своей государственной независимости.

Сложилась совершенно новая ситуация, в которой наша республика вновь взяла на себя инициативу. Вы знаете, сколько пришлось приложить сил, чтобы организовать и успешно провести первую алма-атинскую встречу в октябре нынешнего года, в результате которой удалось выйти на подписание Договора об экономическом сообществе. И вновь хочу подчеркнуть, что в тот момент это было наиболее приемлемым решением в целях сохранения единого экономического пространства, противодействия усиливающемуся экономическому кризису и снижению жизненного уровня людей.

Увы, и в этой ситуации центр не успевал за событиями. 14 ноября на заседании Госсовета, где уже не было представителя Украины, М. С. Горбачев вновь не захотел прислушаться к единодушному мнению руководителей республик. Он тогда заявил, что не мыслит экономического единства без единства политического, и настаивал на необходимости централизованного государственного образования. Скажу больше, Михаил Сергеевич даже пригрозил отставкой в случае, если его предложение не будет принято.

Следующее заседание Госсовета 30 ноября, на котором я, кстати, не присутствовал в связи с президентскими выборами в республике, зашло в тупик. Яркой его иллюстрацией стали последствия декабрьского референдума на Украине. Придерживаясь твердого курса на государственную независимость и не встречая адекватной реакции центра, эта республика практически выпала из общего интеграционного процесса.

Вероятно, не все представляют, что это значит. Не вдаваясь в пространные разъяснения, скажу: уход Украины хотя бы от содружества означал полный паралич экономических связей республик бывшей советской федерации. Этого допустить ни в коем случае было нельзя. Именно этим я могу объяснить поспешность, с которой принимались решения в Минске.

Я уже отмечал, что подписание минских документов для меня и руководителей среднеазиатских республик оказалось во многом неожиданным. Правда, меня приглашали парафировать соглашение о создании Содружества Независимых Государств в качестве четвертого соучредителя, однако я был вынужден отказаться, поскольку с самого начала не участвовал в процессе разработки документа.

После ознакомления с ним мне стало ясно, что соглашение, бесспорно, в целом носит позитивный характер. Достаточно сказать, что в нем гарантируются права всем проживающим в республиках народам и этническим меньшинствам, декларируются намерения широкомасштабного сотрудничества. Все эти идеи одобрительно воспринимались и представителями других государств, входивших в прежнюю федерацию. И думаю, если бы руководители других республик были приглашены в Минск, Содружество в его алма-атинском варианте родилось бы гораздо раньше.

Между тем беловежская встреча вызвала далеко не однозначную реакцию. Кое-кто стал эксплуатировать идею только славянского нового образования. Руководители пяти независимых государств, собравшиеся в Ашхабаде, категорически отвергли мысль о создании альтернативного содружества. Напротив, был проявлен разумный, взвешенный подход к нынешним реалиям. Мы приняли заявление, предварительные поправки и предложения к подписанному в Минске соглашению о СНГ.

Главы государств Казахстана и Средней Азии подчеркнули, что с пониманием относятся к стремлению лидеров России, Украины и Беларуси создать на месте ранее бесправных республик независимые правовые государства. Кроме того, мы по достоинству оценили возвращение Украины в русло интеграционного процесса.

Материалы ашхабадской встречи опубликованы, вы хорошо знаете их суть. Я лишь хочу отметить, что руководители пяти республик уделили особое внимание правовой стороне формирования нового Содружества. Ведь не секрет, что объявление от имени глав трех государств о прекращении существования Союза ССР как субъекта международных отношений было многими расценено как неправомерное. Страсти улеглись только тогда, когда

решение лидеров России, Украины и Беларуси было ратифицировано парламентами этих республик.

Учитывая предложение учредителей СНГ рассматривать текст Соглашения как инициативный вариант нового политического союза, президенты этих республик выразили готовность подписать этот документ на равноправных началах в качестве высоких договаривающихся сторон.

Иными словами, обсуждая минское соглашение, мы дали понять своим коллегам из России, Украины и Беларуси, что готовы к поиску консенсуса.

Наверное, вы согласитесь, что создание нового Содружества на основе добровольного выбора ранее входивших в СССР республик в сложившейся ситуации было единственно разумным решением в целях скорейшего достижения необходимого компромисса во имя общего будущего. Мне могут задать вопрос: а не противоречит ли это итогам всенародного референдума о будущем Советского Союза? Формально, наверное, да.

Но хочу напомнить, что уже тогда казахстанцы голосовали за формулировку, принятую Верховным Советом республики, а не за запутанный вариант, "спущенный" нам из центра. Хочу подчеркнуть и другое. Мы всегда исходили из максимально возможного на данный момент, всегда стремились предотвратить хаотический распад страны. В этом смысле совесть у нас чиста.

Руководствуясь всем вышеизложенным, я приложил максимум усилий, чтобы собрать руководителей независимых государств в Алма-Ате. При этом было сделано все возможное, чтобы в преддверии встречи не обострить ситуацию, внутренний накал которой порой достигал весьма высокой отметки. Чтобы вместо амбициозной, бесплодной пикировки и ненужных споров доминировали гибкость и политический такт. Чтобы в итоге казахстанской встречи никто не почувствовал себя проигравшим.

Надо сказать, далось это непросто. Была проведена огромная подготовительная работа, в ходе которой наши эксперты побывали в Москве, Минске и Киеве, кропотливо согласовывая каждую строку будущих документов.

Думаю, вы согласитесь, что в итоге нам удалось сделать даже нечто большее, чем ожидалось. Одиннадцать государств приняли решение об объединении в Содружестве – качественно новом образовании, которое не является ни государством, ни надгосударственным образованием. С созданием СНГ прекращает свое существование Союз Советских Социалистических Республик, шестидесятидевятилетняя история которого отныне канула в Лету. Разумеется, встает вопрос и об институтах Союза, Президенте СССР. Здесь точки зрения были разные.

Я предлагал решить вопрос в максимальном приближении к нормам международного права, то есть принять отставку М. С. Горбачева на последнем заседании сессии Верховного Совета СССР. Однако руководители России, Украины, Беларуси, других республик сослались на то, что высшие органы независимых государств уже приняли решения об отзыве своих пред-

ставителей из союзного парламента. Следовательно, соответствующего кворума не существует. Такова объективная реальность.

Как же будет осуществляться взаимодействие участников Содружества? Прежде всего – на принципах равноправия, уважения территориальной целостности друг друга и нерушимости существующих границ, посредством целого ряда координирующих структур, формируемых на паритетной основе и действующих в порядке, определяемом соглашениями между членами СНГ. Государства-участники Содружества гарантируют в соответствии со своими конституционными процедурами выполнение международных обязательств, вытекающих из договоров и соглашений бывшего Союза ССР.

Полагаю, что успех алма-атинской встречи был предопределен в немалой степени и тем, что объединение молодых независимых государств произошло по их собственной инициативе, без указующего перста и обязующего нажима "сверху". Наверное, знаменательным теперь выглядит тот факт, что накануне, 20 декабря, указами Президента Казахстана официально признана независимость всех республик бывшей советской федерации.

Сегодня на повестке дня стоит вопрос о едином управлении ядерным оружием в наших республиках и отказе от его распространения, соблюдении норм МАГАТЭ и сотрудничестве новых независимых государств со странами Запада в деятельности по нераспространению средств массового уничтожения. Нам давно пора перестать пугать мир своим ядерным оружием.

В связи с этим весьма отрадно, что в Алма-Ате было принято соглашение четырех республик, обладающих ядерным потенциалом, "О совместных мерах в отношении ядерного оружия". Им подтверждается наша приверженность к нераспространению ядерного оружия, обязательство о неприменении его первыми, общее стремление к ликвидации всех ядерных вооружений, а также желание всемерно содействовать укреплению международной стабильности. Мы договорились о том, что ядерные вооружения, входящие в состав объединенных стратегических Вооруженных Сил, будут обеспечивать коллективную безопасность всех участников Содружества Независимых Государств.

В соответствии с соглашением Республика Беларусь и Украина обязуются присоединиться к Договору о нераспространении ядерного оружия 1968 года в качестве неядерных государств. На территории Казахстана стратегические ядерные силы остаются в неприкосновенности.

Однако хочу подчеркнуть, что после нашего признания мировым сообществом и вступления в ООН в качестве полноправного члена мы готовы рассмотреть вопрос об объявлении республики безъядерной зоной.

Что касается реформирования Вооруженных Сил, то все документы, связанные с этим вопросом, поручено внести на рассмотрение глав независимых государств 30 декабря 1991 года. Предусматривается сохранить под объединенным командованием общее военно-стратегическое пространство.

Всего на алма-атинской встрече было принято шесть основополагающих документов, включая Алма-Атинскую декларацию и протокол к Соглашению о создании Содружества Независимых Государств, подписанному 8 декабря 1991 года в г. Минске Республикой Беларусь, РСФСР, Украиной. На основе Соглашения о создании СНГ и с учетом оговорок, сделанных при его ратификации, будут выработаны документы, регламентирующие сотрудничество в рамках Содружества.

Для решения вопросов, связанных с координацией деятельности государств Содружества в сфере общих интересов, создан высший орган Содружества – Совет глав государств, а также Совет глав правительств.

Полномочным представителям государств Содружества поручено к 30 декабря нынешнего года представить на рассмотрение Совета глав государств предложения об упразднении структур бывшего Союза ССР и о координационных институтах Содружества.

Важнейшей тактической и стратегической основой будущего экономического и политического альянса должно стать сочетание национального и наднационального интересов в его деятельности.

В практическом обеспечении такого сочетания весьма полезно учесть опыт функционирования институтов европейских сообществ: ЕЭС, Европейского объединения угля и стали, Европейского сообщества по атомной энергии.

Кроме того, на алма-атинской встрече принято первое решение высшего органа Содружества, в котором поддержана инициатива России, взявшей на себя продолжение членства СССР в ООН, включая постоянное членство в Совете Безопасности и других международных организациях.

Обусловлено, что Республика Беларусь, РСФСР, Украина окажут другим государствам Содружества поддержку в решении вопросов их полноправного членства в Организации Объединенных Наций. С обретением независимыми государствами статуса субъектов международного права встает вопрос о судьбе материальной базы загранучреждений, принадлежавших бывшему СССР. Достигнута договоренность, что Россия отныне берет на себя содержание посольств, торговых представительств и пр., однако по мере установления дипломатических контактов с зарубежными странами каждое государство – член Содружества будет иметь право на свою часть собственности зарубежных дипломатических миссий.

Совершенно справедливо общественностью поднимается и вопрос о культурном достоянии независимых государств, находящихся в настоящее время на территории других республик. Совет глав государств Содружества образовал специальную комиссию для того, чтобы детально разобраться в этом вопросе и прийти к справедливому, устраивающему всех решению. Тем более что Казахстан показывает примеры компромиссного подхода к спорным проблемам такого рода. Здесь будет уместно напомнить о нашем подходе к использованию Байконурского космического комплекса всеми заинтересованными сторонами.

Как видите, в короткий промежуток времени проделана колоссальная организационная работа. Ее результаты налицо. По сообщениям печати видно, что результаты алма-атинской встречи вызвали широкий мировой резонанс, с одобрением восприняты в США, Японии, Германии, многих других странах.

Однако почивать на лаврах еще рано. Фактор времени сегодня, в условиях тяжелейшего экономического кризиса, продолжает играть огромную роль. Уже через неделю, 30 декабря, Совету глав государств предстоит собраться в Минске для выработки решений, касающихся создания конкретных механизмов деятельности нового Содружества, которые и определяют его будущее лицо. В этой связи очень важно незамедлительно ратифицировать принятое решение о вхождении Республики Казахстан в Содружество Независимых Государств.

Прошу вас, уважаемые депутаты, одобрить этот исторический акт с учетом замечаний и предложений, высказанных в Ашхабаде.

И последнее, на чем я хотел бы сегодня сосредоточить внимание депутатов. Обретение Казахстаном государственной независимости налагает на всех нас огромную, ни с чем не сравнимую ответственность. Впервые почти за три столетия мы будем сами определять, как нам жить, без указки со стороны имперских и тоталитарных структур.

Но нельзя, чтобы эйфория свободы заслонила от нас целый конгломерат проблем, требующих для своего решения повседневного и упорного труда. Ведь свобода в поступках сама по себе не накормит и не оденет, не даст средств к нормальному человеческому существованию. И забота об этом – тоже теперь только наше дело. Никто, кроме нас самих, нам не поможет, надо рассчитывать лишь на свои силы.

Вспомним, что на протяжении всех минувших лет советской власти республика оставалась дотационной. Значит, сейчас недостающие средства на блюдечке с голубой каемочкой нам не принесут. А теперь добавились новые расходы, в том числе на содержание армии, внутренних войск.

Надо немедленно посчитать деньги, изыскать источники пополнения республиканского бюджета, включая широкое привлечение иностранного капитала, предусмотреть эффективное налогообложение и правовое обеспечение экономических реформ. Эти законы и законы об укреплении исполнительной власти надо принимать немедленно. Независимость окажется пустым звуком, если у государства будет дырявый карман. Сегодня крайне необходимо создать товарный запас, грамотно, без потерь провести зимовку скота.

Вся ответственность за жизнь трудящихся ложится на представительные органы государственной власти, с них и спрос. Все должно быть подчинено общему делу возрождения республики, местничество в этих условиях совершенно недопустимо.

М А З М Ұ Н Ы

Пресс-конференция Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева для работников республиканских газет, журналов, телевидения и радио, книжных издательств, журналистов центральных изданий, иностранных корреспондентов <i>Алма-Ата, 9 августа 1991 года</i>	5
Обращение к Президенту СССР М. С. Горбачеву Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева и Президента РСФСР Б. Н. Ельцина <i>Алма-Ата, 17 августа 1991 года</i>	7
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына үндеуі <i>Алматы, 19 тамыз 1991 жыл</i>	9
Обращение Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева к народу Казахстана <i>Алма-Ата, 19 августа 1991 года</i>	11
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың мәлімдемесі <i>Алматы, 20 тамыз 1991 жыл</i>	13
Заявление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 20 августа 1991 года</i>	15

Заявление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева в адрес Политбюро ЦК КПСС "Секретариат ЦК КПСС полностью дискредитировал себя" <i>Алма-Ата, 20 августа 1991 года</i>	17
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақ КСР Жоғарғы Советінің сессиясында жасаған баяндамасы <i>Алматы, 24 тамыз 1991 жыл</i>	18
Доклад Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на сессии Верховного Совета Казахской ССР <i>Алма-Ата, 24 августа 1991 года</i>	30
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың КСРО Жоғарғы Советінің кезектен тыс сессиясында сөйлеген сөзі <i>Мәскеу, 26 тамыз 1991 жыл</i>	42
Выступление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на внеочередной сессии Верховного Совета СССР <i>Москва, 26 августа 1991 года</i>	45
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің пленумындағы мәлімдемесі <i>Алматы, 28 тамыз 1991 жыл</i>	49
Заявление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева Пленуму Центрального Комитета Компартии Казахстана <i>Алма-Ата, 28 августа 1991 года</i>	51
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ресей Президенті Б. Н. Ельцинге жолдаған жедел хаты <i>Алматы, 29 тамыз 1991 жыл</i>	53

Телеграмма Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева Президенту РСФСР Б. Н. Ельцину "Промедление недопустимо" <i>Алма-Ата, 29 августа 1991 года</i>	54
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ресей Федерациясының вице-президенті А. В. Руцкоймен журналистер үшін баспасөз конференциясын өткізу кезінде берген сұхбаты <i>Алматы, 30 тамыз 1991 жыл</i>	55
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың М. Тэтчермен кездесуден соң қазақ және шетел журналистерімен өткен баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 2 қыркүйек 1991 жыл</i>	56
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Компартиясының кезектен тыс төтенше съезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 7 қыркүйек 1991 жыл</i>	58
Выступление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на внеочередном чрезвычайном съезде Компартии Казахстана <i>Алма-Ата, 7 сентября 1991 года</i>	64
Приветствие Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева участников Международного симпозиума по стихийным бедствиям <i>Алма-Ата, сентябрь 1991 год</i>	70
Из речи Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на встрече с государственным секретарем США Дж. Бейкером Казахстан - США: "Плодотворный диалог" <i>Алма-Ата, 16 сентября 1991 года</i>	71
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Петропавл қаласында болып, республиканың солтүстік	

облыстарының басшыларымен кеңес өткізу барысында журналистерге берген сұхбаты <i>Петропавл, 17 қыркүйек 1991 жыл</i>	72
Из интервью Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева казахстанским журналистам "Встреча в Петропавловске" <i>Петропавловск, 17 сентября 1991 года</i>	74
Послание Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева руководителям суверенных республик <i>Алма-Ата, сентябрь 1991 года</i>	75
Послание Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева Президенту РСФСР Б. Н. Ельцину <i>Алма-Ата, 17 сентября 1991 года</i>	76
Интервью Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева японской газете "Хоккайдо Симбун" "Система рухнула. Будем жить!" <i>Алма-Ата, октябрь 1991 года</i>	77
Из пресс-конференции Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева "Спасательный круг надежды" <i>Алма-Ата, 2 октября 1991 года</i>	82
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика күніне арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзі <i>Алматы, 4 қазан 1991 жыл</i>	84
Выступление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном Дню республики <i>Алма-Ата, 4 октября 1991 года</i>	99

Разговор Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева с экипажем космической станции "МИР" "Алма-Ата – Космос: "Есть контакт!" <i>Алма-Ата, 4 октября 1991 года</i>	114
Поздравление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 10 октября 1991 года</i>	116
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Интерспутник" космостық ұйымы кеңесінің ХХ сессиясына қатысушыларға жолдаған құттықтауы <i>Алматы, қазан 1991 жыл</i>	117
Приветствие Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева участникам ХХ сессии Совета международной организации космической связи "Интерспутник" <i>Алма-Ата, октябрь 1991 года</i>	118
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Жаппай қарусыздану жолында" халықаралық конференциясына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, қазан 1991 жыл</i>	119
Приветствие Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева участников международной конференции "За глобальное разоружение" <i>Алма-Ата, октябрь 1991 года</i>	120
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерімен кездесу кезінде берген сұхбатынан "Елдігіміздің жалауы биікте тұрса деймін" <i>Алматы, 19 қазан 1991 жыл</i>	121

Из интервью

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

"Файнешл таймс"

Лондон, 21 октября 1991 года 123

Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаев

Ұлыбританияға ресми сапарынан бірнеше

күн бұрын Мәскеуде болған баспасөз

конференциясында елімізде тіркелген ағылшын

журналистерінің сұрақтарына жауап қайтарды

Алматы, қазан 1991 жыл 124

Интервью

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

английским журналистам, аккредитованным в Казахстане

"Поездку в Англию ожидаю с большим интересом"

Алма-Ата, октябрь 1991 года 128

Заявление

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

"Шаг к выборам.

...Свидетельство вручено"

Алма-Ата, 26 октября 1991 года 131

Из речи

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

во время официального визита в Великобританию

"Надо строить прямое взаимодействие"

Лондон, 29 октября 1991 года 133

Из лекции

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

в Королевском институте международных отношений

"Казахстан в меняющемся мире"

Лондон, 30 октября 1991 года 136

Интервью

Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева

в День годовщины Октября

"Твердые принципы президента" <i>Алма-Ата, 7 ноября 1991 года</i>	138
Из интервью Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева во время рабочей поездки по западным регионам республики "Портрет Президента в нефтяном интерьере" <i>Гурьев, 9 – 10 ноября 1991 года</i>	142
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Атырауға сайлау алды сапары барысында жергілікті жұртшылықпен кездесу кезінде сөйлеген сөзі <i>Ақтөбе, 12 қараша 1991 жыл</i>	144
Интервью Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева в аэропорту г. Актюбинска "Я доволен этой поездкой" <i>Актюбинск, 12 ноября 1991 года</i>	145
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Алматы қаласында сайлаушылармен кездесуде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 15 қараша 1991 жыл</i>	148
Выступление Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на встрече с избирателями в Алма-Ате <i>Алма-Ата, 15 ноября 1991 года</i>	166
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстанның іскерлер тобының жиналысына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 16 қараша 1991 жыл</i>	184
Из речи Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева на встрече с избирателями столицы и области "Во имя будущего Республики" <i>Алма-Ата, ноябрь 1991 года</i>	185

Соболезнования Президента Казахской ССР Н. Назарбаева семьям и близким заместителя Министра внутренних дел Казахской ССР полковника милиции С. Д. Серикова, членов экипажа вертолета МИ - 8 майора В. В. Котова, капитана Г. В. Долгова, лейтенанта Д. Б. Яловенко <i>Алма-Ата, ноябрь 1991 года</i>	189
Соболезнования Президента Казахской ССР Н. Назарбаева Президенту РСФСР Б. Н. Ельцину <i>Алма-Ата, ноябрь 1991 года</i>	190
Соболезнования Президента Казахской ССР Н. Назарбаева Президенту Азербайджанской Республики А. Н. Муталибову <i>Алма-Ата, ноябрь 1991 года</i>	191
Соболезнования Президента Казахской ССР Н. Назарбаева Министру обороны СССР Е. И. Шапошникову <i>Алма-Ата, ноябрь 1991 года</i>	192
Из речи Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева во время рабочей поездки по Северо-Казахстанской области "Я не могу Вас обманывать..." <i>Петропавловск, 21 ноября 1991 года</i>	193
Интервью Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева для газеты "Казахстанская правда" <i>Петропавловск, 21 ноября 1991 года</i>	194
Қазақ КСР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың тікелей эфир арқылы халықпен сұхбаты "Түсіністік болса – тілеу болады" <i>Алматы, 25 қараша 1991 жыл</i>	196
Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың өзін Қазақстан халқы Президент сайлағаннан кейін өткізген	

алғашқы баспасөз конференциясындағы журналистермен сұхбаты <i>Алматы, 2 желтоқсан 1991 жыл</i>	200
Поздравление	
Президента Казахской ССР Н. Назарбаева Президенту Украины Л. М. Кравчуку <i>Алма-Ата, декабрь 1991 года</i>	203
Из пресс-конференции	
Президента Казахской ССР Н. А. Назарбаева в Москве <i>Москва, 9 декабря 1991 года</i>	204
Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Президенттік қызметке кірісуіне арналған салтанатты рәсімінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 10 желтоқсан 1991 жыл</i>	205
Присяга	
Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 10 декабря 1991 года</i>	210
Речь	
Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 10 декабря 1991 года</i>	211
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың АҚШ-тың мемлекеттік хатшысы Дж. Бейкер мырзамен кездесуінен кейін баспасөзге арналған мәлімдемесі <i>Алматы, 17 желтоқсан 1991 жыл</i>	216
Сообщение для печати	
Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева после встречи с Государственным секретарем США Дж. Бейкером <i>Алма-Ата, 17 декабря 1991 года</i>	219
Интервью	
Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева	

для газет, агентств, телекомпаний суверенных республик и зарубежных стран, аккредитованных в Казахстане "События мирового значения" <i>Алма-Ата, 20 декабря 1991 года</i>	222
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Алматыда 11 тәуелсіз мемлекеттің басшылары бас қосқан жиында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 21 желтоқсан 1991 жыл</i>	225
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 21 декабря 1991 года</i>	228
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың республика Жоғарғы Кеңесінің сессиясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 23 желтоқсан 1991 жыл</i>	231
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в Парламенте <i>Алма-Ата, 23 декабря 1991 года</i>	238

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

II том

Кітаптың шығуына жауаптылар

А. Жолдасбекова,

Н. Шаймердинова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор

Б. Жапаров

Дизайнері

А. Байзақова

Техникалық редакторы

С. Жапарова

Корректорлары

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ISBN 9965-642-27-3

9 789965 642272

ИБ№017

Басуға 11.09. 2009 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Оффсеттік басылым.

Қағазы офсеттік. Баспа табағы 16,0. Шартты баспа табағы 20,64.

Шартты бояулы беттаңбасы 18,75. Есептік баспа табағы 20,5.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 232

**ЖШС "Жедел басу баспаханасында" басылды,
050030, Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71.**